

Opis i priopćenje

josip
ćirić

Josip Ćirić
defragmentacije

Mala filozofija
Zadar, 2017.

Josip Ćirić
defragmentacije

Nakladnik
Udruga za poticanje neformalnog obrazovanja,
kritičkog mišljenja i filozofije u praksi
»Mala filozofija«, Andrije Hebranga 10e, Zadar

Za nakladnika
dr. sc. Bruno Ćurko

Lektura
doc. dr. sc. Jasminka Brala Mudrovčić

Recenzenti
dr. sc. Dario Škarica, izv. prof.
doc. dr. sc. Franjo Pehar

Zadar, 2017.

URL: peresonal.unizd.hr/~jciric/docs/

© Josip Ćirić, 2017.

Sva prava pridržana. Niti jedan dio ove knjige ne može se komercijalno objaviti bez prethodne suglasnosti nakladnika ili vlasnika autorskih prava. Neprofitno umnažanje i distribucija dopušteni.

ISBN 978-953-59784-0-4 (PDF)

Josip Ćirić
defragmentacije

Sadržaj

Predgovor	11
Što to radiš, Buldožeru jedan?	17
Intelektualno-plesna glazba	17
Tko jede dinje?	20
Riječ na 'f'	22
Odmah kaži da!	24
Živi bili pa krepali	28
Literatura	30
Ekologija argumenata moralne panike usmjerene na video-igre	35
Nadam se da ste mi pogodili ime	36
Napucaj ga sad!	38
Bojite se! Jako se bojite!	39
Ekološki pristup	40
Ostadoh bez žvaka: analiziranje moralizatorskih argumenata	42
Zaključak	44
Literatura	45
Subherojski narativ i studije o invalidnosti	53
E, pa što?	55
Osobna perspektiva	55
Ne baš uobičajeni heroji	56
Studije o invalidnosti	59
Pristupi konceptu invalidnosti	59

Ilustracija: obrazovanje	63
Studije o invalidnosti i filozofija	64
Teze i struktura rada	65
Model subherojskog narativa	66
Cilj istraživanja i hipoteze	66
Metodologija istraživanja	67
Rezultati istraživanja	68
Zaključak	82
Prilog A: upitnici	83
Upitnik Q1	83
Upitnik Q2	86
Prilog B: tablice	87
Literatura	91
Mapiranje filozofije	99
(A) Metafilozofija	100
Odakle dolazimo? Kamo idemo?	102
Povijest(i) filozofije	106
(B) Analiza složenih mreža	109
Teorijski koncepti	113
Analiza složenih mreža u filozofiji	115
(C) Analiza složenih mreža u Routledge filozofskoj enciklopediji	120
Postupak analize	122
REP - organizacija i opis	123
Analiza poveznica	127
Vizualizacija konceptualnih i osobnih mreža	139
(D) Teorija kulturnog kapitala	147

Podrška iz analize REP	149
(E) Hej, pa ovdje nema nikoga?!	152
Frane Petrić	152
Ruđer Bošković	153
Herman Dalmatin	154
Marko Antun de Dominis	154
Nema veze, može i gore	154
(F) Plan budućeg istraživanja	157
(G) Zaključak	160
Prilog A: Grafovi koncepata i autora	161
Prilog B: Ilustracije analiza kompleksnih mreža u filozofiji	208
Literatura	213
Heretički pogovor	225
Literatura	228

PREDGOVOR

Knjiga je, kako i naslov kaže, defragmentiranje – preventivno uređivanje tvrdog diska od razbacanih podataka, okrupnjavanje crtica i bilježaka za tekstove koje sam planirao napraviti 'kada uhvatim malo više vremena'. Tu mističnu temporalnu dimenziju, kako to obično biva, nisam dosegao dok rokovi za posao nisu počeli dahtati za vratom. Istina prije Platona, kako je to već red u struci.

Knjiga je podijeljena u tri cjeline. Prvu čine dvije kratke studije o popularnoj kulturi – slovenskoj rock-skupini Buldožer i etičkoj važnosti neposluha, te video-igramama i moralnoj panici koja se u posljednje vrijeme sve češće vezuje uz njih.

autor s najpopularnijim cigaretama iz 1975. god.

Drugi dio sadrži prilog odnosa filozofije i studija o invalidnosti, te nudi prijedlog novog pristupa u konceptualizaciji onesposobljenosti kroz kontinuum herojskog narativa, koji uz filozofsku analizu nudi i potkrjepljenje iz empirijskog istraživanja. Tema invalidnosti nije samo profesionalni izbor, ona je moj životni narativ – uslijed komplikacija tijekom poroda, zaradio sam Erbovu parezu, dvadeset godina bolničkog staža i temu vrijednu profesionalne deformacije.

Treći dio je analiza društvenih mreža u povijesti filozofije, kako ju je prvi prikazao sociolog Randall Collins, pri čemu je

Autor s najpopularnijim cigaretama iz 1975. god.

analiza proširena na Routledge Enciklopediju filozofije. Analizirana je empirijska potkrjepa shemi povijesti filozofije kao mreži 'malog svijeta' koristeći analizu enciklopedije kao kompleksne mreže poveznica između natuknica. Rezultati su očekivani – slijedeći isključivo sintaktička pravila možemo identificirati filozofske škole, vizualizirati tematske cjeline u korpusu znanja o filozofiji, te uočiti pravilnosti poput zakona potencije u broju poveznica, što ima neke zanimljive implikacije na način prezentacije sadržaja u edukaciji filozofije i pristup povijesti struke.

Ako rezultati ovih istraživanja išta vrijede, očekujem uvrijeđene optužbe filozofskih purista o neprimjerenosti uporabe statistike, površnosti bibliometrijske analize, prevelikom oslanjanju na sociologiju, a nadalje premalo filozofije. Interdisciplinarnost je objedinjujuća tema i uvjerenja sam, ne prihvatiti li struka ruku koja joj se pruža iz drugih disciplina, budućnost joj je izvjesna i kratka. One će jednostavno preuzeti od filozofije što im je korisno, a povijest filozofije iznova će biti povijest odustajanja od primjenjivosti. Kao u nekoj od Grimmovih bajki, ponosni i plodni roditelj (mi se filozofi volimo hvaliti kako nam je struka kraljica znanosti) pretvorit će se u smežuranu ljušturu jala. Promjena je na izvjestan način i oblik umiranja, odbacivanja kože koju smo prerasli i anksioznost koja je prati posve je razumljiva.

Što je onda filozofsko u knjizi? Filozofiju razumijem kao konceptualni inženjering i bilo kakva esencijalistička dimenzija mi je strana. Posao filozofa tada bi bio analizirati meta-razine izvjesnog područja. Ako govorimo o popularnoj kulturi, onda je ovdje riječ o predstavljanju značaja neposluha kao pozitivne dimenzije morala nasuprot tradicionalnog razmatranja poslušnosti kao upravo poželjnog svojstva. Buldožer je studija slučaja kako anarhoidna estetika postaje poželjna etika. Istraživanja iz socijalne psihologije služe kao selektivni mehanizam za odabir onog konceptualnog okvira koji nije samo logički konzistentan nego i empirijski podržan. Poincairé i Popper

nas upozoravaju na beskonačni broj teorija kojima možemo opisati konačni broj činjenica i potrebu za promišljanjem meta-okvira kako utemeljiti i opravdati izvjesno znanstveno objašnjenje.

U studijama o invalidnosti problem paradigme nije samo epistemološki, nego i etički. Opisivanje invalidnosti, tj. onesposobljenosti (disability i impairment najbolje je prevesti kao onesposobljenost i oštećenje; termin invalidnosti ih objedinjuje) kao moralnog stanja, medicinskog, kroz pristup manjinskim politikama ili društvenog modela, kao kulturalne ili relacijske konstrukcije uvelike određuje ne samo što razlikuje onesposobljenost, nego i kakav je moralni odnos prema osobama s invaliditetom, od pozitivne diskriminacije, pravednosti, stigmatizacije do (ne)postojanja društvenih obaveza. Moralni aspekt vidljiv je i iz perspektive hrvatskog društva – kao njegov građanin i invalid vidim naš odsječak društvene zbilje ne, kako nažalost prečesto susrećemo prigovor, kao još jedne skupine koja traži svoj dio rentijerskog kolača, nego skupinu koja ima resurs koji je, čini se, matica društva napustila – svijest o vlastitim ograničenjima i neophodnost napora koji valja uložiti kako bi se nadoknadio zaostatak. Posjedujemo svijest kako je riječ o procesu koji se odvija u malim koracima i odredištu koje možda nećemo dostići. Drugi izbor je očaj, što i nije neka opcija. Ako ovo nije svjetonazor vrijedan filozofskog promišljanja, onda ne znam što jest.

vizualizacija filozofskih tema u enciklopediji

Dio o metafizici je nalakše braniti i vjerojatno je najsporniji puristima – koliko je primjereno empirijski istraživati Što je filozofija? i Što filozofi rade? Polazim od razumne pretpostavke kako je znanje organizirano u enciklopedijama reprezentativno, posebno za disciplinu koja seže u povijest preko 26 stoljeća. Analiza kompleksnih mreža poveznica među enciklopedijskim natuknicama u Routledge Enciklopediji filozofije pokazuje nekoliko zanimljivih ishoda: postoji jasan obrazac u složenosti natuknica bilo da je riječ o filozofima ili konceptima i

on se očituje kroz zakon potencije (power law). Paralelna struktura postoji i u mreži poznanstava filozofa, što nas navodi na potrebu uvrštavanja sociološkog diskursa kada pričamo o povijesti filozofije koja je temeljni dio nastavnog programa struke. Uostalom, matematička logika temeljni je kolegij na prvoj godini studija filozofije i nitko ne spori njenu primjerenost. Iskorak u analizu kompleksnih mreža je stvar intenziteta, ne kvalitativne promjene.

* * *

Ove knjige ne bi bilo bez strpljenja, doprinosa i velike potpore Bruna Ćurka, Krešimira Zaudera i Maje Jadrešin. Posebno sam zahvalan recenzentima, Franji Peharu i Dariju Škarici na ohrabrenju zbog dobrih dijelova i upozorenjima na one lošije. Sve pogreške i dalje su jedino moja odgovornost.

* * *

Napomena o znanstvenom aparatu: kako je popis korištenih izvora medijski izrazito raznovrstan (tiskane i elektroničke monografije, znanstvena periodika, filmovi, glazba, stripovi, mrežna mjesta) najpogodnijim sustavom navođenja referenci pokazao se onaj Chicago University Press a (UC 2010) u 16. izdanju, Konzultiranjem nekoliko priručnika o različitim sustavima citiranja (APA 2010; Ellis 1998; Hacker & Sommer 2013; Lipson 2006; Lunsford 2010; UC 2010) odlučio sam se za uporabu sustava autor-datum u retku teksta, a ne onaj fusnotni iz više razloga: manje odvlači pozornost od glavnog tijela teksta, ekonomičniji je, bolje pokriva raznovrsne medije i kronološki je. Za evidenciju referenci koristio se program Zotero (CHNM 2016).

I
dvije minijature

ŠTO TO RADIŠ, BULDOŽERU JEDAN?

*Um je kao padobran. Radi samo
kada je otvoren.*

Frank Zappa

U izvrsnom dokumentarcu Igora Mirkovića *Sretno dijete* (2004a), Mirko Ilić prepričava zgodu s duhanskog puta, kada se kvartovski pijanac popeo na prometni znak. Milicajac ga pita je li umjetnik i kad mu ovaj zbunjenog uzvraća da nije, tek onda ga privodi. Scena izvrsno ilustrira zbunjenost autoriteta u razdoblju novog vala, od kraja 1970-ih do sredine '80-ih. S osjetnom nostalgijom, to doba se opisuje kada su svi "osjetili da mogu disati punim plućima, i onda su svi krenuli punom parom. Dešavale su se pjesme, izložbe, koreografije, teatar..." (Mirković 2004a). No cijele te kultne kulturne scene teško da bi bilo bez pripreme terena i luckaste anarhičnosti slovenske skupine Buldožer. Pogonjeni prog-rockom, snažno nadahnuti genijalnim Frankom Zappom, šest raščupanih rokera (od kojih trojica s bradom, pa skoro mogu proći kao filozofi) razdrmalo je estetsku idilu samoupravnog socijalizma. Oni su¹ Boris Bele, Marko Brecelj, Uroš Lovšin, Borut Činč, Stefan Jež i Andrej Veble.

INTELEKTUALNO-PLESNA GLAZBA

Njihov prvi album, "Pljuni istini u oči" (1975), započinje "skicom otuđenosti jednog turista," ne bi li se pretvorio u "kritički osvrt na probleme današnjice, s akcentom na 'e'" i kulminira s dijelom gdje "poznatog publicistu i književnika Franka Zappu intervjuira francuski novinar i veliki prijatelj naše zemlje B. de la Belle"

---

¹ Skupini se 1980. pridružuje Davor Slamnig, hrvatski pisac i glazbenik. Zanimljivo je da se uz Slamniga veže još jedan anarhistično-luckasti projekt – cyberpunk TV serija "Blentoni". Nažalost, osim par isječaka na YouTube servisu i privatnih arhiva, ovaj dragulj hrvatske televizijske znanstvene fantastike je praktički izgubljen.

(Buldožer 1975, knjižica uz audio CD). Popratni materijal uz album uređen je poput novina i pun je autoironije i satire, ali im se provuče i po koji seksistički moment. Glazbu koji izvode sami određuju kao "imbecilni pseudo-rock na razmedji satire, ironije, groteske i seksa", odnosno "intelektualno-plesnu glazbu" (Buldožer 1975, knjižica uz audio CD). Ostavimo li ples po strani, postoji li akademski filozof koji je nadmašio Marka Brecelja u definiciji života, tubitka i svemira – "Život, to je feferon. Crven ili žut, kratak ali ljut" (Buldožer 1975, Život, to je fereron). Egzistencijalistima je možda jedino pravo filozofsko pitanje ubiti se ili ne, ali koliko puta možete pokušati živjeti takvu filozofiju? Feferon, to već imate u svakoj trgovini. Egzistencijalisti, pojedite se!

Album nije bio hit kod publike², oduševio³ je kritičare poput Darka Glavana i Dražena Vrdoljaka,⁴ ali je zato žestoko naljutio "dežurne moraliste, zaštitnike mladih i čuvare 'moralnih ideala'" ("Diskografija" n.d.). Dvije godine kasnije izlazi ploča "Zabranjeno plakirati" (1977) i opet su izbacili iz takta "trule moraliste" (Azra 1980, Učini nešto) do te mjere da su morali odlazak u Nirvanu zamijeniti onim u "kafanu", a bilo je i optužbi da su im tekstovi pornografski (Janjatović 1998). Teško je razumjeti profesionalne paranoike koji su i u nabraljici "...profesori i torbari, striptizete i mornari, psihopati, kondukteri, naši slavni fudbaleri..." (1975, Yes My Baby, No) vidjeli opasnost po tadašnji društveno-politički poredak. Možda je stvar bila u Coca-Coli^{TM}.

---

² Zanimljivo, iako je album na koncu bio rasprodan, izdavač se stalno izmotavao oko dodatnog izdanja koje su dočekali tek raspadom bivše države.

³ Ovdje je potrebno upozoriti na detalj nadrealan poput pjesme Buldožera – Saša Lošić u dokumentarnoj seriji "Rockovnik" (Vesić 2006) govori kako je prva ploča koju je kupio bila upravo od Buldožera i kako je prve pokušaje pisanja i skladanja pjesama radio pokušavajući ih emulirati. Prvi susret uživo s Breceljom je podjednako bizaran.

⁴ Dražen Vrdoljak je kasnije gostovao na albumu "Ako ste slobodni večeras" intervjuirajući publiku na koncertu u Kulušiću i svojim komentarima pridonio nadrealnoj atmosferi projekta.

Sljedeći album bio je glazba za hrvatski film "Živi bili pa vidjeli" (1979), za koji su nagrađeni Zlatnom arenom na filmskom festivalu u Puli, što je skupini otvorilo vrata za koncerte i na atraktivnim lokacijama. Koncerti su, uz red pjesme i skečeva, završavali i striptizom (Janjatović 1998).

Neposluga nije bilo manje ni s albumom "Izlog jeftinih slatkiša" (1980a) na kojem vas, da ne bi bilo zabune o kakvom zločestom uratku je riječ, s omota ploče dočekuje pet golih ženskih stražnjica. Dekonstrukcija seže u glazbene žanrove – svaka pjesma s albuma je drugačijeg ritma (od boogieja, polke do psihodelije), ali i u životne teme (konformizam u pjesmi "Karlo", strah od smrti u pjesmi "Make Down", alkohol kao kulturna norma muškosti u pjesmi "Slovinjak punk", a za avanturistične tu je i suočavanje s opasnošću droge u pjesmi "Okrutni bogovi istoka"). Iz nekog čudnog razloga, njihova najžešća kritika sistema, pjesma "Novo vrijeme" nije prepoznata kao opasnost. Koliko je dobro pjesma uhvatila kognitivno stanje političkih elita govori i činjenica o iskorištavanju pjesme u izornoj kampanji 2000. godine u Hrvatskoj. Uslijed kreativnih nesuglasica, Marko Breclj "odustaje" (Vesić 2006) i uskoro napušta skupinu.

Iste godine izlazi i singl-ploča "Žene i muškarci" (1980b) koja postaje veliki hit u bivšoj državi. Godinu kasnije grupa se poigrava žanrom klasičnog Rock'n'Rolla i rockabilija na albumu "Rok end roul – Olstars bend" (1981). Frenetičnu seriju koncerata okrunjuje dvostruki album uživo "Ako ste slobodni večeras" (1982) koji je zapis dvaju koncerata u zagrebačkom Kulušiću. Album je neobičan i po konceptu – uz niz pjesama uživo, snimljene su izjave publike, te skečevi poput akademskog okteta Marjetice, genijalnog izrugivanja sa Štulićevim egom i političkim govorom u "In memoriam"⁵, kao i obrade standarda rocka – Hendrixove verzije "Hey Joe" i "Another Brick in the Wall" *Pink*

---

⁵ Ekipa iz Buldožera i Štulić su niz godina ljetovali na Silbi prije nego je itko čuo za Johnija, tako da im veličina njegovog ega nije bila nepoznanica. Uz nadahnutu Beleovu eulogiju, poslušajte i reakcije iz publike – od tajca do oduševljenja.

Floyda. U tipičnom Buldožerovom stilu, obrade su izvedene na harmonici, a Floyd i su dobili i glazbeno-NOBovski dodatak.

Album "Nevino srce" (1983) zaključuje najaktivnije razdoblje skupine. Na albumu se osjeti izvjesni kreativni zastoj i na novi album "Nova vremena" (1989), koji je kompilacija, obožavatelji čekaju šest godina. Album je također i inovacija, to je prvi rock audio CD u ondašnjoj Jugoslaviji ("Diskografija" n.d.). Posljednji autorski uradak je album "Noć" (1995) i grupa nakon toga prestaje s radom iako se formalno ne raspada. U 2006. godini održavaju dva velika povratnička koncerta u Ljubljani i Zagrebu i izdaju kompilacijski CD "Lik i djelo" (2006).

TKO JEDE DINJE?

Gdje sve leži filozofski potencijal Buldožera? Možda je najlakše započeti odgovor na to pitanje upozoravanjem koliko promjena perspektive utječe na razumijevanje. Nekome tko je bio na koncertu Buldožera '70-ih i '80-ih njihov istup možda se nije činio previše značajnim – inteligentno su provocirali tadašnji sustav, čija se trulež nije mogla ne primijetiti, forsiranju duha zajedništva usprkos. Duh vremena možemo nazrijeti u opisu: "Socijalizam je stario zajedno s generacijom koja ga je stvorila, u vrijeme pred smrt je bio staromodan, u strašnom nesporazumu s vremenom i svijetom. (...) Odgajali su nas da vjerujemo kako su te manifestacije uznapredovale ludosti sistema nešto posve normalno i poželjno, a mi smo jasno vidjeli da u to ne vjeruju niti naši odgajatelji (...) stanje u kojem pravila igre diktiraju dementni revolucionari i njihovi bezbojni nasljednici..." (Mirković 2004b, 13-14). To nije samo glas klasno nesvjesnog socijalističkog pojedinca, to je glas tinejdžera koji ne kupuje ništa što sustav prodaje. Držim kako snaga Buldožera: zločesta, inteligentna i načitana, izvor ima upravo u tinejdžerskom duhu pobune protiv autoriteta. Propadanje jednostranačkog sistema, popuštanje stege i okus drugačijeg i stranog (tada dolazi do nešto slobodnijeg putovanja izvan zemlje, Max Juričić spominje kako je iskoristio Eurorail iskaznicu za jeftino putovanje po Europi; Mirković 2004a), i

mahnitost punka koji kap u tadašnji kulturni prostor bivše države, isprva samo preko pojedinačno kupljenih ploča, tvore konvergenciju psiholoških i socioloških sila koju poznajemo kao novi val. Na to možemo gledati kao na suvremenu ilustraciju važnosti putovanja za mladog čovjeka, kako ju je izrazio Montesquieu. Rujanje, neposluh, kritički odmak od autoriteta – ne čini se kao neki naročiti pothvat, nekmoli filozofski značajno, zar ne?

Iz današnje perspektive, popularna kultura i glazba su rasadište narcisa, bilo da je riječ o *reality* emisijama, zvjezdicama *pop* ili *rap* glazbe koje dreče o svojih pet minuta slave, zarađenim novcima, novom autu i silikonima, ili autobiografijama 30-godišnjaka. Pokušajte zamisliti ikoga od njih (Kanye West, recimo) tko bi imao i petlje i kapaciteta narugati se na račun vlastite slave poput Buldožera pjesmom naslovljenom "Ko jebe Buldožer?" (1982; obrada "Roll Over Beethoven"). Poslušajte komentare publike na 'intervju' koji vodi Dražen Vrdoljak, možete li danas očekivati takvu razinu duhovitosti u publici bilo kojeg domaćeg izvođača?

Kada ste jednom promijenili perspektivu, osvijestili se kako je rječnik konstruiran, proizvod je društvenih utjecaja. Krenete li obrnutim smjerom, u dekonstrukciju⁶, razarate i autoritet koji stoji iza jezika i društvene moći. Breclj i Bele su pokazali kako ne postoji niti jedna svetinja s kojom se ne bi mogli izrugivati: ni društveno-politički poredak ili njegov žargon,⁷ tada na vrhuncu slave Branimir Štulić, rock-standardi, bujajuća industrija turizma, ali niti oni sami. Stihovi iz pjesme "Novo vrijeme" (poput "novo

---

⁶ Dekonstrukcija u filozofiji primarno ima za cilj upozoriti na aporije, tj. nerazriješena mjesta sukoba, slijepe točke i kontradiktornosti koje promiču većini čitatelja. Dva najznačajnija predstavnika su Jacques Derrida i Paul De Man. Iako se često pojam koristi kao istoznačnica s postmodernizmom i poststrukturalizmom, dekonstruktivisti su zadržali racionalni duh Prosvjetiteljstva propitujući dogmatske dijelove (Norris 1998).

⁷ Autor se dobro sjeća nadrealnih scena iz predvojničke obuke i službene propagandne samohvale kako je Jugoslavija najstabilnija država na svijetu, sve to početkom 1990. godine.

vrijeme, staro stanje, novo vrijeme, isto sranje" ili "naš radni zadatak, u prelaznoj budućnosti čuvajmo granice mogućnosti" ili "snažni mladići prebacuju rekord, više, puno više nego prije rata") kao i cijeli skeč "In memoriam" jasno seciraju ispraznu frazeologiju tadašnjeg političkog narativa i izruguju se kreativnoj sterilnosti birokratskog govora. Sličan pothvat, kognitivno i stilski, ali četiri desetljeća kasnije i iz ideološki potpuno suprotstavljene pozicije, one motivacijskog govora korporativnog kapitalizma, čini Al Yankowic u pjesmi "Mission statement". Kada se suočite s tako rastočenom ljuštrom sustava, kome na pamet pada biti poslušan? I zašto je uopće neposluh važan? Što nas dovodi do važnog problema i političke filozofije i socijalne psihologije: utemeljenosti autoriteta i poslušnosti prema njemu.

RIJEČ NA 'F'

Odjeci drugog svjetskog rata i totalitarizama osjetili su se još dugo nakon što je "završio s novim oružjem za novo doba" (Tisuću sunaca – Cijena carstva, 2015). Proces i u Nürnbergu i Jeruzalemu šokirali su javnost hladnoćom okrivljenika, izostankom kajanja i obranom kroz poslušnost. Činilo se nemogućim dovesti u istu ravninu kulturu koja je iznjedrila Bacha, Goethea i Bethowena, i onu utonulu u nacizam (Annihilation 2015). Nametala su se dva pitanja: 'Kako se to dogodilo?' i 'Može li se ponoviti?' Sociolozi poput Theodora Adornoa pokušali su utvrditi što čini autoritativnu ličnost (Adorno et. al. 1950) i u tu su svrhu konstruirali a-skalu (autoritarizam) f-skalu (fašizam), mjerni instrument koji je mjerio devet vidova sklonosti autoritarnosti. Pretpostavka je kako će podržavatelji totalitarnih i autoritarnih režima⁸ i sami imati autoritarne crte ličnosti, a skale su načinjene

---

⁸ Autoritarni režim je "sustav vladavine u kojem nema diobe moći i pojedinac (diktator), skupina (obitelj, vojska, pojedinačna stranka) ili društvena klasa drže svu vlast" (Ferrante 2011, 318), dok totalitarni režim ima sljedeća svojstva: "(1) vladavina jedne stranke koju vodi diktator, (2) neupitna službena ideologija koja određuje viziju 'savršenog' društva i načina kako ga postići,

na temelju razgovora s poslijeratnim njemačkim emigrantima u SAD. Upitnik je mjerio razinu rigidnog konformizma prema vrijednostima srednje klase, nekritičnosti i poslušnosti prema autoritetu, percepciju koliko autoritet treba biti agresivan, razinu odbojnosti prema subjektivnome i imaginativnome, razinu vjerovanja u natprirodne uzroke ljudske sudbine i stereotipnosti, zaokupljenost aspektima snage i izdržljivosti, ciničnost i mizantropiju, opterećenost seksualnošću i razinu projiciranja (Adorno et al. 1950, 228). Visok rezultat na ovim dimenzijama označavao je autoritarnu osobu. Zanimljivo je kako je pronađena značajna povezanost između rezultata na f-skali i stila znanstvenog pisanja – znanstvenici skloniji većem udjelu citata drugih autora i manje skloni parafraziranju obično postižu više rezultate na Adornovom instrumentu. Slično istraživanje obavio je Saul Padover, ali rabeći etnografsku metodu i bez razvoja mjernog instrumenta. Služeći u američkoj vojsci kao dio jedinice za psihološko ratovanje, Padover je nastojao razumjeti mehanizme koji su u Njemačkoj imali za posljedicu rast nacizma, industriju zločina i razumjeti načine kako provesti denacifikaciju.

Militantna društva 20. stoljeća, bez obzira pozivaju li se na lijeve ili desne političke ideologije, svijet su doživljavala izrazito polarno (mi/oni, dobro/zlo, napredak/trulež) što odgovara dimenziji zaokupljenosti snage i izdržljivosti (usporedite ikonografiju tijela u nacističkoj Njemačkoj i sočrealizam u SSSR-u i satelitima), posjedovala su (ili nastojala postići) kontrolu nad svim vidovima društvenog života – potreba za kontrolom ide toliko daleko da se ideologizira i estetika – nacisti identificiraju tzv. degenerativnu umjetnost i žele 'pročistiti' kulturu prema vlastitim idealima (Keen 1991), dok u Ustavu DDR stoji kako je dužnost države osigurati estetski odgoj (Čačinović 1980). Kolektiv, žrtvovanje i nadasve poslušnost zajedničke su im osobine; školarce se uči nekritičkom obožavanju autoriteta (Keen 1991),

---

(3) sistem društvene kontrole koji suzbija nezadovoljstvo i oporbu, te
(4) centraliziranu kontrolu nad medijima i ekonomijom" (Ferrante 2011, 317).

crne se nekonformizam i individualizam (i tu vidimo sličnost s dimenzijama f- i a-skale).

Suvremena istraživanja o odnosu vrijednosti i ekonomske razvijenosti pokazuju njihovu jasnu međusobnu povezanost (Karp 2000; Abramson i Inglehart, 1995; Inglehart 1995). Modernizacija je tako povezana s rastom ekonomije i većim naglaskom na vrijednosti poput sigurnosti, pravičnosti i upornim radom, a suvremeni pomaci u bogatstvu rezultiraju pomakom prema postmodernim vrijednostima poput sekularizacije, individualizacije, prijateljstvom, samoizražavanjem i slobodnim vremenom. Vrijednosti poput poštivanja autoriteta, jasnog razdjeljivanja dobrog i zlog, poslušnosti pripadaju više obrascu tradicionalnog autoriteta (Inglehart 1995, 389).

ODMAH KAŽI DA!

Koliko je onda poslušnost opasna? Dva ključna istraživanja iz socijalne psihologije dobro pokazuju do kuda vodi poslušnost autoritetu i situacijsko uređenje – ono o poslušnosti Stanleya Milgrama (1974) i simulacija zatvora Phila Zimbarda (2009). Osim što su nam donijela uvid u zabrinjavajuće aspekte ljudskog ponašanja, promijenila povijest psiholoških istraživanja (od etičkih procedura do implikacija za rad totalnih ustanova⁹), ta su istraživanja postavila pred filozofiju značajan problem: etička pitanja postavljaju se od početka filozofije i problematiziranje rata je također locirano na početak (Heraklit je najpoetičniji primjer), kako je onda moguće da nitko nije postavio pitanje poslušnosti na na Milgramov ili Zimbardov način i kako to da nitko nije niti naslutio njihove rezultate?

Stanley Milgram započeo je s ispitivanjem poslušnosti autoritetu 1961. godine, a rezultati opsežnih istraživanja

---

⁹ Ovdje valja upozoriti na dva istraživanja o psihijatrijskim ustanovama čije rezultate treba promatrati i u svjetlu Milgramovog i Zimbardovog rada – prvo je studija "Azili" Erwinga Goffmana ([1961] 1980), vjerojatno najutjecajnijeg mikro-sociologa u 1960-ima i '70-ima, a druga je Rosenhalov (1973; prema Hock 2004) pokus sa lažnim shizofrenicima.

objedinjeni su u istoimenoj knjizi 1974. godine. Izravni upit 'Koliko ste poslušni?' ne bi donio iskoristivu informaciju, kako zbog socijalne poželjnosti odgovora, tako i zbog kršenja metodološkog načela naivnosti ispitanika. Milgram je u tu svrhu stvorio uređaj za kažnjavanje, kojim je eksperimentatorov¹⁰ 'pomoćnik' (u stvarnosti pravi ispitanik, ali to nije znao) trebao davati progresivno jače elektrošokove 'učeniku' (u stvarnosti pravi pomoćnik eksperimentatora) za svaki pogrešan odgovor. Uređaj je sadržavao nekoliko mjernih kazala, koja su trebala dati utisak ozbiljnosti, i niz od 30 sklopki za zadavanje elektroškova, koje su bile označene po naponu struje (od 15 do 450 V) i fenomenološkom kriteriju: 'blagi šok', 'jaki šok', pa sve do oznake 'XXX' (Milgram 1974, 20). Ono što 'pomoćniku' nije bilo poznato jest postojanje obrasca davanja netočnih odgovora, te da jedini elektrošok zadan u istraživanju prima upravo 'pomoćnik' prilikom provjere radi li uređaj. Pomoćnici su prošli preliminarno psihološko testiranje kako bi se eliminirala eventualna patologija – istraživanjem se htjelo ispitati kako se ponašaju prosječni ispitanici.

Prije pristupanja istraživanju, ispitanici su trebali procijeniti na kojem mjestu će se suprotstaviti daljnjem zadavanju elektroškova. Svi su ispitanici (N=110) bili uvjereni kako će prekinuti sudjelovanje u pokusu u nekom trenutku, a prosječna točka odustajanja iznosila je 8 ili 9 zadavanja (psihijatri: N=39 M=8,20; studenti: N=31 M=9,35; odrasli iz srednje klase: N=40 M=9,15), pri čemu je dvoje psihijatara i troje odraslih iz srednje klase procijenilo kako ne bi zadali niti jedan elektrošok (Milgram 1974, 29). Na upit kako predviđaju ponašanje drugih osoba (ne bi li se kompenziralo za postojanje osobne pristranosti u samoprocjeni),

"predvidjeli su kako će praktički svi ispitanici odвити poslušati eksperimentatora; samo će patološke krajnosti, kojih ne bi trebalo biti više od jednog ili dva postotka,

---

¹⁰ Niste mogli pogriješiti da je riječ o znanstveniku – nosio je bijelu kutu.

produljiti do posljednjeg prekidača. (...) Oni [psihijatri] su predvidjeli kako većina ispitanika neće prijeći preko desete razine šoka (150 V, kada je žrtva davala prvi jasni zahtjev da je se pusti); otprilike 4% će doseći dvadesetu razinu šoka, a otprilike jedan ispitanik u tisuću bi zadao najjači šok na ploči." (Milgram 1974, 31).

Rezultati su bili neočekivano šokantni – varirajući bliskost 'žrtve', Milgram je u prvoj varijaciji, kada je 'žrtva' bila udaljena dobio 65,0% potpune poslušnosti (zadan maksimalni mogući elektrošok), kada je postojala mogućnost verbalnog odgovora 'žrtve' 62,5% potpune poslušnosti, kada je 'žrtva' bila blizu – 40,0%, a kada je bila na udaljenosti dovoljnoj za dodir – 30,0% potpune poslušnosti (Milgram 1974, 35). Provedeno je dodatnih sedam istraživanja (N=40 za svaku situaciju, nezavisni uzorci) s različitim varijacijama eksperimentalne situacije: od različitih lokacija, bliskosti prema autoritetu, ženskom 'žrtvom' – postotci potpune poslušnosti su bili u rasponu od 65,0% do 47,5%, s najnižom poslušnošću kada je eksperimentator bio odsutan – 20,5%, odnosno kada je 'pomagač' sam birao¹¹ razinu šoka – 2,5% (Milgram 1974, 60-1).

Očekivano, rezultati su izazvali veliko zanimanje, ali i veliku raspravu, od pitanja valjanosti¹² do onih etičkog postupanja.

---

¹¹ U ovoj je eksperimentalnoj situaciji samo jedan ispitanik zadao maksimalni elektrošok i postotak nije mjera poslušnosti budući su ispitanici sami birali razinu šoka. U svakom slučaju, na tog jednog 'pomagača' ne želite naletiti u mračnoj ulici.

¹² Držeći nastavu iz metodologije znanosti rado koristim Milgramovo i Zimbardovo istraživanje kao primjere kako dobra metodologija i malo mašte mogu donijeti jako novih informacija o ponašanju (ili kada govorimo o prirodi, Eratostenov izračun opsega Zemlje,). Najbolji dio su reakcije – redoviti studenti su obično nijemi i nakon što psihološki prorađimo kako se osjećaju kada se upoznaju s rezultatima, ostaje uglavnom tišina. Stariji studenti (izvanredni studij) su prilično asertivniji i verbaliziraniji u neprihvatanju rezultata i nerijetko se pozivaju na kros-kulturalnu valjanost (ne nužno tim riječima). Iskustva iz gostujućeg rada u Austriji i Švedskoj su slična, ali pomaknuta u drugom smjeru – studenti znaju za oba istraživanja, ali neslaganje im nije

Pokus je ponavljan više puta, s brojnim maštovitim varijacijama: npr. utrehtške studije o vrijeđanju, doslovno ponavljanje pokusa, pokus kao TV-kviz – u svakom ponavljanju rezultati su bili vrlo slični Milgramovima.

Drugo ključno istraživanje je pokus sa 'Stanfordskim zatvorom' koje je proveo Philip Zimbardo. Cilj istraživanja bila je provjera utjecaja situacijskih čimbenika nasuprot dispozicijskima za odgovornost ponašanja u zatvorskoj situaciji. Zimbardo je slučajnim izborom podijelio dragovoljne sudionike u pokusu (studenti koji su za sudjelovanje bili plaćeni, slično kao i Milgramov pokus) na one kojima je dodijeljena uloga 'zatvorenika' i 'čuvara'. Ispitanici su prošli inicijalni razgovor ne bi li se eliminirala moguća patologija, te ispitalo koje su im preferencijalne uloge. Radi postizanja većeg uživljanja u pokus, studente kojima je dodijeljena uloga zatvorenika privela je policija. Nakon što su 'zatvorenici' oduzeli odijela, obukli ih u tute, dodijelili im brojeve i vezali lanac oko skočnog zgloba, smjestili su ih u improvizirane ćelije – preuređene prostorije podruma zgrade na kampusu sveučilišta Stanford. 'Čuvari' su dobili odore, palice i sunčane naočale koje su trebale podržati ulogu moći onemogućavanjem očnog kontakta sa 'zatvorenici'. 'Čuvari' su zahtjevali od 'zatvorenika' poslušnost prema arbitrarnim pravilima i svaki prekršaj je nosio izvjestan gubitak privilegija. Za razliku od 'zatvorenika' koji su trebali biti zatvoreni u ćelijama za cjelokupno vrijeme pokusa (planirano je trajanje iznosilo dva tjedna), 'čuvari' su radili u smjenama po osam sati (Zimbardo, Johnson i McCann 2012, 500-2).

Brzo po početku pokusa, došlo je do promjene ponašanja sudionika – 'čuvari' su postali sve agresivniji, ponekad pokazujući i sadističko ponašanje, dok su 'zatvorenici' postali pasivni i predali

---

usmjereno prema vani (propitivanje valjanosti istraživanja), nego prema unutra (koliko ta istraživanja dovode u nesklad sliku koju imaju o sebi). Psihološka proroda u ova dva slučaja rezultirala je s jasnije izraženim olakšanjem i većim osjećajem cijenjenja demokratskog sustava u kojem studenti žive.

se naučenoj bespomoćnosti. Spirala polarizacije je jačala, načini ponižavanja su postali sve inventivniji i vrlo brzo su dobili i seksualnu konotaciju, da bi pokus bio prekinut šestog dana. Studija je ponovljena kao dio kroskulturalnog istraživanja (Lovibond et al. 1979, prema Zimbardo, Johnson i McCann 2012) ali ishodi nisu pokazali istu količinu nasilja. Istraživanje je pokazalo koliko situacijski čimbenici pridonose promjeni ponašanja i koliko sistem zapovijedanja i odgovornosti može lako postati plodno tlo za institucionalizirano nasilje. Zimbardo je svjedočio kao stručnjak na suđenju Chipu Fredericku, vojnom policajcu optuženom za zlostavljanje iračkih zatvorenika u Abu Ghraibu, gdje se zalagao za blažu kaznu optuženome i oštriju osudu zapovjednog sistema koji ga je doveo u tu situaciju (Zimbardo 2009). Također, istaknuo je važnost uloge koju je imao vojni policajac Joe Darby koji je prosljedio fotografije zlostavljanja i time preokrenuo niz zlostavljanja.

ŽIVI BILI PA KREPALI¹³

Koje su lekcije psiholoških istraživanja? Što filozofija može naučiti iz navedenog? Gdje je tu mjesto Buldožera? I Milgramovo i Zimbardovo istraživanje doživjelo je replikacije sa i bez varijacijama varijabli, kao i primjere iz stvarnog života koji su iznova potvrdili konzistentnost rezultata. Tako imamo značajni uvid u jedan važan vid ljudskog ponašanja, ali i informaciju koliko naši postojeći modeli opisa ponašanja, odgovornosti i morala stoje na problematičnom postolju. Isto kako je prihvaćanje psihoanalitičkih istraživanja o djelovanju nesvjesnog¹⁴ redefiniralo odgovornost pred zakonom, tako i ove studije suočavaju etičare s potrebom naturalističkog pristupa. Na primjeru (filozofije) prava, zakonska odgovornost i ubrojivost su

---

¹³ Marko Brecelj tako naziva (Vesić 2006) njihov *soundtrack* za film "Živi bili pa vidjeli" (Buldožer 1979).

¹⁴ "Nesvjesno je ona stvarna psihička realnost, nama po svojoj unutrašnjoj prirodi isto tako nepoznata kao i realnost vanjskog svijeta, i ono nam je u podacima svesti isto tako nepotpuno dano kao i vanjski svijet u podacima naših čulnih organa." (Freud 1973, 262).

povezani s uzročnošću (fizičkom i onom mentalnih procesa), a aktivnost uzrokovana nesvjesnim procesom ne može imati istu uzročnu težinu kao hotimična odluka, što posljedično utječe i na moralnog agenta (Alexander, Kessler Ferzan i Morse 2009, 51-8). S druge strane, pristup restorativne pravde predlaže držanje počinitelja odgovornim, zahtjeva da se popravi i sudjeluje u rehabilitaciji i reintegrira u društvo (Fritzler i Simon 2000; Daicoff i Wexler 2003). Psihološka istraživanja pružaju ili nove odgovore na tradicionalna filozofska pitanja (npr. percepcija, motivacija, zaključivanje...) ili postavljaju posve nova filozofska pitanja (npr. anomalni monizam u filozofiji uma, odnos neuralnih mreža i mentalnih stanja...). Područje etike nije iznimka.

Pitanje autoriteta i poslušnosti nije novo u povijesti filozofije. Pogledom u rječnike i enciklopedije (Blackburn 1996; Craig i Floridi 1998; Craig 2005; Mautner 2005; Borchert 2006) i povijesti filozofije (Copleston 1993; Taylor 1997; Kenny 2006) možemo vidjeti kako je to pitanje obično vezano uz odnos religije, morala i politike (npr. Spinozino problematiziranje slobodne volje nasuprot potpunog poštivanja slova zakona; Berkeleyjevo problematiziranje etike iz pozicije teološkog utilitarizma pravila; Rousseauova teorija društvenog ugovora; Hegelova kritika konsekvencijalizma i retributivnog kažnjavanja, uloga poslušnosti u pozitivnim religijama; Nietzscheova kritika morala; problem zakona kao volje u filozofiji prava (zašto bi iti jedan zakon osim Božjeg bio obvezujući) itd.). Možemo reći kako je pitanje opravdanja autoriteta u središtu političke filozofije, pri čemu razlikujemo dva vida autoriteta: onaj vezan uz ekspertizu, i onaj uz pravo na vlast; ovdje nam je zanimljiviji drugi vid.

Pitanje neposluha također je dio povijesti filozofije – Thoreau 1849. piše esej "Otpor građanskoj vlasti", kasnije preimenovan u "Građanska neposlušnost" (1981). Važnost građanskog neposluha leži u moralnoj opravdanosti neposluha – njega čini nenasilno kršenje zakona, prihvaćanje neugode koja iz toga može uslijediti, te je prijestup redovito javan. Tim se problemom bave istaknuti filozofi poput Johna Rawlsa (1971) i

Petera Singera (1973). Pokreti poput Gandhijevog nenasilnog otpora britanskoj kolonijalnoj vlasti u Indiji, borba za građanska prava crnaca u SAD predvođene Martinom Lutherom Kingom mlađim, ili prosvjeda za prava životinja pokazuju kako se asimetričnog legalnog i legitimnog može sprovesti u nenasilno suprotstavljanje prema nositeljima društvene moći.

Anarhični, zločesti i nesputani duh Buldožera sprda se s autoritetom, dekonstruira društvene odnose koje uzimamo zdravo za gotovo – od početaka rada s nizom skandala na Opatijskom festivalu 1975. (Janjatović 1998), patriotizam i JNA (pjesme "Slovenija" i "Drugarice vojniče", "Vojno lice"), seksualnost (pjesme "Odmah kaži da", "Žene i muškarci", "Ljubav na prvi krevet"), pa i sama rock-kontrakultura kojoj pripadaju (pjesme "Smrt Morrisona Džima", "Okrutni bogovi istoka", "Higijena"). Oni su nositelji postmodernih vrijednosti (tolerancija, nezavisnost, zadovoljstvo životom...; Inglehart 1995) davno prije nego li je to postalo popularno. Veličanjem neposluha, Buldožer nas uči koliko je važno biti svoj, biti autentičan.

LITERATURA

- Abramson, Paul R., and Ronald Inglehart. 1995. *Value Change in Global Perspective*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Adorno, Theodor W., Else Fenkel-Brunswik, and Nevitt Sanford. 1950. *The Authoritarian Personality*. Reprint 1993. Studies in Prejudice Series 1. New York, NY: Harper & Row.
- Alexander, Larry, Kimberly Kessler Ferzan, and Stephen J. Morse. 2009. *Crime and Culpability. A Theory of Criminal Law*. Cambridge Introduction to Philosophy and Law. Cambridge: Cambridge University Press. Adobe eReader format.
- Azra. 1980. *Azra*. LP record. Zagreb: Jugoton.
- Blackburn, Simon, ed. 1996. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford Paperback Reference. Oxford: Oxford University Press.
- Boisvert, Dan, John Brunero, Sean McKeever, Russ Shafer-Landau, and Eric Wiland. 2011. "Important Technical Terms in Ethics." In *The Continuum Companion to Ethics*, edited by Christian Miller, cvi – cxxx. The Continuum Companions. London, New York: Continuum

- International Publishing Group. Adobe eReader format.
- Buldožer. 1975. *Pljuni istini u oči*. Audio CD. Ljubljana: PGP RTB; Racman Avdio Video Studio d.o.o.
- . 1977. *Zabranjeno plakirati*. LP record. Ljubljana: Helidon.
- . 1979. *Živi bili pa vidjeli*. LP record. Ljubljana: Helidon.
- . 1980a. *Izlog jeftinih slatkiša*. LP record. Ljubljana: Helidon.
- . 1980b. *Žene i muškarci / Slovinjak punk*. Single record. Ljubljana: Helidon.
- . 1981. *Rok end roul - Olstars bend*. LP record. Ljubljana: Helidon.
- . 1982. *Ako ste slobodni večeras*. Audio CD. Ljubljana: Helidon; Racman Avdio Video Studio d.o.o.
- . 1983. *Nevino srce*. LP record. Ljubljana: Helidon.
- . 1989. *Nova vremena*. Audio CD. Ljubljana: Helidon.
- . 1995. *Noć*. Audio CD. Ljubljana: Helidon.
- . 2006. *Lik i djelo*. Audio CD. Beograd: PGP RTB.
- Copleston, Frederick S. J. 1993. *A History of Philosophy*. 9 vols. New York, NY: Doubleday.
- Craig, Edward. 2005. *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge. Adobe eReader format.
- Craig, Edward, and Luciano Floridi, eds. 1998. *Routledge Encyclopedia of Philosophy v1.0*. CD-ROM. London: Routledge.
- Daicoff, Susan, and David B. Wexler. 2003. "Therapeutic Judisprudence." In *Handbook of Psychology*, edited by Alan M. Goldstein, 11:561–80. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- "Diskografija." 2016. *Buldozer*. Accessed March 7. <http://www.kabi.si/si21/glasba/buldozer/buldozer.html>.
- Ferrante, Joan. 2011. *Sociology. A Global Perspective*. 7th ed. Belmont, CA: Wadsworth.
- Freud, Sigmund. 1973. *Tumačenje snova II*. Edited by Hugo Klajn. Translated by Albin Vilhar. 3rd ed. Vol. 7. 8 vols. Odabrana dela Sigmunda Frojda. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske.
- Fritzler, R. B., and L. M. J. Simon. 2000. "Creating a Domestic Violence Court: Combat in the Trenches." *Court Review* 37: 28–39.
- Goffman, Erving. 1961. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hock, R. P. 2004. *Četrdeset studija koje su promijenile psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Horvat Pintarić, Vera. 2013. *Od kiča do vječnosti*. Zagreb: EPH Media.

- Inglehart, Ronald. 1995. "Changing Values, Economic Development, and Political Change." *International Social Science Journal* 145: 379–403.
- Janjatović, Petar. 1998. "Buldožer." *Ilustrovana YU Rock enciklopedija 1960-1997*. Beograd: Geopoetika.
- Karp, David R. 2000. "Values Theory and Research." Edited by Edgar F. Borgatta and Rhonda J. V. Montgomery. *Encyclopedia of Sociology*. New York, NY: Macmillan Reference USA.
- Keen, S. 1991. *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination*. San Francisco, CA: Harper.
- Kenny, Anthony, ed. 2006. *A New History of Western Philosophy*. Vol. 1. 4 vols. Oxford: Clarendon Press.
- Lovibond, S. H., M. Adams, and W. G. Adams. 1979. "The Effects of Three Experimental Prison Environments on the Behavior of Nonconflict Volunteer Subjects." *Australian Psychologist* 14: 273–85.
- Mautner, Thomas, ed. 2005. *Dictionary of Philosophy*. 2nd ed. Penguin Reference. London: Penguin Books.
- Milgram, Stanley. 1974. *Obedience to Authority. An Experimental View*. London: Tavistock.
- Mirković, Igor. 2004a. *Sretno dijete*. DVD video. Gerila DV Film. DVC0728-H.
- — —. 2004b. *Sretno dijete*. Zaprešić: Fraktura.
- Norris, Christopher. 1998. "Deconstruction." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rosenhan, D. L. 1973. "On Being Sane in Insane Places." *Science* 179: 250–58.
- Singer, Peter. 1973. *Democracy and Disobedience*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, C. C. W., ed. 2005. *Routledge History of Philosophy*. 8 vols. London, New York: Routledge. Adobe eReader Format.
- Thoreau, Henry David. 1981. *Walden and Other Writings*. Edited by W. Howarth. New York, NY: Random House.
- Vesić, Dušan. 2006. *Pljuni istini u oči. Jugoslovenska rock scena 1975*. Vol. 15. Rockovnik. Beograd.
- Zimbardo, Philip. 2009. Nesvjestanost zla Interview by Jerko Bakotin. H-

alter.org. <http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/nesvjesnost-zla/>.
Zimbardo, Philip, Robert L. Johnson, and Vivian McCain. 2012.
Psychology. Core Concepts. 7th ed. Boston: Pearson Education, Inc.

EKOLOGIJA ARGUMENATA MORALNE PANIKE USMJERENE NA VIDEO-IGRE

*Griješiti je ljudski, ali da biste
zbilja zeznuli, potrebno je
računalo. (Anonimni 1999)*

Video-igre danas su sve pristupnija i impresivnija industrija zabave. Svote koje se troše na izradu igara iz vrha produkcije i novci koje zarađuju nadilaze one za vrh filmske produkcije (Jutarnji.hr 2016; Boltižar 2017). E-sport postaje sve prisutniji u medijima, od specijaliziranih TV postaja poput Ginx ili eSportsTV do emisija u sklopu klasičnih sportskih kanala poput Sport Kluba¹⁵. U svibnju prošle godine u Hrvatskoj je održan prvi e-sport turnir s fondom nagrada od milijun kuna, bijedno medijski praćen u usporedbi s nogometom (Galić 2016). Tolika pozornost ne može promaći zagovornicima raznih oblika moralne panike, tako da je i u domaćim medijima moguće sve češće naići na prikaze "ovisnosti o računalima" ili "ovisnosti o igricama"¹⁶ (Gospodnetić 2014; Kardaras 2016; Latković 2017; Patović 2008¹⁷) ili senzacionalističkih napisa o igračkoj supkulturi (Turčin 2007; Matanović 2017). Kako iza svih argumenata moralne panike stoji i

---

¹⁵ Ostaje dojam neobičnosti vidjeti na kanalu Sport Klub 3 emisiju o natjecanju u DOTA 2 i u desnom kutu najavu za nogometne utakmice Euro lige.

¹⁶ Ovdje je neophodno upozoriti na pežorativnu uporabu pojma "igrice." Kako smo već spomenuli, budžeti i zarada vrha produkcije video-igara nadmašuje onu iz filmske industrije; filmska industrija sve češće poseže za video-igrama kao predlošcima, a ne više obrnuto (npr. filmovi *Tomb Raider*, *Prince of Persia: Sand of Time*, *World of Warcraft*, *Assasin's Creed*). Dapače, zarade pojedinih franšiza mogu se uspoređivati s BDP-om manjih svjetskih država. Utoliko je uporaba umanjene neumjesna.

¹⁷ S obzirom na datum članka, nisam potpuno siguran koliko je znakovito prezime autora. No ne bi bilo prvi puta kako je stvarna vijest bila bizarnija od satire.

sociološki mehanizam, ali i logička artikulacija izvjesne moralne pozicije, cilj rada je upozoriti na ekologiju takvih argumenata, te konceptualne i logičke propuste koji ih prate.

NAĐAM SE DA STE MI POGODILI IME¹⁸

Filozofija se odavno susreće s optužbama kako ima zloćudni učinak na mlade – Sokrata su optužili i za kvarenje mladeži i izostanak vjere u državne bogove (Kenny 2006, 34), dok je Platon, u nastojanju oblikovanja idealnog građanina polisa preporučivao cenzuriranje umjetnosti i oprez u podučavanju logike mladićima (Buckingham 1993, 2-3), a to je samo razdoblje Antike.

Praktički svaka značajna omladinska supkultura bila je meta sličnih optužbi: za prve idole rocka tvrdilo se kako su opasnost američkim tinejdžerima te kvare ćudoređe – Robert Henrickson, senator iz New Jerseya, izjavio je u 1950-ima za rock, kako "niti komunistička zavjera ne bi smislila učinkovitiji način demoraliziranja, zbunjivanja i uništavanja Sjedinjenih Država" (prema Surdam 2015). Hippyje kontrakultura i njene komune, tvrdilo se, prijetile su američkoj ekonomiji – dominantna kultura bila je neprijateljski raspoložena prema kontrakulturi i priječila njene aktivnosti. U početku, kritičari su izjednačavali hippy pokret s Novom ljevicom, iako su pripadnici pokreta većinom bili apolitični. Ironični, tržište eko-konzumerizma izravni je proizvod hippyevskih godina, kao što su i kolokvijalni jezik i marketing preuzeli njihove supkulturne izraze poput '*cool*' ili '*hip*' (Micah 2009, 60-3; Miller 2001, 109-17).

Heavy-metal neprestance prate napuhane optužbe za sotonizam. No, tu treba razlučiti ikonografiju i idolatriju, te prepoznati kako je posvajanje sotonizma primarno kritika društvene hipokrizije, a ne religijski stav (ovo se, iz očitih razloga, ne odnosi na black metal). Neki autori scenu interpretiraju kao alternativu i fundamentalizmu i progresizmu, budući se obje skupine bore za istu omladinsku populaciju (Weinstein 1992,

---

¹⁸ Referenca na pjesmu "Sympathy for the Devil" The Rolling Stones (1968).

258-63). Uzmimo za primjer dvije najnapadanije ikone žanra zbog korištenja sotonističke ikonografije: *King Diamond* i *Iron Maiden*. Ni jedni ne koriste ikonografiju doslovce – *King Diamond* je predstavlja kako "silu nepoznatog", a *Iron Maiden* tvori kolaže povijesne, filozofske i okultne tradicije (Walser 1993, 151-4). Čini se kako bi ih prikladnije bilo optužiti za postmodernizam.¹⁹

Igranje *Dungeon & Dragons* je izlagalo mlade riziku ne samo sotonizma, nego i perverzne seksualnosti.²⁰ Zloglasni strip Jacka T. Chicka (1984) opisuje jednu takvu mračnu fantaziju o svijetu D&D-a. Još udaljeniji od stvarnosti je slučaj medijskog izvještavanja o nestanku Jamesa Dallasa Egberta III; njegov slučaj predstavili su kao LARP (igranje fantazijskih uloga uživo) koji je pošao po zlu, što je D&D praktički postavilo općim mjestom američke pop-kulture. Istragom se ustvrdilo kako se mladić neuspješno pokušao ubiti u parovodu fakulteta, te se kasnije skrivao kod nekoliko prijatelja. O slučaju su knjige napisali detektiv kojeg je u potrazi angažirala obitelj (Dear 1984), te je uslijedila fikcionalizirana verzija događaja (Jaffe 1981) i tv-film (Stern 1982), koji su učvrstili događaj u američku pop-kulturu '80-ih.

Na presjeku zloćudnog utjecaja metala i RPG-a je slučaj medijskog praćenja Varga Vikernes. Optužen i osuđen za ubojstvo Øysteina "Euronymousa" Aarsetha i paljevinu nekoliko crkava u Norveškoj, Vikernes je postao središnje ime kontroverze skandinavske black-metal scene. U dokumentarcu "Sotona jaše medijima" (Grude 1993) pokriveni u i supkulturna scena i medijska panika koja ju je pratila. Ilustracija mehanizma inducirane opasnosti je scena provale policijskih snaga u Vikernesov stan gdje pretražujući kompromitirajuće materijale pronalaze knjige iz *Ravenloft* svijeta RPG-a, vjerojatno jednog od najstereotipnijih i otrcanijih prikaza vampirizma ikada.

---

¹⁹ Autor je obožavatelj *Iron Maiden* od izdavanja njihovog trećeg albuma.

²⁰ Autor na temelju vlastitog iskustva i uz veliko žaljenje mora primijetiti kako su optužbe u potpunosti neutemeljene.

Na koncu, od napada se nisu izvukli ni maloljetni čarobnjaci – knjige o Harryju Potteru spaljivane su u više navrata pod optužbom kako kod djece promiču magiju²¹ (Alexander 2017).

NAPUCAJ GA SAD!²²

Video-igre nisu prošle ništa bolje. *Tetris* je bio proglašen sovjetskom zavjerom kojom se htjelo srušiti uredsku produktivnost! Priča je započela kao humoristička poanta u pregledu igre u časopisu *Chicago Tribune* referirajući na imerzivnost igračkog iskustva. Čak je upotrijebljena riječ 'ovisnost' totalno nesvjesno o budućim združivanjima s video-igarama. U magazinu *Compute*, u kolumni Orsona Scotta Carda je rečenica "Tetris je dio zloćudne komunističke zavjere za preuzimanjem svakog računala u Americi." (Ackerman 2016, pog. 11).

FPS-ovi (*first person shooter*; pucačka igra iz prvoga lica) su bili prepoznati kao krivac za niz pucnjava u školama. Vjerojatno najpoznatiji slučajevi su srednje škole Westside i Columbine, Virginia Tech u Sjedinjenim Državama, te Winnenden u Njemačkoj. Medijsko izvještavanje i moralna panika koju su izazvali bili su toliko predvidljivi da je jedan sociolog predložio okladu kako će se video-igre optužiti za sljedeći incident (Krolo 2009).

Mogli smo čitati o slučajevima kada je pretjerano igranje završilo smrtnim ishodom (McCrum 2015; Hunt 2015; Twomey 2016), o ubojstvu zbog preprodaje virtualnog predmeta iz video-igre (Lil 2005). Bilo je samo pitanje vremena kada će e-sport, poput svoje starije braće, proizvesti skandal vezan uz klađenje i namještanje utakmica; prvi je bio slučaj *Stacrafta* iz 2010. (Welsh 2010, Dhoedt 2013), a zatim nedavni slučajevi sa *Starcraftom 2* ("2015 Match-Fixing Scandal" 2015). Ne smijemo izostaviti niti napise o patologiji, gdje se poziva na DSM (APA

---

²¹ Autor propušta razumjeti kako itko može vidjeti teoriju zavjere u opisu čarobnjaka koji rabi magiju; to je podjednako očekivano kao uporaba logike kod filozofa.

²² Referenca na animirani film "Rabbit Season" (Jones 1952).

2013) priručnik i piše o "ovisnosti o video-igrama" (Pernar 2016; Latković 2017).

Kako možemo vidjeti, ne nedostaje prosudbi o etičkoj upitnosti video-igara koje dolaze izvan igračke zajednice. Stoga valja postaviti pitanje koliko su takve prosudbe utemeljene, te jesu li etički i epistemološki neproblematične?

*BOJITE SE! JAKO SE BOJITE!*²³

Moralnu paniku možemo odrediti kao "epizodu pretjerane ili krivo usmjerene javne zabrinutosti, anksioznosti, straha ili bijesa o percipiranoj prijetnji društvenom poretku, koju najčešće pokrenu alarmantne priče iz medija i koju podržavaju reaktivni zakoni i javna politika" (Krinsky 2013, 16).

Potrebno je razlikovati dva teorijska vala: prvi predstavljaju Jock Young, Stanley Cohen te članovi Centra za suvremene kulturalne studije Sveučilišta u Birminghamu (*Birmingham University's Centre for Contemporary Cultural Studies*). Young je uveo pojam pojačavanja devijantnosti, nenamjernog povećavanja devijantnosti putem medijskog izvještavanja (Krinsky 2013, 4). Cohen je definirao pučke vragove (*folk devils*) kao "devijantne pojedince ili skupine koje se percipira kao otjelovljenje nove ili izvanredne društvene opasnosti" (Krinsky 2013, 4). Drugi val predstavljaju autori poput Ericha Goodea i Nachmana Ben-Yehudae, Angele McRobbie i Sarah L. Thornton, kao i Kennetha Thomsona i Sheldona Ungara. Goode i Ben-Yehuda prepoznali su pet ključnih svojstava moralne panike: zabrinutost, hostilnost, konsenzus, disproporcionalnost i volatilnost (Krinsky 2013, 6). McRobbie i Thornton bavili su se promjenom medijskog izvještavanja razumijevajući medije kulturalno središnjijima i fragmentiranijima. Thomson se usredotočio na medijsko iskrivljeno predstavljanje trajnih društvenih i ekonomskih sukoba, dok je Ungar prepoznao različite kulturalne i političke funkcije koje mediji obavljaju u različitim društvima (Krinsky 2013, 11).

---

²³ Referenca na rečenicu Bele Lugosija (Burton 1994).

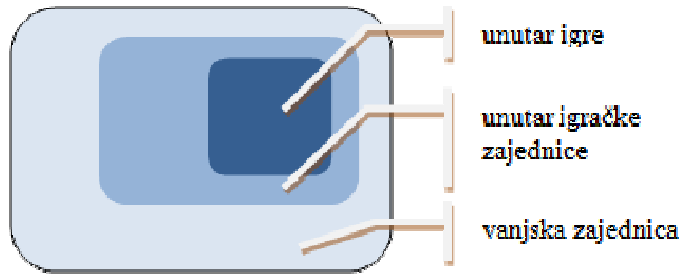
Video-igre predmet su moralne panike podjednako koliko i drugi vidovi omladinske kulture. Dapače, čini se kako se tragovi panike mogu pronaći još u Viktorijansko doba artikulirani kroz strahove o popularnoj literaturi (tzv. *nickel madness*) i pokušajima kontrole filmova u 1920-ima i '30-ima ili onima vezanima uz horror stripove u 1950-ima (Molloy 2013, 192).

Peto izdanje *Dijagnostičkog i statističkog priručnika o mentalnim poremećajima* (DSM-5; APA 2013) uključuje dio o poremećaju kockanja na internetu i igranja na internetu (APA 2013, 795-8). Ponuđen je popis od dvanaest fenomenoloških kriterija, te je za utvrđivanje postojanja poremećaja potrebno utvrditi barem pet od navedenih kriterija u razdoblju od 12 mjeseci. Važno je napomenuti kako je to dio trećeg odjeljka, "mjerenja i modeli u nastajanju" i "uvjeti za daljnje studije" (APA 2013, 731), što su informacije koje se redovito izostavljaju u medijskom izvještavanju. Iako pretjerana uporaba tehnologije može kod pojedinih korisnika izazvati simptome slične onima zlorabe supstanci (pretjerana zaokupljenost, slaba kontrola uporabe tehnologije, simptomi ustezanja, propadanje interpersonalnih odnosa) i prepoznati su kao bihevioralne ovisnosti, neki specifični oblici (npr. ovisnosti o kupovanju ili o seksu) nisu uključeni u DSM-5 uslijed "nedovoljnih dokaza potvrđenih od strane drugih stručnjaka kako bi se ustanovio dijagnostički kriterij" (APA 2013, 481). Prethodna inačica DSM spominje video-igre samo na jednome mjestu, u kontekstu preferiranih aktivnosti osoba sa shizoidnim poremećajem osobnosti (APA 1994, 638).

EKOLOŠKI PRISTUP

Konstruiranje etičkih iskaza o video-igrama temelji se na izvjesnom razumijevanju ekologije kojoj pripada računalno igranje. Predlažem prilično očit ekološki model: pitanja koja su vezana za unutrašnji svijet igre su u središtu modela, dok su ona vezana za zajednicu ne-igrača na periferiji modela (slika 1). Model možemo smatrati polarnim isčitavanjem ludičkog

Slika 1 Ekološki model etičkih problema vezanih uz video igre.

hermenetičkog ciklusa (Sicart 2009, 116-22). U našem slučaju, naglasak je na pitanju organiziranja domene etičkih pitanja. Središnji dio čine etički problemi specifični za unutrašnji svijet igre – etičke dileme koje niču iz tehničkih ili konceptualnih konstelacija same igre, te su ekološki specifični, tj. vezani su za samu igru, a ne za nišu korisnika (igrača ili ne-igrača). Druge dvije domene su vezane uz zajednice: jedna se tiče etičkih pitanja vezanih uz igračku zajednicu, dok se druga veže za vanjske dionike (ne-igrača). Naš je istraživački fokus vezan uz posljednju skupinu.

Možemo ilustrirati pojedine domene s tipičnim etičkim dilemama. Središnja skupina problema uključuje:

- strategiju napredovanja pomoću "orkovskog Holokausta" (Sofge 2008, 72), tj. ubijanje svih protivnika koje igra stavlja pred igrača kako bi se maksimalno ostvario broj mogućih iskustvenih bodova;
- reprezentaciju i gratifikaciju nasilja, tj. predstavlja li nasilje u dizajnu igre jedinu moguću strategiju koja vodi do pobjede; koje su moguće nagrade za odabir nasilne opcije; postoje li negativna potkrepljenja takvom odabiru;
- stereotipiziranje, tj. kako su rodovi (hipermaskuliniziranje, patrijarhalni odnos prema ženskim likovima, "bikini plate mail" ikonografija) ili manjinske skupine predstavljene u igri.

Skupina etičkih problema vezanih uz igračku zajednicu uključuje sljedeća pitanja:

- moguće učinke nasilja u video-igrama na ponašanje izvan igre;
- interpersonalne odnose u igračkim zajednicama, npr. percepcija i stavovi između igrača na PC i konzolama; stavovi prema igračima specifične igre ili žanra;
- slučajevi eksploatacije unutar igračke zajednice, npr. skandali vezani uz namještanje utakmica i klađenje na *Starcraft*; moderni robovi, tj. komercijalna usluga unaprjeđivanja (*leveling*) tuđih likova u *World of Warcraft*; paralelizam etičkih problema vezanih uz maloljetnički profesionalni sport;

Skupina etičkih problema vezanih uz zajednicu ne-igrača uključivala bi pitanja poput:

- stavove o prelijevanju devijantnosti iz igara u vanjski svijet;
- uporabu igara kao sredstva za vojno novačenje, npr. slučaj igre *America's Army*;
- zloraba vještina stečenih u igrama za usavršavanje devijantnog ponašanja, tj. česte optužbe kako su FPS igre pružile teren za vježbu počiniteljima školskih pucnjava.

Ovakvo klasificiranje pitanja, autorovo je uvjerenje, omogućuje prednost u prepoznavanju razine apstrakcije (Allo et al. 2013, 36) unutar otvorenih pitanja povezanih s presjekom etike i video-igara.

OSTADOH BEZ ŽVAKA:²⁴ ANALIZIRANJE MORALIZATORSKIH ARGUMENATA

Kako bi se bilo koji filozofski argument mogao držati valjanim, metodološko je pravilo da moramo krenuti od istinitih premisa i

---

²⁴ Referenca na rečenicu iz filma "Oni žive" (Carpenter 1988) i korištenje iste reference računalnoj igri "Duke Nuke'em 3D".

slijediti logička pravila. Iako matematička metoda *regula falsi*, ili logička *reductio ad absurdum* kreću od pretpostavke kako je analizirani uvjet neistinit, završavaju u kontradikciji, koja zauzvrat potvrđuje istinitost početne pozicije. Stoga, svaka pretpostavka od koje polaze zagovornici moralne panike, a za koju se ne potvrdi logička ili konceptualna utemeljenost, ruši za sobom argumentacijsku konstrukciju koja je na njoj sagrađena.

Moralnu paniku smještamo u područje ne-igračke zajednice unutar predloženog ekološkog modela. Kada se konstruira moralna panika, uvodi se pojačana devijantnost kao "hotimična strategija preuveličavanja malih pojedinačnih činova devijantnosti i njihova pojačavanja ne bi li se podupro širi skup ciljeva" (McKendrick 2015, 154) te se "koristi za produljavanje vladajuće kulturalne hegemonije, podčinjavanjem onih koji su označeni kao rizična skupina za radikalizaciju" (McKendrick 2015, 155). Sljedeće važno svojstvo je percepcija mladih osoba kao "drugih od odraslih ili čak *nižih* od odraslih" (Molloy 2013,192).

To čini tvrdnje moralne panike epistemološki spornima, jer očividno služe iskrivljavanju percepcije. Niti jedna pristrana reprezentacija događaja ne može se smatrati epistemološki valjanom pozicijom.

Drugo tipično svojstvo moralne panike povezane s omladinskom supkulturom je paternalizacija – tretiranje mladih nesposobnima za stvaranje valjanih moralnih prosudbi, te sklonima potpadanju pod maliciozni utjecaj. Iako metodološka istraživanja potvrđuju kako mladi percipiraju neke vidove informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) drugačije od odraslih (npr. koncept 'javnog', sklonost nekim rizičnim ponašanjima u uporabi IKT), to je i dalje daleko od onoga što paternalisti zagovaraju (Stern 2004, 277).

Kako brojna recentna online istraživanja pružaju dublji uvid u omladinsku supkulturu, ostalo je malo prostora za neinformiranost što se doista zbiva u zajednici video-igrača (Bober 2004, 308-9). Tu leži nas završni prigovor – ako netko namjerava donositi etičke iskaze o bilo kojoj supkultur, od njega

se očekuje informirana prosudba. Pripadati dominantnoj kulturi ne predstavlja privilegiranu etičku poziciju. Navest ćemo ilustraciju: kada smo proveli istraživanja (Ćirić, Volarević i Mrkela 2015; Šango i sur. 2017) o razlikama među igračima i ne-igračima već prema osobinama ličnosti, socijalnoj distanci prema igračkim podskupinama, ovisnosti o igranju i percepciji nasilja unutar video-igara, rezultati su nedvojbeno pokazali neslaganje s posljedicama koje bi zagovornici moralne panike očekivali:

- nije bilo značajnih razlika u crtama ličnosti između igrača i neigrača, a tamo gdje su se razlike i pokazale pronašli smo kako igrači imaju nešto izraženiju crtu otvorenosti prema iskustvu, više su emocionalni i više su tolerantni – upravo suprotno od onoga što bi očekivali kada bi postojao raširen negativni učinak igranja video-igara;
- igrači su bolji u razlikovanju nasilnih događaja u svijetu unutar i izvan video-igara, što je također izravno suprotno s očekivanjima zagovornika moralne panike. Dapače, ovdje imamo temelja argumentirati upravo kako zagovornici moralne panike imaju problem razlikovati vlastitu fantaziju o opasnom utjecaju video-igara od njihovih stvarnih učinaka. Na takvom temelju ne možete graditi ozbiljnu epistemološku poziciju.

Želimo li prevenirati negativne učinke koje bi računalne igre mogle ostaviti na igrače, empirija (Plante 2006, 265-70) pokazuje kako trebamo minimalizirati izloženost nasilju, promijeniti kulturalna očekivanja o ponašanju, izbjeći izloženost rizičnim čimbenicima abnormalne psihologije, te maksimalizirati etiku, posebice društvenu odgovornost i brigu za druge.

ZAKLJUČAK

Etička pitanja koja se tiču video-igara možemo podijeliti u tri područja: jedno vezana uz svijet igre, te dva vezana uz zajednice (onu igrača i onu ne-igrača). Moralna panika, žustra u kritiziranju gotovo svakog vida omladinske kulture, sama se suočava s etičkim problemom budući niti počinje od istinitih premisa o

video-igrama i ponašanju vezanom uz njih, niti tvori informirane prosudbe, te posjeduje širu agendu (kao imanentni dio moralne panike) koja implicira pristranost u reprezentaciji stvarnosti.

LITERATURA

- “2015 Match-Fixing Scandal.” 2017. *Liquipedia - The StarCraft II Encyclopedia*. February 5.
http://wiki.teamliquid.net/starcraft2/2015_Match-Fixing_Scandal.
- Ackerman, Dan. 2016. *The Tetris Effect: The Game That Hypnotized the World*. New York, NY: Public Affairs. Kindle e-book.
- Alexander, Julia. 2017. “A History of Harry Potter Books Being Burned - and J. K. Rowling’s Perfect Responses.” *Polygon*. February 1.
<http://www.polygon.com/2017/2/1/14474054/harry-potter-books-burning-jk-rowling-twitter>.
- Allo, Patrick, Bert Baumgaertner, Simon D’Alfonso, Nir Fresco, Federico Gobbo, Carson Grubaugh, Andrew Iliadis, et al. 2013. *The Philosophy of Information: An Introduction*. The PI Research Network.
- Anonymous. 1999. “Science and Technology 35.” *A Dictionary of Humorous Quotations*. Oxford Paperback Reference. Oxford: Oxford University Press.
- APA (American Psychiatric Association). 1994. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-IV*. 4th ed. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- . 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5*. 5th ed. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Bober, Magdalena. 2004. “Virtual Youth Research: An Exploration of Methodologies and Ethical Dilemmas from a British Perspective.” In *Readings in Virtual Research Ethics: Issues and Controversies*, edited by Elizabeth E. Buchanan, 288–315. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Information Science Publishing. Adobe Reader format.
- Boisvert, Dan, John Brunero, Sean McKeever, Russ Shafer-Landau, and Eric Wiland. 2011. “Important Technical Terms in Ethics.” In *The Continuum Companion to Ethics*, edited by Christian Miller, cvi – cxix. The Continuum Companions. London, New York: Continuum International Publishing Group. Adobe eReader format.
- Boltižar, Matija. 2017. “MASS EFFECT ANDROMEDA Novi trend među holivudskim zvijezdama su uloge u videoigrama.” *Jutarnji list*, April 24. <http://www.jutarnji.hr/kultura/gaming/video-mass-effect->

- andromeda-novi-trend-medu-holivudskim-zvijezdama-su-uloge-u-videoigrama/5947641/.
- Buckingham, D., ed. 1993. *Reading Audiences: Young People and the Media*. New York, NY: Manchester University Press.
- Burton, Tim. 1994. *Ed Wood*. Buena Vista Pictures.
- Carpenter, John. 1988. *The Live*. Universal Pictures.
- Chick, Jack T. LLC. 1984. "Dark Dungeons." *Chick Publications*.
https://www.chick.com/reading/tracts/0046/0046_01.asp.
- Ćirić, Josip, Domagoj Volarević, and Lucija Mrkela. 2015. "The First Life: Some Aspects on Gamification in the Real World." In *DESIGN, INNOVATION, PARTICIPATION: BOBCATSSS 2015 Proceedings & Abstracts*, 92–96. Brno: Flow, o.s.
- Dadlez, E. M. 2013. "Being Evil." In *Dungeons & Dragons and Philosophy: Raiding the Temple of Wisdom*, edited by Jon Cogburn and Mark Silcox, 65–74. *Popular Culture and Philosophy* 70. Chicago and La Salle, IL: Open Court Publishing Company.
- Dear, William C. 1984. *Dungeon Master: The Disappearance of James Dallas Egbert III*. Boston MA: Houghton Mifflin.
- Dhoedt, Steven. 2013. *State of Play*. Visualantics.
- Farrington, Karen. 2000. *The History of Supernatural*. London: Chancelor Press.
- Gospodnetić, Lenka. 2014. "Zbog ovisnosti o internetu djeca u Hrvatskoj imaju napadaje ludila!" *Slobodna Dalmacija*, March 24, sec. Mozaik.
<http://www.slobodnadalmacija.hr/scena/mozaik/clanak/id/229904/zbog-ovisnosti-o-internetu-djeca-u-hrvatskoj-imaju-napadaje-ludila>.
- Griffiths, Mark. 2006. "An Overview of Pathological Gambling." In *Mental Disorders of the New Millenium*, edited by Thomas G. Plante, 1:73–98. *Praeger Perspectives, Abnormal Psychology*. Westport, PC: Praeger Publishers.
- Grude, Torstein. 1998. *Satan rir media*.
<https://www.youtube.com/watch?v=E5IBCXffxh4>.
- Hunt, Katie. 2015. "Man Dies in Taiwan after 3-Day Online Gaming Binge." *CNN*. January 19.
<http://edition.cnn.com/2015/01/19/world/taiwan-gamer-death/>.
- Issitt, Micah L. 2009. *Hippies: A Guide to an American Subculture*. *Guides to Subcultures and Countercultures*. Santa Barbara, CA: Greenwood Press. Adobe Reader format.
- Jaffe, Rona. 1982. *Mazes and Monsters. A Novel*. New York, NY:

- Delacorte Press.
- Jones, Charles M. 1952. *Rabbit Seasoning*. Cartoon. Warner Bros Pictures.
- Jutarnji.hr. 2016. "10 najčešćih zabluda i neistina o video igrama." *Jutarnji list*, April 19. <http://www.jutarnji.hr/kultura/gaming/10-najcescijih-zabluda-i-neistina-o-video-igrama/2904572/>.
- Kardaras, Nicholas Dr. 2016. "It's 'digital Heroin': How Screens Turn Kids into Psychotic Junkies." *New York Post*. August 27. <http://nypost.com/2016/08/27/its-digital-heroin-how-screens-turn-kids-into-psychotic-junkies/>.
- Kenny, Anthony, ed. 2006. *A New History of Western Philosophy*. Vol. 1. 4 vols. Oxford: Clarendon Press.
- Krinsky, Charles. 2013. "Introduction: The Moral Panic Concept." In *The Ashgate Research Companion to Moral Panics*, edited by Charles Krinsky, 1–16. Ashgate Research Companions. Farnham: Ashgate Publishing Limited. Adobe Reader format.
- Krolo, Krešimir. 2009. Perpetuum mobile moralne panike. <http://www.ezadar.rtl.hr/ostalo/kolumne/2532855/perpetuum-mobile-moralne-panike/>.
- Lench, Heather C. 2006. "Anger Disorders: Diagnosing an Unrecognized Mood Disorder." In *Mental Disorders of the New Millenium*, 1:53–72. Praeger Perspectives, Abnormal Psychology. Westport, PC: Praeger Publishers.
- Lil, C. 2005. "Death Sentence for Online Gamer." *China Daily*. June 8. http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-06/08/content_449494.htm.
- Lindberg, Richard C. 2016. *Gangland Chicago: Criminality and Lawlessness in the Windy City 1837-1990*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. Adobe Reader format.
- Majcen, Igor. 2017. "Uхваćen s gramom Interneta za dalju prodaju!" *BUGOnline*. February 20. <http://www.bug.hr/komentari/uhvacen-gramom-interneta-dalju-prodaju/158763.aspx>.
- Matanović, Ilija. 2017. "Ovo je Niko Kovač, njegov sport su videoigre. Kako je mladi gejmer postao globalna zvijezda, sa samo 20 godina zarađuje enorman novac zabavljajući se." *Jutarnji list*, May 30. <http://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/ovo-je-niko-kovac-njegov-sport-su-videoigre-kako-je-mladi-gejmer-postao-globalna-zvijezda-sa-samo-20-godina-zaraduje-enorman-novac-zabavljajuci-se/6139636/>.

- Matas, Maja. 2016. "Split: Od 17. Do 21. Ožujka Međunarodni Turnir U Računalnim Igricama." *Radiodalmacija.hr*. March 14.
<http://www.radiodalmacija.hr/split-od-17-do-21-ozujka-medunarodni-turnir-u-racunalnim-igricama/>.
- McCrum, Kirstie. 2015. "Tragic Teen Gamer Dies after 'Playing Computer for 22 Days in a Row.'" *Mirror*. September 3.
<http://www.mirror.co.uk/news/world-news/tragic-teen-gamer-dies-after-6373887>.
- McKendrick, David. 2015. "Internet Radicalization and the 'Woolwich Murder.'" In *Revisiting Moral Panics*, edited by Vivienne E. Cree, Gary Clapton, and Mark Smith, 149–58. Bristol: Policy Press.
- Miller, Timothy. 2011. *The Hippies and American Values*. 2nd ed. Knoxville, TN: The University of Tennessee Press.
- Molloy, Patricia. 2013. "Sexual Predators, Internet Addiction, and Other Media Myths: Moral Panic and the Disappearance of Brandon Crisp." In *The Ashgate Research Companion to Moral Panics*, edited by Charles Krinsky, 189–206. Ashgate Research Companions. Farnham: Ashgate Publishing Limited. Adobe Reader format.
- Nadelhoffer, Thomas, and Walter Sinnott-Armstrong. 2011. "Experimental Ethics." In *The Continuum Companion to Ethics*, 261–74. The Continuum Companions. London, New York: Continuum International Publishing Group. PDF e-book.
- Nath, Trevir. 2016. "Investing in Video Games: This Industry Pulls In More Revenue Than Movies, Music." *NASDAQ.com*. June 13.
<http://www.nasdaq.com/article/investing-in-video-games-this-industry-pulls-in-more-revenue-than-movies-music-cm634585>.
- Patković, Nikola. 2008. "Đakovo: sina ovisnika o video igrama uz pomoć policije odveli na liječenje." *Slobodna Dalmacija*, March 31, sec. Mozaik.
<http://www.slobodnadalmacija.hr/scena/mozaik/clanak/id/2208/ak-ovo-sina-ovisnika-o-video-igrama-uz-pomoc-policije-odveli-na-lijecenje>.
- Pernar, Igor. 2016. "Život gamera u Hrvatskoj." *planb.hr*. June 24.
<http://planb.hr/zivot-gamera-hrvatskoj/>.
- Plante, Thomas G. 2006. "Conclusion: How Might We Prevent Abnormal Behavior from Occurring and Developing?" In *Mental Disorders of the New Millenium*, 1:265–70. Praeger Perspectives, Abnormal Psychology. Westport, PC: Praeger Publishers.
- Podnar, Ozren. 2008. "Ovisnost o internetu – bolest ili izmišljotina."

- Poslovni dnevnik*, April 11. <http://www.poslovni.hr/after5/ovisnost-o-internetu-bolest-ili-izmislijotina-97498>.
- Raknić, Damjan. 2016. "VELIKI TURNIR MAGENTA 1 GAMING U FIFA-i 17 POČINJE U SPLITU U subotu od 17 sati na Jutarnji.hr ekskluzivno prvi put u Hrvatskoj pratite prijenos uživo." *Jutarnji list*, November 24. <http://www.jutarnji.hr/magenta-gaming/veliki-turnir-magenta-1-gaming-u-fifa-i-17-pocinje-u-splitu-u-subotu-od-17-sati-na-jutarnji.hr-ekskluzivno-prvi-put-u-hrvatskoj-pratite-prijenos-uzivo/5302831/>.
- Šango, Tea, Tomislav Rajković, Drahomira Cupar, and Josip Ćirić. 2017. "Online Gaming Communities in Croatia." presented at the Improving quality of life through information - 25th BOBCATSSS Conference, Tampere.
- Sicart, Miguel. 2009. *The Ethics of Computer Games*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Sofge, Eric. 2008. "Orc Holocaust: The Reprehensible Moral Universe of Gary Gygax's Dungeons & Dragons." *Slate*. http://www.slate.com/articles/new_and_politics/hey_wait_a_minute72008/03/orc_holocaust.html.
- Stern, Steven Hilliard. 1982. *Mazes and Monsters*. CBS.
- Stern, Susanah R. 2004. "Studying Adolescents Online: A Consideration of Ethical Issues." In *Readings in Virtual Research Ethics: Issues and Controversies*, edited by Elizabeth E. Buchanan, 274–87. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Information Science Publishing.
- Surdam, David George. 2015. "Under the Influence of Rock'n'roll." *OUPblog - Oxford University Press' Academic Insights for the Thinking World*. April 14. <https://blog.oup.com/2015/04/rock-and-roll-history/>.
- The Rolling Stones. 1968. *Sympathy for the Devil*. Audio CD. Beggars Banquet. London: Decca.
- Turčin, Kristina. 2007. "Ovisna sam. Uzela bih godišnji da bih igrala Warcraft." *Jutarnji list*, January 17. <http://www.jutarnji.hr/arhiva/ovisna-sam.-uzela-bih-godisnji-da-bih-igrala-warcraft/3836823/>.
- Twomey, Rebecca. 2016. "Xbox Addict, 20, Killed by Blood Clot after 12-Hour Gaming Sessions." *Daily Mail Online*. January 6. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2020462/Xbox-addict-20-killed-blood-clot-12-hour-gaming-sessions.html>.
- "U Zagrebu otvorena bolnica za liječenje ovisnosti o internetu, video-

- igricama i kockanju." 2017. *RTL Vijesti*. Zagreb: RTL Hrvatska.
<http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/2660465/u-zagrebu-otvorena-bolnica-za-lijecenje-ovisnosti-o-internetu-video-igricama-i-kockanju/>.
- Walser, Robert. 1993. *Running with the Devil: Power, Gender, and Madness in Heavy Metal Music*. Music/Culture. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Weinstein, Deena. 1992. *Heavy Metal: The Music and Its Culture*. Chicago, IL: Da Capo Press.
- Welsh, Oli. 2010. "Betting Scandal Hits Korean StarCraft." *Eurogamer.net*. April 14.
<http://www.eurogamer.net/articles/betting-scandal-hits-korean-starcraft-scene>.
- Zavod za javno zdravstvo Brodsko-posavske županije. 2017. "Služba za zaštitu mentalnog zdravlja, prevenciju i izvanbolničko liječenje ovisnosti."

II

subherojski narativ

SUBHEROJSKI NARATIV I STUDIJE O INVALIDNOSTI

Počnimo je, kako i priliči, posve nevezano. Prva parada ponosa u Hrvatskoj održana je 2002. godine, općepoznati podatak. Koliko se moglo pratiti iz medija, prošlo je vrlo živopisno, da ne upotrijebim kakvu drugu riječ. Ono što je manje poznato, činjenica je kako je nulti pride održan tri godine ranije u Zadru. Posve nehotice.

Denis je nakon operacije očiju i kratkotrajnog poboljšanja, u potpunosti izgubio vid. Prvi i najgori šok prebrodio je uz Ivicu i, koliko mogu reći s distance, Ivica je odradio veličanstven posao, prebrodio vlastiti strah i bio uz prijatelja kad je to najviše trebao. Po povratku u Zadar cijela ekipa je vidno bila u šoku. Pazilo se što će se reći, kao da bi spomenom nekih riječi morali priznati što se desilo. Sjećam se koliko me taj hod po jajima živcirao i krenuo sam aktivnije biti uz Denisa. Do tog trenutka smo bili dio ekipe, od tada smo postali prijatelji. Ne znam je li bila riječ o identifikaciji – jedan invalid nema potrebe muljati drugoga tko je ili je bila samo kreativna adaptacija na bijes, ali upalilo je – Denis se počeo izvlačiti iz depresije, izlaziti vani i grabiti život koliko god mu tad teško bilo.

Sredinom kolovoza, otprilike mjesec dana nakon operacije krenuli smo na Pergolesijevu veselu operu “Služavka gospodarica” u samostan sv. Frane. Trebalo nam je pristojnih tridesetak minuta pješčenja za rutu. Kako Denis još nije dobio ni bijeli štap ni psa vodiča, filozofski vodič je konačno mogao poslužiti svrsi. U laganom hodu smo čavrljali o koječemu, dok nismo stigli do mosta. Kolovoz u Zadru sinonim je za puzanje kroz gužvu, pogotovo po Poluotoku. Na Branimiru mi je nešto bilo čudno, nisam mogao uprijeti prstom. Kad smo napravili nekoliko koraka po mostu, shvatio sam što nije u redu – nas se dva nismo uklapali. Od kako smo došli na Branimirovu obalu pa dok mi se nije upalila lampica, oko nas se stvorio balon od kojih metar, metar i pol i poslušno nas slijedio svaki korak. Jednostavno, Denis me držao za mišicu i to je bilo dovoljno za sablažnjive asocijacije. Kažem, držao za mišicu, dakle njegovi prsti drže moju nadlakticu (triceps, da budem precizan). Nikakvo

držanje za ruke, ruka ispod ruke ili slično – sve po propisu kako se pomaže slijepoj osobi.

Kad sam mu opisao što vidim, prasnuli smo u smijeh. Nadobudni studenti psihologije, kakvi smo tada bili, odlučili smo testirati hipotezu – đir do kraja Kalelarge. Nisam ljubitelj ljetnih gužvi u gradu i preferiram kretanje okolnim kalama, ali ovoga puta vrijedilo je otpjeti neugodu u ime znanosti. I balon nas je sasvim uredno pratio: od Branimira, preko mosta do Trga i onda sve do Gospe od Zdravlja. Denis je primijetio promjenu i u zvučnoj kulisi – tipični žamor po kafićima se lagano stišavao. Odstojanje se nije mijenjao ispred Lovre ni Centrala, možda se nešto suzilo oko štandova na Kalelargo, ali to je odokativna procjena. I sve to vrijeme niti jedan jedini komentar, niti jedna ružna riječ.

I da, koncert je bio izvrstan.²⁵

---

²⁵ Tekst je objavljen na autorovom blogu (Ćirić 2013).

OSOBNÁ PERSPEKTIVA

Možda bi bilo dobro na početku razjasniti motivaciju. Osoba sam s invaliditetom (Erbova pareza), imam dvadeset godina bolničkog staža i utoliko je, naizgled, jasna motivacija za odabir istraživačke teme. Naizgled, jer rehabilitacijski proces činio je niz uglavnom neizazovnih, repetitivnih posjeta fizijatriji (vježbe, elektrostimulacija, parafin, ljekovito blato), traumatičnih iskustava tek da je i bilo, ali su strateški raspoređena.²⁶ Nisam se percipirao *primarno* kao osobu s invaliditetom, to je bila naljepnica je stizala od drugih; nisam imao sliku sebe kao značajno drugačijeg – bilo je jednostavno pozicionirati se među vršnjacima: loš u sportu, dobar u školi – vjerujem kako se svako dijete moglo lako pronaći u opisu "dobar u X, loš u Y". Iz moje perspektive, različitosti (*differentia specifica* identiteta) je više doprinio uspjeh u matematici i to što su mi je čitanje bilo zabavnije od društva vršnjaka. Introvert sam, tužite me! Ono što jest stršalo u tom iskustvu bila je neugoda sugovornika kada su samoinicijativno pokušavali ponuditi objašnjenje *zašto* me smještaju u drugu ladicu. Bilo je tu stigmatizacije, isticanja iznimnog postignuća, sažaljenja, odnosa s visoka, kognitivne disonance, metafizičkih pokušaja objašnjavanja održavanja kozmičke ravnoteže ('Bog uzme, Bog da.').... Ništa od ponuđenog nije bilo zadovoljavajuće.

Trebalo je proći dosta vremena dok tijekom studija sociologije nisam naišao na Goffmanovu knjigu "Stigma" (1990) i shvatio neke od mehanizama odnosa prema invalidima. Iskustvo u bazičnoj edukaciji iz gestalt psihoterapije otvorilo mi je nove vidike o tome i kako razumjeti sebe i kako me razumiju drugi. Ovim radom nastojim pogurati horizont još par koraka dalje.

---

²⁶ Invalidski humor, nije po svačijem ukusu. Proguglajte 'dubinska elektromiografija' ako ne znate za poslovicu o mački i radoznalosti.

Kako je rasprava o invalidnosti često emocionalno nabijena, a posao filozofa je racionalna analiza, možda je najbolje krenuti stopama španjolske inkvizicije – s nečim posve neočekivanim. Na kanalu VH1 jedno vrijeme se prilično često puštala pjesma grupe *X Ambassadors "Renegades"*. U video-spotu ste mogli vidjeti niz osoba s invaliditetom (slijepi, bez udova) koji uspješno sudjeluju u nekoj fizički zahtjevnoj aktivnosti, te prizori prije i tijekom koncerta skupine, čiji je klavijaturist, Casey Harris, slijep. Komentari na video-spot, koje sam imao prilike čuti u neformalnom razgovoru, uglavnom su se svodili na temu iznimnog postignuća, ponekad bi se pojavila i riječ 'heroj'. Komentari pjesme koje možemo naći na *YouTube* servisu ("*X Ambassadors – Renegades*" 2015) pokazuju sličan obrazac:²⁷ spominju se "stvarni problemi u životu", "nadahnuće", "heroj".

Zanimljivo je uočiti kako se te osobe s invaliditetom, koje se inače percipira kao osobe izvan gabarita normalnosti, ponovno stavlja izvan okvira očekivanog i 'normalnog' za osobu s invaliditetom i zatim se dvostruko odstupanje onda etiketira 'iznimnim' ili 'herojskim'. Na koji način se percipiraju narativi o osobama s invaliditetom, gdje dolazi do transformacije percepcije iz 'običnog' invalida u 'iznimnog', tema je ovog istraživanja.

Kao drugi skup ilustracija neka posluže narativi nekih od tih iznimnih osoba s invaliditetom: Rick Allen, Douglas Bader, Norman Jeffrey Healey, te Henry Smalls.

Rick Allen je bubnjar u hard rock grupi *Def Leppard* od svoje petnaeste godine. U prometnoj nesreći, 31. prosinca 1984., ostao je bez lijeve ruke. Ono što bi većini glazbenika predstavljalo tragični kraj karijere, uz ohrabrenje članova grupe, bubnjara Jeffa Richa i tehničku ekspertizu tvrtke *Simmons*, razvija prilagođeni set bubnjeva što mu omogućuje nastavak aktivne glazbene karijere, snimanje albuma i koncerte s grupom. Prema riječima

---

²⁷ Ako u gotovo 9.000 komentara izuzmemo gotovo trećinu onih o reklami za *Jeep Renegade*, o TV-seriji *The Flash* ili o krivo napisanom stihu pjesme. Duh *useneta* ne umire.

jednog od inženjera, postaje bolji bubnjar nego s dvije ruke ("Rick-Allen" 2016). Allen sažima poantu transformacije kroz invalidnost: "To što sam preživio automobilsku nezgodu i izgubio ruku moglo mi je uništiti život. Umjesto toga, odvelo me je na neočekivanu stazu pronalaska vlastite najdublje snage" ("Musician |" 2016). U 2001. godini, zajedno sa suprugom Lauren osniva *Raven Drum Foundation*, neprofitnu organizaciju kojoj je misija "educirati i osnažiti pojedince i zajednice u krizi putem programâ iscjeljivanja umjetnošću, bubnjarskih sesija i kolaborativnih partnerstava" ("Humanist |" 2016). Fundacija pruža potporu projektu Otpornost ("Programs" 2016) koji obuhvaća brojne radionice za opću populaciju, program podrške ratnim veteranima i njihovim obiteljima, *Resiliency Radio*, interaktivni radio program, te *online* integrativne programe. Za svoj humanitarni rad, Allen je primio više uglednih nagrada.

Norman Jeffrey Healey (1966-2008) je slijepi jazz i bluez gitarist. Izgubivši vid u ranom djetinjstvu uslijed rijetke vrste raka, počeo je svirati gitaru od treće godine razvivši vlastiti stil, s gitarom položenom vodoravno u krilu. Na radijskoj postaji CIUT-FM je od kolovoza 1988. vodio emisiju o jazz i blues glazbi (McIntosh i McLean 2009). Na vrhuncu međunarodne slave bio je tijekom 1980-ih i '90-ih. Prvi proboj na scenu imao je 1985. kada je nastupio skupa s Albertom Collinsom i Stevie Ray Vaughnom. Iste godine osniva Jeff Healey Band s kojim ostvaruje uspješnu međunarodnu karijeru, koja uključuje nominaciju za Grammy 1989. godine, nastup u filmskoj uspješnici *Road House* (Herrington 1989), svjetsku turneju i nekoliko vrlo cijenjenih albuma. Svirao je s uglednim glazbenicima poput B. B. Kinga, Erica Claptona, ZZ Top (s čijim električnim blues-rock stilom je bio uspoređivan), Bonnie Raitt, The Rolling Stones i The Allman Brothers Band. Healey je bio i strastveni sakupljač gramofonskih ploča, sa zbirkom od preko 30.000 naslova (McIntosh i McLean 2009).

Slika 2 Sir Douglas R. S. Bader (Levy 2013).

ozlijedio obje noge, koje su mu kasnije amputirane ("Douglas Bader" 2016). Nakon naporene rehabilitacije, uspio je, uz pomoć proteza, ponovo imati aktivan život. Nakon britanske objave rata nacistima, Bader se ponovo stavlja na raspolaganje RAF. Njegov zapovjednik postavio mu je uvjet da se mora moći sam smjestiti u *cockpit* zrakoplova želi li ponovo letjeti, što je Bader, uz mnogo napora, naposljetku uspio (Levy 2013). U kolovozu 1941. srušen je (spori se je li riječ o koliziji s neprijateljskim Bf109 ili je bio žrtva prijateljske vatre; Mackenzie 2008, 102) iznad Francuske i završava u ratnom zarobljeništvu. Neobičnosti ga prate i dalje – RAF i Luftwaffe dogovaraju kratkotrajni prekid vatre kako bi se zračnim putem Baderu dostavile nove proteze (Levy 2013) – naslov u CP od 20. kolovoza 1941. glasi "Baderova jedinica bacila njegove noge zamotane u padobran. Cijela eskadrila odletjela kako bi donijeli rezervni dio zarobljeniku" (prema "Douglas Bader" 2016). Sve to ga nije spriječilo da svega par dana kasnije pobjegne iz vojne bolnice; uhvatili su ga 160 km dalje! – UP od 28. rujna 1941. donosi članak naslovljen "Bader zamalo pobjegao na 'limenim nogama'" (prema "Douglas Bader" 2016). Nakon višestrukih pokušaja bijega, toliko je isfrustrirao zapovjednika logora da mu je zaprijetio oduzimanjem proteza ne obeća li kako više neće pokušati bježati (Levy 2013). Kraj rata dočekao je u dvorcu Colditz, logoru Oflag IV-C, tzv. neprobojnom zatvoru.

Henry Smalls prvi je afroamerikanac koji je stekao šesti Dan u *kendou* na svijetu, nositelj je četvrti Dana u *karateu*, a trenirao je i *iaido*, *aikido*, *kung-fu*. Impresivno samo po sebi, postaje impresivnije barem za red veličine kada saznate da je s 11 godina izgubio obje noge, pavši pod vlak u filadelfijskom getou uslijed naguravanja vršnjaka. Smalls je postao nadahnuće u svijetu borilačkih vještina, te trenutno vodi školu borilačkih vještina u Honoluluu (Ako & Arakaki 2009). Opisuje iskustvo tik do smrti i motivaciju da pronađe razlog zašto je preživio nesreću, što mu daje motivaciju za naporni trening. Pozitivna prijelomnica bio je susret s Jimom Clarkeom, koji ga poziva u svoj *dojo*. Smalls, gotovo kao školski primjer Glasserove (1999, 84) realitetne terapije navodi primjer potpunog ponašanja: četverokuta ponašanja, stavova, emocija i fiziologije – naglašava značaj vlastitog izbora i osmišljavanja iskustva na putu do učinkovitog suočavanja s nesrećom. "Jedina stvar koju vam nitko ne može oduzeti je sloboda upravljanja vašim vlastitim svijetom kvalitete" (Glasser 1999, 55). Usprkos negativnoj povratnoj informaciji okoline, Smalls je uporan u postizanju maksimuma prema vlastitim sposobnostima i postaje prvi kendo borac bez nogu na svijetu, što ga dovodi i do prijema kod japanskog carskog para (Ako & Araraki 2009). Kao prilagodbu, Smalls razvija jedinstveni stil jednoruke borbe u *kendou*.

STUDIJE O INVALIDNOSTI

PRISTUPI KONCEPTU INVALIDNOSTI

Studije o invalidnosti (*disability studies*) dio su manjinskih studija (*minority studies*) i proučavaju antropološke, društvene i humanističke odrednice iskustva invalidnosti.²⁸ Studije su tako

---

²⁸ Ovdje je važno upozoriti na terminološke razlike između hrvatskog i engleskog jezika – *disability* u engleskom jeziku primarno označava onesposobljenost, a *impairment* oštećenje. U hrvatskom je uobičajeno govoriti o *invalidnosti* koja obuhvaća oba značenja.

povezane s kulturalnom antropologijom, sociologijom, poviješću, filozofijom, pravom i medicinom, među ostalim.

Potrebno je definirati temeljne pojmove. Oštećenje predstavlja "funkcionalno ograničenje pojedinca uzrokovano tjelesnim, mentalnim ili osjetilnim oštećenjem". Onesposobljenost je "gubitak ili ograničenje prilika za sudjelovanje u normalnom životu zajednice na istoj razini s ostalima uslijed fizičkih ili društvenih prepreka" (DPI 1982; prema Goodley 2011, 6).

Povijesno gledajući, određenje osobe s invaliditetom (OSI) prošlo je kroz nekoliko značajnih paradigmi (Goodley 2011, 7-19). Tri su glavna pristupa: moralni, medicinski i socijalni, koji se javlja u više inačica.

Najstariji pristup je poimanje invalidnosti kao moralnog stanja, te je ono uzrokovano moralnim posrnućem ili grijehom. Oštećenje je postvarenje (*reification*) grijeha, pa uz invalidnost ide i osjećaj krivice ne samo prema OSI²⁹ nego i obitelji. Uz ovaj pristup često se vezuje mit o kompenzaciji, tj. kako je oštećenje jednog osjetilnog modaliteta uzrokovalo izoštravanje drugog (npr. sljepilo rezultira pojačanim sluhom, kao u stripu *Daredevil*). Postojanje intervencije u ovakvom modelu za cilj ima prihvaćanje stanja i pronalaženje smisla, što može imati pozitivnu posljedicu osjećaja odabranosti, posjedovanja više svrhe, ali negativne posljedice mogu biti odbacivanje od strane obitelji ili zajednice, osjećaj stida i percepciju OSI kao dokaza počinjenog grijeha.

---

²⁹ Uobičajena terminologija je 'djeca s teškoćama u razvoju' i 'osobe s invaliditetom'. U radionicama za edukaciju edukatora i u radu s invalidima često se postavlja pitanje prikladne (i pristojne) terminologije. Nažalost, u medijima se uporno ponavlja fraza 'osobe s posebnim potrebama' koja je rezultat praznoglave političke korektnosti i posebno je uvredljiva prema invalidima jer uz oštećenje, pojačava osjećaj onesposobljenosti. Invalidi su osobe s uobičajenim potrebama (npr. mobilnost, druženje, sport...), ali neuobičajenim načinom njihovog zadovoljavanja (npr. korištenjem asistivnih tehnologija). U opis 'osobe s posebnim potrebama' prije spadaju kleptomanija i parafilije. U praksi, osobe s invaliditetom preferiraju termin 'invalidi'.

Drugi pristup, koji se javlja od sredine XIX. st. je medicinski. Oštećenje je medicinsko pitanje i pitanje je "disfunkcionalnosti tjelesnog sustava koja je inherentno abnormalna ili patološka" (Goodle 2011, 7). Zagovornici pristupa odbacuju moralnu dimenziju invalidnosti, ali krivica leži na obitelji i neprikladnim zdravstvenim navikama koje su dovele do oštećenja. Intervencija podrazumijeva prepuštanje stručnjaku koji obećava izliječenje, rehabilitaciju ili prilagodbu. Prednosti pristupa su oslanjanje na medicinsku ekspertizu, definirana uloga pacijenta, dok su pomaci u sustavu javnog zdravstva osigurali povećanje kvalitete života OSI. Negativne posljedice uključuju paternalizaciju, patologizaciju, te isključivanje OSI iz aktivne uloge u procesu oporavka.

Treći značajni pristup je onaj manjinske politike, osoben za SAD i, prema kojemu OSI čine manjinsku skupinu poput nacionalne ili rasne i stoga su "obezvrijeđeni, stigmatizirani, diskreditirani i na njih se ne računa" Kanadu (Goodley 2011, 13). Počeci se vežu u 1900-te, ali pristup praktički postaje vidljiv tek od 1975 i protesta u Washingtonu i New Yorku zbog nepotpisivanja Zakona o rehabilitaciji koji je izglasan dvije godine ranije. Pokret se povezuje i sa Pokretom za građanska prava crnaca. Intervencijom se želi povećati pozitivni osjećaj identiteta OSI, povećati i prostorna pristupačnost i ona uslugama. Prednosti modela su integracija invalidnosti u osobni identitet, osjećaj pripadanja i uključenosti u zajednicu OSI, ponos i osvještavanje kako društvo onesposobljava OSI. Negativne posljedice su osjećaj nemoći uslijed inertnosti institucija, potreba za razvijenim samozastupanjem (*self-advocacy*), te zamućenje granice između oštećenja i onesposobljenosti.

Britanski pristup identificira invalidnost kao posljedicu društvenih prepreka. I ovdje se invalidnost percipira kao društveni konstrukt, a glavne prepreke su diskriminacija, društvena izolacija, ekonomska ovisnost, niska zaposlenost i neprilagođenost mjesta stanovanja ograničenjima OSI. Pristup se javlja nakon Drugog svjetskog rata i pomaka u sustavu britanskog

javnog zdravstva, te je povezan uz neomarksistički pristup materijalnog opisa onesposobljenosti. Intervencijom se žele poboljšati društveni uvjeti i provesti široka sistemska podrška, te povećati osjetljivost za identitet OSI. Pozitivne posljedice modela su integracija invalidnosti u identitet, osjećaj pripadanja zajednici OSI i osjećaj ponosa, te jasno razlikovanje između prepreka (koje je moguće mijenjati) i oštećenja (koje nije moguće mijenjati). Negativne posljedice su osjećaj nemoći ispred inertnosti institucija, zanemarivanje posljedica koje oštećenje može imati na svakodnevni život, te potreba za snažnim vještinama samozastupanja.

Poimanje onesposobljenosti kao kulturalne konstrukcije i osobeno je za SAD i Kanadu. Pristup se javlja od 1960-ih kroz dijalog manjinskih skupina s kulturalnom i književnom kritikom u području feminističke, queer i postkolonijalne kritike. Onesposobljenost je "konstrukcija kulture i načina proizvodnje, ne bi li pružila metaforičku 'štaku' konstituiranju 'osposobljenosti'" (Goodley 2011, 17). Modelom se ima za cilj destabilizirati performativ dualnosti osposobljenost/-onesposobljenost i normalnost/oštećenje, te redefinirati 'oštećenje' u "mjesto otpora kojim se kritiziraju 'normativno' i 'osposobljeno'" (Goodley 2011, 17). Koristi od ovakvog pristupa leže u većem osjećaju pripadnosti i ponosa, promicanju kritičkog poimanja dominantne kulture, a invalidnost je pitanje fenomenologije. Negativne posljedice su "osjećaj nemoći uslijed suočavanja s kulturnom hegemonijom" (Goodley 2001, 18), prenamaglašavanje kulturne konstrukcije na uštrb političke marginalizacije.

Skandinavski pristup invalidnosti prepoznaje relacijski model, po kojem su OSI "onesposobljeni kroz dinamičke odnose um/tijelo i okoliš" (Goodley 2011, 17), oni su "isključeni iz zajednica, usluga i profesionalnih praksi uslijed neslaganja očekivanja, bioloških potreba i prilika koje pruža okolina" (Goodley 2011, 17). Pristup se javlja od 1960-ih i otvoren je za višenacionalne modele invalidnosti. Modelom se naglašava

potreba za širokom sistemskom promjenom, razvoj Centara za nezavisan život, normalizacija i inkluzivan život. Prednosti modela su osjećaj uključenosti, ponos, usluge samo-zastupanja i osnaživanje kroz profesiju. Mogući nedostaci mogu uključivati ponovno aktiviranje medicinskog modela uslijed zanemarivanja razlike oštećenje-onesposobljenost, te preveliki naglasak na profesionalne prakse.

ILUSTRACIJA: OBRAZOVANJE

Obrazovanje je jedno od temeljnih ljudskih prava i kako takvo mora biti dostupno svima. S obzirom koliko osobe mogu ostvariti to pravo, izravno je pod utjecajem i ostvarivanje prava na rad i zapošljavanje. Kako smo vidjeli u prethodnim modelima, upravo se velika nezapolenost u populaciji OSI uzima za jedno od temeljnih prepreka koje društvo postavlja pred njih. Također, dokazano je kako je rad preduvjeti, iako nije i jamstvo, uspješne društvene uključenosti u socijalni život odraslih OSI. Istraživanja su pokazala kako je niska obrazovna razina OSI, što znači i ograničenje u profesionalnim kompetencijama, najveća prepreka uspješnom zapošljavanju osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj.

Prema procjeni na Sveučilištu u Zagrebu je nešto više od 300 studenata s invaliditetom (SSI), što je vjerojatno polovica ukupnog broja SSI na svim hrvatskim sveučilištima. Studenti s invaliditetom susreću se s objektivnim, subjektivnim i organizacijskim preprekama. U prvu skupinu spadaju problemi prostorne pristupačnosti, za koje se može reći kako su značajno smanjeni u posljednjih nekoliko godina uslijed ulaganja značajnih sredstava na svim hrvatskim sveučilištima. Subjektivne prepreke uključuju nisko samopouzdanje i nerazvijena asertivnost, neinformiranost o pravima i dostupnim uslugama itd. Organizacijske prepreke uključuju neinformiranost institucija i nastavnika o pravima SSI, načinima prilagodbe nastave.

Valja istaći kako je u posljednjih nekoliko godina došlo do značajnih pomaka na bolje po pitanju sve tri vrste prepreka: prostorna pristupačnost je povećana, Sveučilišta u opremljena

asistivnim tehnologijama, vrše se edukacije nastavnika i administrativnog osoblja za rad sa SSI, a uočen je i porast broja SSI. Kroz TEMPUS projekte DUCAS i Edu-Quality, te IPA projekt E-Quality značajno se radilo na smanjenju tih prepreka. Uz osiguravanje asistivne tehnologije, SSI je omogućena bolja integracija u obrazovni proces kroz kolegij *Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom*, u kojem parovi studenata (SSI i student-asistent) zajedno rješavaju probleme vezane uz prilagodbu na studij. Vršnjačka potpora nije zamjena za asistenta u nastavi, nego je pokušaj povećanja kvalitete studiranja SSI i pružanje iskustvenog treninga i rada na sebi za studente-asistente.

STUDIJE O INVALIDNOSTI I FILOZOFIJA

Kako smo mogli vidjeti, postoje značajne paradigmatičke razlike u definiranju oštećenja, tj. invalidnosti. Kako se filozofiju može shvatiti kao konceptualni inženjering (Blackburn 2002, 8), upravo pitanje promjene paradigme i pronalaženje najadekvatnije tipično je filozofsko pitanje.

Filozofski interes za studije o invalidnosti pokriva područja metafizike, političke filozofije i etike (Vehmas, Kristiansen, and Shakespeare 2009). Možemo postaviti pitanja što čini invalidnost, kakvo je utemeljenje prava OSI, razlikovanje prirodnih i društvenih značajki invalidnosti, koja ograničenja osobnoj slobodi predstavlja invalidnost, odnos između oštećenja, izostanka talenta i distributivne pravde Rawslovog tipa, pitanje roda i seksualnosti, primjene feminističkih teorija na iskustvo OSI, moralnost odabira embrija s oštećenjem, pitanje biopolitika, bioetičkih implikacija...

Čini se kako se filozofska pitanja o invalidnosti grupiraju u tri glavne teme: "(1) kako najbolje definirati i konceptualizirati invalidnost?; (2) kakve su posljedice invalidnosti na OSI, posebno vezano za 'kvalitetu života'? te (3) kako trebamo odgovoriti na invalidnost, bilo na pojedinačnoj razini (pitanja bioetike) ili na društvenoj razini (pitanja javnih politika i društvene pravde)?" (Ralston and Ho 2010, 3).

Koristeći konceptualni i pravnu analizu, te zastupanje OSI, možemo sistematizirati četiri zaključka o invalidnosti: (1) ne postoji jedna, jednoglasna konceptualizacija invalidnosti; (2) invalidnost je posebni slučaj "značajnog oštećenja", nisu zamjenjivi pojmovi i invalidnost je uži koncept; (3) nema jednostavnog odnosa između *oštećenja* i *poremećaja/patologije*; te (4) oštećenje nije čisto medicinski koncept (Ralston and Ho 2010, 6).

TEZE I STRUKTURA RADA

Shematski, teze ovog rada mogu se izraziti kao:

1. Postoji psihološka i konceptualna pristranost u određivanju i razumijevanju osoba s invaliditetom (OSI).
  - 1.1. Psihološka pristranost očituje se u uporabi herojskog narativa za opis nadvladavanja izazova invaliditeta.
    - 1.1.1. Psihološka pristranost predstavlja sistematski faktor i može se utvrditi empirijski.
    - 1.1.2. Sistematska pristranost se može poništiti; u ovom radu predložiti ćemo načine tog poništavanja.
  - 1.2. Konceptualna pristranost je vidljiva kroz postojanje više pristupa konceptualizaciji OSI i njihovoj logičkoj nekonzistentnosti.
    - 1.2.1. Moguće je konstruirati logički prostor različitih pristupa konceptualizaciji OSI.
    - 1.2.2. Potrebno je konstruirati novi pristup.
2. Prijelaz s psihološke na konceptualnu pristranost može se objasniti koristeći Campbellovu teoriju monomita.
  - 2.1. Narativi su temeljni način kako konceptualiziramo vlastiti i tuđe identitete.
  - 2.2. Narativna psihoterapija pruža ključne uvide u razumijevanje kako se narativ konstruira, te kako ga se može modificirati da postane osnažujući.
  - 2.3. Herojski narativ predstavlja folk teoriju individuacije i samoaktualizacije.

3. Subherojski narativ je prijedlog novog pristupa konceptualizaciji OSI.

3.1. Atribuiranje 'herojskog' u narative o OSI može se objasniti pozivanjem na Kellyjevu teoriju atribucije i Campbellov monomit.

Za potrebe dokazivanja psihološke pristranosti u razumijevanju OSI (1.1.1) koristi se ispitivanje metodom semantičkog diferencijala za izvjestan broj narativa o OSI.

MODEL SUBHEROJSKOG NARATIVA

Pretpostavka je kako se i vlastito i tuđe iskustvo razumiju kroz sredstvo narativa, što potvrđuje niz istraživanja (Etchinson & Kleist 2000; Couser 2006; Brockmeier et. al 2001; Abels & Abels 2001; Kelinman 1998; Malhotra & Rowe 2014; Tuval-Mashiach 2006). Nesklad između postignuća i ograničenja koja postavlja oštećenje, kako se čini, artikulira se kroz herojski narativ. Herojski narativ je poznati model u proučavanju narativa, bilo mitoloških (Pinkola Estes 2004; 2016), bilo onih OSI (Bethke Elshain 2010). U tu svrhu koristit ću kao polazište Campbellovu analizu monomita primijenjenu na narative o OSI.

ČILJ ISTRAŽIVANJA I HIPOTEZE

Budući je ponuđena konstrukcija herojskog kontinuuma kao eksplanatornog modela narativa o invalidnosti, pristupilo se empirijskoj provjeri modela. Ekstenzivno istraživanje svojstava i implikacija modela predmet je budućeg istraživanja, ovom prilikom se ograničilo na provjeru: i) valjanosti konstrukcije herojskog kontinuuma kao izvedenice iz Campbellove (2004) teorije monomita, ii) primjenjivosti Kellyjeve (Baron & Byrne 1997) teorije atribucije na herojski kontinuum, iii) održivosti trodimenzionalnog modela analize narativa o invalidnosti, iv) distinktivnosti pretpostavljenog konstrukta sub-heroja.

U svrhu testiranja hipoteza konstruirana su dva upitnika. Prvim (Q1) se, pomoću metode semantičkog diferencijala ispituje percepcija pet dimenzija (vanjski/unutrašnji uzroci ponašanja, aktivnost/pasivnost, uspjehnost/neuspjehnost, nadarenost/hendikep, realan opis/nerealn opis) za pet pojmova s herojskog kontinuuma: 'heroj', 'žrtva', 'sub-heroj', 'invalid', 'vi, osobno'. Uz ovih 25 upita, ispitanici su se trebali izjasniti po pitanju spola. Kako bi izbjegli mogući utjecaj sistematskih faktora, pet pojmova je rotirano i tako su se oformile četiri inačice upitnika. Upitnik Q1 nalazi se u *Prilogu A*.

Drugim (Q2) upitnikom nastojalo se provjeriti metodom semantičkog diferencijala kako ispitanici smještaju narative o invalidnosti na nekoliko dimenzija: aktivan/pasivan, nadaren/hendikepiran, uspješan/neuspješan, (ne)očekivani opis, heroj/žrtva, dominiranje vanjskih/unutrašnjih uzroka ponašanja, (ne)realan opis. Navedenim dimenzijama se procjenjivalo i pojmove s herojskog kontinuuma: heroj, žrtva, invalid, sub-heroj, superheroj. Ispitanici su se dodatno trebali izjasniti i po pitanju spola. Upitnik je podijeljen u tri dijela. U prvome su se ponudila tri mikronarativa³⁰ o invalidnosti, nadahnuta stvarnim osobama, te šest dimenzija semantičkog diferencijala. Drugi dio upitnika čine tri pojma s herojskog kontinuuma i pet dimenzija semantičkog diferencijala. Treći dio čini devet mikronarativa koji se procjenjuju na četiri dimenzije semantičkog diferencijala. Svaki od mikronarativa iz trećeg dijela sastoji se od tri dimenzije: opisana osoba je i) invalid, prosječna ili nadarena, ii) trenira redovito ili rijetko, te je iii) uspješna ili neuspješna u timu. Na taj način imamo dvanaest mogućih mikronarativa. Na taj način ispitanici su trebali ponuditi 79 procjena semantičkog

---

³⁰ Mikronarativi su kratke forme narativa o invalidnosti, sadrže u prosjeku 37 za prvi dio upitnika, odnosno 17 riječi za treći dio upitnika (220, odnosno 99 znakova ponaosob). Zbog opsega i sličnosti s *tweetom*, tj. mikroblogiranjem (ograničen na veličinu 144 znaka), stvoren je izraz mikronarativa.

diferencijala. Zbog ograničenog prostora, Q2 nije obuhvatio sva moguća pitanja za drugi i treći skup pitanja, konstruiralo se četiri alternativne forme u kojima su se rotirale čestice u svrhu izbjegavanja utjecaja sistematskih faktora, te umanjivanja gubitka informacija ukoliko dio ispitanika ne bi ispunio upitnik u potpunosti. Upitnik Q2 nalazi se u *Prilogu A*.³¹

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Upitnici su ispunjavani grupno, u papirnatost formi, a sudjelovalo je ukupno 124 ispitanika (studenti informacijskih znanosti Sveučilišta u Zadru), ali ih je četvero zbog nepotpunih odgovora izuzeto iz analize ($N_{Q1}=70$, $N_{Q2}=50$, $N_{total}=120$). Svi statistički postupci obavljani su uporabom programa Microsoft Office Excel 2007 (Microsoft 2006) i Statistica 7 (StatSoft Inc. 2004).

Prvi dio upitnika Q1 čine tri mikronarativa (Q1.S, Q1.C) – dva o uspješnom samoostvarenju usprkos teškom invaliditetu, te treći (Q1.D) o neuspješnom. Varirali smo dvije varijable u pričama: uspjeh lika i uloženi trud. Ispitanicima je ponuđeno šest dimenzija semantičkog diferencijala na kojima su trebali odrediti najprikladniju točku opisa na skali od pet dimenzija: pasivan/aktivan, hendikepiran/nadaren, neuspješan/uspješan, očekivani/neočekivani opis, žrtva/heroj, dominiraju vanjski/unutrašnji uzroci ponašanja. Mikronarativi glase:

Q1.S³²: "*S. ima teško oštećenje kralježnice i ne može micati ni rukama ni nogama. Bistra je, uporna i u školi je uvijek imala dobre ocjene. Naučila je slikati ustima. Završila je studij prava i sada je aktivistica za osobe s invaliditetom.*"

Q1.C³³: "*C. je bio britanski vojni pilot. U nesreći je izgubio obje noge. Oporavio se i naučio ponovo letjeti uz pomoć*

---

³¹ Prikazan je oblik sa svim česticama koje sadrži upitnik, nisu prikazane četiri forme s preklapajućim pitanjima.

³² Mikronarativ je nadahnut biografijom Anke Slošnjak, trenutne pravobraniteljice za osobe s invaliditetom u RH.

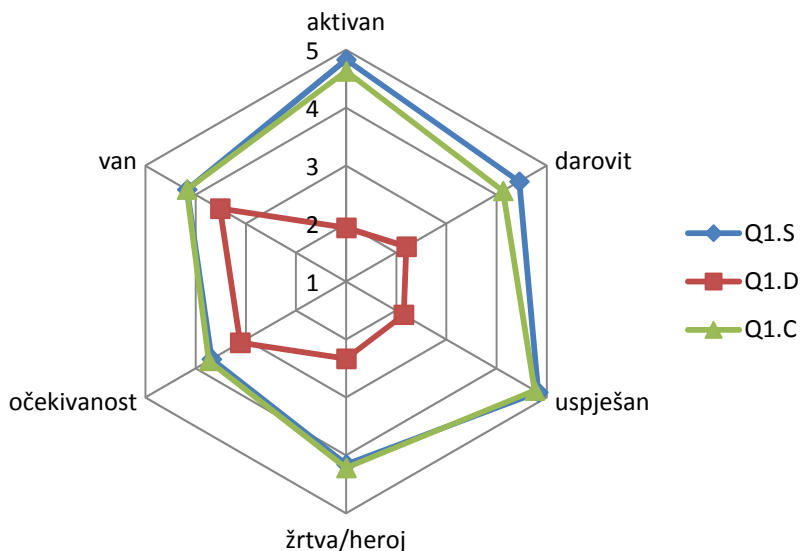
³³ Mikronarativ je nadahnut biografijom Douglasa Badera.

proteza. Tijekom Drugog svjetskog rata bio je uspješan pilot i stekao titulu zračnog asa."

Q1.D³⁴: "D. je izgubio vid u osnovnoj školi zbog dijabetesa. Nikada nije dobro svladao Brailleovo pismo, popustio je u školi i razvio dugotrajnu depresiju. Upisao je srednju školu, ali je odustao u drugom razredu. Nikada se nije zaposlio."

Raspodjela odgovora na navedenih šest dimenzija prikazana je grafikonom:

Slika 3 Šest dimenzija semantičkog diferencijala za mikronarative Q1.S, Q1.C i Q1.D (N=68).

Kako možemo vidjeti, priče o uspješnom samoostvarenju se preklapaju na svih šest ispitanih dimenzija (nema statistički značajne razlike niti na jednoj dimenziji između Q1.S i Q1.C), dok se značajno razlikuju od Q1.D na svih šest dimenzija. Kako nismo dobili normalno distribuirane rezultate niti za jednu česticu u zavisnom uzorku (deskriptivni rezultati prikazani su u Tablici 1 u *Prilogu B*; stupac 'SW' prikazuje rezultate Shapiro-Wilkis testa

³⁴ Ovo je generički, fiktivni narativ.

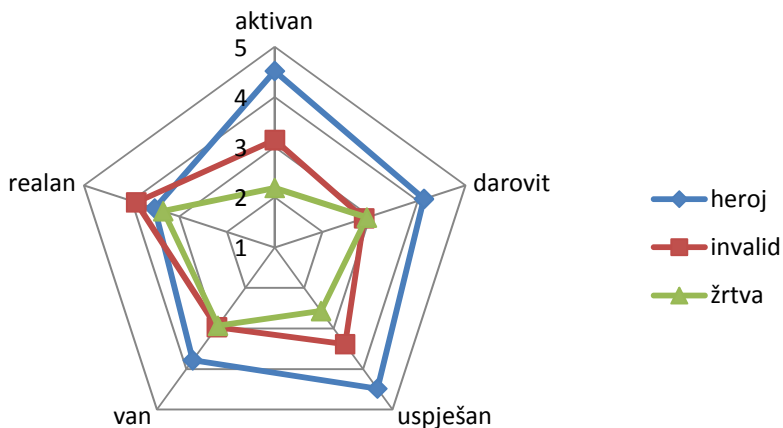
normalnosti, stupac 'p.SW' vjerojatnost pogreške testa), pristupilo se izračunavanju Friedmanovog testa za rangove i Kendallovog koeficijenta konkordancije. Likertova ljestvica je načelno ordinalna ljestvica, ekvidistantnost je pretpostavljena utoliko što su stupnjevi prikazani brojevima. U našem slučaju označeno je samo pet simboličkih mjesta za odgovor koja nisu bila numerirana, tim je metodološki opravdanije raditi analizu za ordinalnu ljestvicu.

Najmanji raspon prosjeka odgovora imamo za dimenziju očekivanosti (0,62); tu je Kendallov koeficijent konkordancije $C=,068$, a Friedmanov test $\chi^2_F=9,309$ $p=,010$ $N=68$ $df=2$. Podudaranje (gama koeficijent) između Q1.S i Q1.C za ovu dimenziju iznosi $\gamma_{SC.očekivanost}=,565$ $p=,000$. Za sljedeću dimenziju po rasponu (,66) dominiraju vanjski/unutrašnji uzroci ponašanja $C=,913$, $\chi^2_F=12,423$ $p=,002$ $N=68$ $df=2$. Mjera povezanosti između Q1.S i Q1.C $\gamma_{SC.vanjsko}=,718$ $p=,000$. Na dimenziji žrtva/heroj, raspon prosjeka opisa iznosi 1,88, konkordancija $C=,549$ $\chi^2_F=74,604$ $p=,000$ $N=68$ $df=2$. Povezanost scenarija Q1.C i Q1C $\gamma_{SC.žrtva}=,287$ $p=,018$. Razlikovanje po dimenziji darovit/hendikepiran ima raspon prosjeka odgovora 2,25, $C=,652$ $\chi^2_F=89,920$ $p=,000$ $N=69$ $df=2$, dok je povezanost Q1.S i Q1.C $\gamma_{SC.darovit}=-,374$ $p=,138$ i jedina je takva povezanost koja nije statistički značajna. Dimenzija uspješan/neuspješan ima sljedeće podatke: raspon ocjena 2,68, $C=,907$ $\chi^2_F=123,321$ $p=,000$ $N=68$ $df=2$, a povezanost scenarija Q1.S i Q1.C $\gamma_{SC.uspješan}=,699$ $p=,000$. Najizraženije razlikovanje semantičkog diferencijala vidljivo je na dimenziji aktivan/pasivan – raspon je 2,90, konkordancija je $C=,785$ $\chi^2_F=108,360$ $p=,000$ $N=69$ $df=2$, dok je povezanost $\gamma_{SC.aktivan}=,845$ $p=,000$. Iz rezultata testova možemo zaključiti kako je svih šest dimenzija distinktivno za razlikovanje mikronarativa osobe s invaliditetom ostvarenog i neostvarenog potencijala, te o visokoj sličnosti odgovora na mikronarative Q1.S i Q1.C. Iako osobe s invaliditetom, kako smo to ranije naveli, ne preferiraju stavljanje u kategoriju niti žrtve niti invalida, procjene u populaciji pokazuju jasnu sklonost takvom razvrstavanju. Ova različitost

može se tumačiti kao potreba za usvajanjem drugačijeg modela percipiranja osoba s invaliditetom.

Drugi segment upitnika odnosi se na usporedbu šest pojmova s herojskog kontinuuma: 'heroj', 'invalid', 'subheroj', 'superheroj', 'vi, osobno', te 'žrtva'. Pretpostavka je kako navedene pojmove možemo posložiti na jednoj dimenziji u rasponu od slike nemoći (žrtva) do slike maksimalne moći (superheroj). Dodatna je pretpostavka kako se pojam 'invalid' preklapa s pojmom 'subheroj'. Važno je istaknuti jedan metodološki moment – ispitanicima niti jednom nije dana definicija pojma 'subheroj' nego je traženo da označe pojam onako kako ga sami razumiju. Time smo osigurali maksimalni varijabilitet u razumijevanju pojma (ispitanici mogu u njega projicirati što god im se čini prikladnim), te nismo prekršili zahtjev da ispitanici trebaju biti naivni, tj. ne smije im biti poznata svrha istraživanja.

Deskriptivni parametri za šest pojmova s herojskog kontinuuma nalaze se u Tablici 2 *Priloga B*. Proveden je Shapiro-Wilkis test normalnosti i niti za jednu česticu nismo dobili normalnu raspodjelu.

Slika 4 Pet dimenzija semantičkog diferencijala za pojmove s herojskog kontinuuma – 'heroj', 'žrtva', 'invalid' (N=32).

Usporedimo li prvo trijadu pojmova 'heroj', 'žrtva' i 'invalid', dakle model kakvim se do sada pokazalo da neinvalidi procjenjuju osobe s invaliditetom, a oni se eksplicitno ne žele s takvim modelom identificirati, dobivamo zanimljive rezultate, koji su prikazani na grafikonu.

Najmanji raspon prosječne ocjene nalazimo na dimenziji (ne)realnosti opisa – 0,57. Kendallov koeficijent konkordancije za odabrana tri pojma je $C=,036$ ($N=32$ $df=2$), dok je Friedmanov test $\chi^2_F=2,325$ $p=,313$. Statistička razlika nije značajna, tako da ne možemo govoriti o razlikovanju ova tri pojma na dimenziji (ne)realnosti opisa; manje žargonskim rječnikom, procjene su na ovoj dimenziji konzistentne i ispitanici percipiraju opise realističnima.

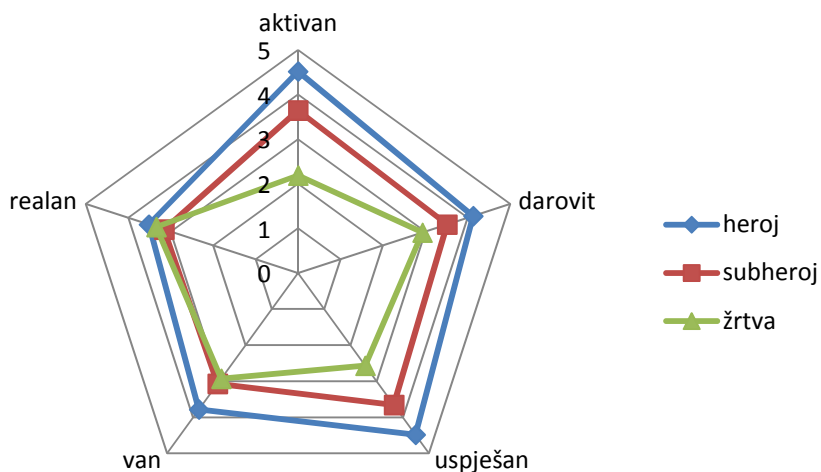
Na dimenziji vanjskih/unutrašnjih uzroka ponašanja možemo uočiti iste medijane o modove (3, 3) za pojmove 'invalid' i 'žrtva', dok za pojam 'heroj' iznose 4 i 5, poimenice. O zaključivanju na razloge preklapanja valja biti oprezan – dok s jedne strane ovo može biti indikacija izjednačavanja pojmova po analiziranoj dimenziji semantičkog diferencijala, ona također može biti i indikacija nevoljkosti za zauzimanje pozicije – ocjena je sredina raspona i može se tumačiti i kao numerički ekvivalent neodlučnosti. Kendallov koeficijent konkordancije je $C=,0890$ ($N=32$ $df=2$), a Friedmanov test $\chi^2_F=5,692$ $p=,058$ i na granici je značajnosti. Za ovu dimenziju možemo zaključiti kako odgovori više ne predstavljaju konzistentnu cjelinu (s vjerojatnošću od 94%, za razliku od uobičajene od 95%), te da postoji tendencija izjednačavanja pojmova 'invalid' i 'žrtva'.

Za dimenziju darovit/hendikepiran također imao visoko poklapanje između pojmova 'invalid' i 'žrtva' – medijan i mod za oba pojma iznose 3, dok je za pojam 'heroj' medijan 4, a mod 5. Isti oprez u zaključivanju vrijedi kao i u prethodnom slučaju. Kendallov koeficijent je $C=,512$ ($N=32$ $df=2$), a Friedmanov test $\chi^2_F=32,788$ $p=,000$. Dakle, ovdje možemo govoriti o posve jasnom razlikovanju pojmova 'invalid' i 'žrtva' s jedne, te pojma 'heroj' s druge strane.

Za dimenziju uspješnosti možemo uočiti jasan poredak – pojam invalid nalazi se praktički na polovici udaljenosti između 'žrtve' i 'heroja', situacija kakvu u opisima sebe žele osobe s invaliditetom. Kendallova konkordancije iznosi $C=,593$ ($N=32$ $df=2$), a Friedmanov test $\chi^2_F=37,943$ $p=,000$, pa i ovdje možemo utvrditi jasno razlikovanje na analiziranoj dimenziji.

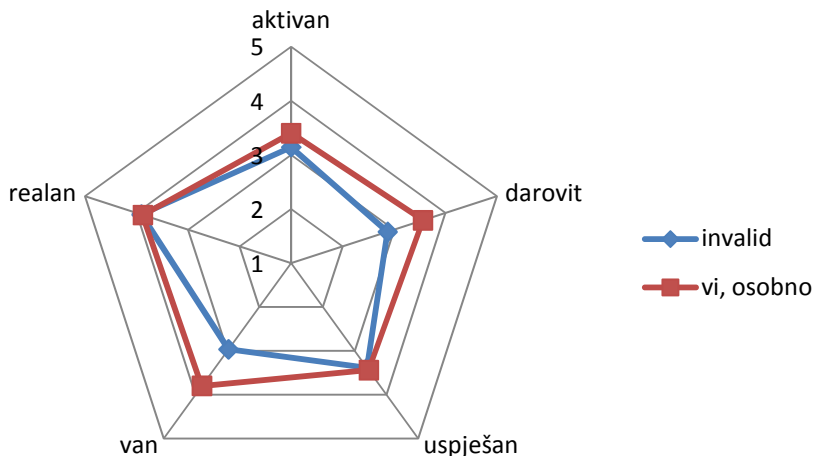
Na koncu je ostalo najveće raspršenje odgovora na dimenziji aktivan/pasivan. I tu imamo jasno razlikovanje sva tri pojma, pri čemu se onaj 'invalid' smješta na sredinu raspona ($C=,637$ $N=32$ $df=2$ $\chi^2_F=40,777$ $p=,000$). Dakle, možemo zaključiti kako samo u dimenzijama uspješnosti i aktivnosti postoji poželjno razlikovanje pojma 'invalid' kao ni 'žrtve' ni 'heroja'.

Kako smo pokazali obrazac odgovora za slučaj 'ni heroj, ni žrtva' za osobe s invaliditetom, trebamo provjeriti kako ispitanici odgovaraju u zamjenskoj situaciji suočeni s konceptom 'subheroja'. Rezultati su prikazani na grafikonu.

Slika 5 Pet dimenzija semantičkog diferencijala za pojmove s herojskog kontinuuma – 'heroj', 'subheroj' i 'žrtva' (N=).

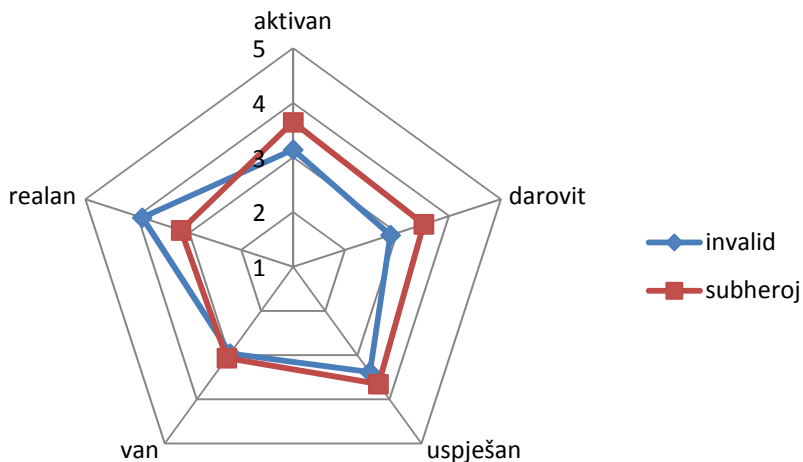
Najmanji raspon prosječnih odgovora vidimo na dimenziji realnosti opisa, koja je i jedina dimenzija gdje nemamo poredak 'heroj'-'subheroj'-'žrtva'. Kendallov koeficijent konordancije iznosi $C=,037$ ($N=32$ $df=2$) i nije statistički značajan kao ni Friedmanov test $\chi^2_F=2,396$ $p=,302$. Utoliko razlika u poretku nije relevantna i ne remeti obrazac odgovora na drugim dimenzijama. Na dimenziji lokusa uzroka ponašanja također nemamo značajnu povezanost niti razliku među odgovorima ispitanika: $C=,081$ ($N=32$ $df=2$), $\chi^2_F=5,152$ $p=,076$. Za dimenziju darovit/hendikepiran uočavamo jasno razlikovanje tri pojma: $C=,427$ ($N=32$ $df=2$), $\chi^2_F=27,327$ $p=,000$; kao i dimenzijama aktivnosti i uspješnosti: $C_{akt}=,585$ ($N=32$ $df=2$) $\chi^2_F=37,415$ $p=,000$, $C_{usp}=,549$ ($N=32$ $df=2$) $\chi^2_F=35,113$ $p=,000$.

Slika 6 Pet dimenzija semantičkog diferencijala za pojmove s herojskog kontinuuma – 'invalid' i 'vi, osobno' (N=50).

Sljedeće pitanje koje nas zanima jest koliko ispitanici (koji, izuzev jedne osobe, nisu invalidi) percipiraju osobe s invaliditetom kao različite od sebe. Vizualizacija rezultata vidljiva je na grafikonu.

Najmanja razlika u prosječnim procjenama može se uočiti na dimenziji realnosti opisa – medijan i mod za obje varijable iznose 4 i 5, poimenice. Odgovori ispitanika pokazuju značajnu razinu povezanosti $\gamma=,326$ $p=,014$ $N=50$, ali bez značajne razlike u odgovorima. Odgovori na dimenziji uspješnosti također se visoko poklapaju: ispitanici sebe percipiraju kao malo uspješnije od osoba s invaliditetom (medijani su 3,5 i 3, poimenice); povezanost odgovora je značajna $\gamma=,410$ $p=,009$, dok nema značajne razlike u odgovorima. Na dimenziji aktivnosti razlike su nešto izraženije (medijani su 3,5 i 3, a modovi 4 i 3 za ispitanike i osobe s invaliditetom); povezanost odgovora nije značajna ($\gamma=-,043$), ali razlika jest – Wilcoxonov test iznosi $Z=2,050$ $p=,040$. Kada je riječ o darovitosti, nema značajne povezanosti odgovora ($\gamma=,058$), ali možemo ustanoviti značajnu razliku $Z=3,570$ $p=,000$. Najveća razlika u odgovorima može se ustanoviti na dimenziji vanjskih/unutrašnjih uzroka ponašanja – razlika prosječnih ocjena je 0,83, pri čemu ispitanici pripisuju sebi veći udio vanjskih uzroka ponašanja; povezanost opet nije značajna ($\gamma=-,016$), ali razlika jest $Z=2,922$ $p=,003$. Kada je riječ o ovoj dimenziji, treba biti oprezan s tumačenjem razlike, jer je moguće da dio varijance odgovora odražava temeljnu pogrešku atribucije – sklonost da tuđe ponašanje tumačimo u terminima crta ličnosti više nego posljedica okolnosti (Baron i Byrne 1998). Iz našeg uzorka možemo zaključiti kako ispitanici pokazuju tendenciju pripisivanja različitosti osobama s invaliditetom u slučaju dimenzija hendikepiranosti (šok!) i unutrašnjeg lokusa uzroka ponašanja. Prema pitanjima uspješnosti, realnosti opisa i aktivnog stava i životu, ne čine razliku između percipiranja sebe i osoba s invaliditetom. Ovakav podatak može biti koristan u svjetlu projekata i radionica koji bi se usmjerili prema većoj osjetljivosti na probleme osoba s invaliditetom, gdje bi veći fokus trebalo

Slika 7 Pet dimenzija semantičkog diferencijala za pojmove s herojskog kontinuuma – 'invalid' i 'subheroj' (N=102).

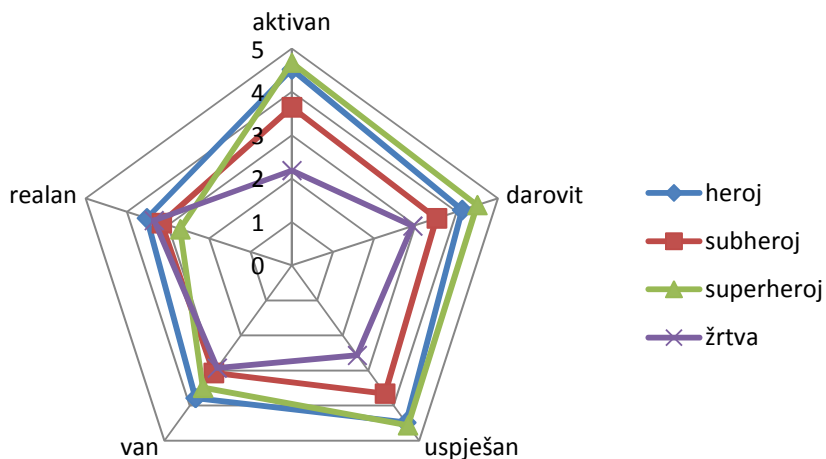
usmjeriti na uočavanje poteškoća u životu invalida koje im izazivaju vanjske okolnosti i posljedica koje sa sobom nosi temeljna pogreška atribucije.

Pretpostavili smo novi konstrukt – sub-heroj, sistematski pomak u herojskom narativu koji bi se iskoristio za bolje razumijevanje životne situacije osoba s invaliditetom. Usporedba tog pojma s pojmom invalida prikazana je na grafikonu. Podsjećam da ispitanicima nije ponuđena definicija 'sub-heroja' nego se omogućilo da u pojam isprojiciraju sadržaj koji im se činio najprikladniji. Visoko preklapanje bi sugeriralo intuitivnost novog koncepta za sinonim s invalidnošću, dok bi značajno nepoklapanje sugeriralo različitost asocijacija.

Najveću sličnost ocjena imamo za dimenziju vanjski/unutrašnji uzroci ponašanja – i medijan i mod su isti za oba pojma, iznose 3. Povezanost između ocjena nije značajna ($\gamma=,065$ N=102), kao niti razlika ($Z=0,467$ $p=,640$). Na dimenziji uspješnosti, modovi su isti – 3, dok je medijan za pojam

subheroja veći i iznosi 4, za pojam invalida je 3. I u ovom slučaju nemamo značajnu razinu povezanosti između procjena ($\gamma=,129$ $N=101$), ali imamo značajnu razliku u iznosu procjene: $Z=2,403$ $p=,016$. U dimenziji aktivnosti također imamo značajne razlike ($Z=3,509$ $p=,001$) i neznčajnu povezanost ($\gamma=,112$ $N=101$). U slučaju razlikovanja darovitost/hendikep, ispitanici pokazuju obrazac u odgovorima ($\gamma=,215$ $p=,023$ $N=101$) i značajnu razliku između procjena ($Z=4,601$ $p=,000$). Na koncu, najveća razlika u prosječnim odgovorima ustanovljena je za dimenziju realnosti opisa, za koju Wilcoxonov test iznosi $Z=4,839$ $p=,000$, te i ovdje postoji pravilnost u davanju odgovora ($\gamma=,356$ $p=,000$ $N=101$). Kako podaci sugeriraju, pojam 'sub-heroj' se ne povezuje u intuitivnom značenju s pojmom 'invalida'. Utoliko prethodna napomena o prostoru za 'poetičniji' naziv konstrukta subherojskog narativa. Preostaje vidjeti kako se ponašaju podaci za predloženi koncept u složenijem odnosu Kellyjeve atribucijske teorije.

Slika 8 Pet dimenzija semantičkog diferencijala za pojmove na herojskom kontinuumu - 'heroj', 'superheroj', 'subheroj' i 'žrtva' (N=32).

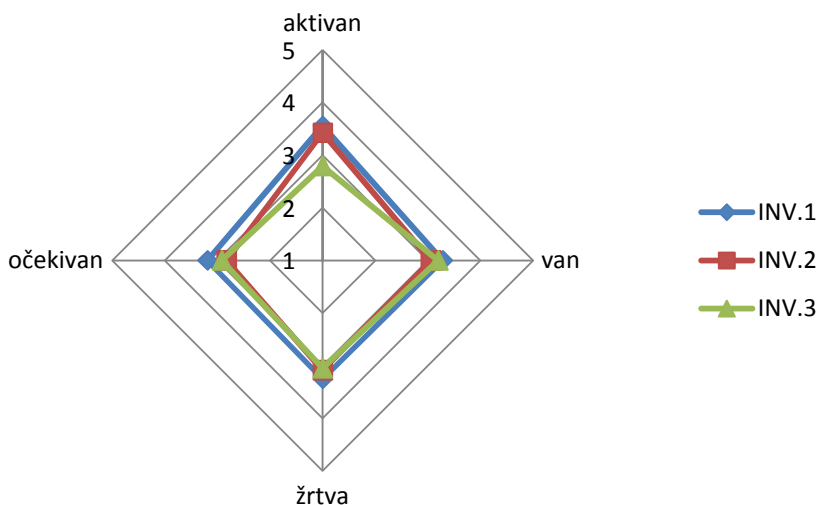
Na herojskom kontinuumu možemo definirati krajnje vrijednosti – 'žrtvu' i 'superheroja'. Zanima nas u kako se ti pojmovi percipiraju na analiziranih pet dimenzija, zajedno s pojmom 'heroja' i 'subheroja'. Rezultati su prikazani na grafikonu.

Na dimenziji aktivan/pasivan možemo vidjeti očekivani raspored pojmova: 'superheroj', 'heroj', 'subheroj' i 'žrtva'; Kendallov koeficijent konkordancije je značajan i iznosi $C=,560$ ($N=32$ $df=3$), kao što je i Friedmanova ANOVA ($\chi^2_F=53,765$ $p=,000$), što nam daje za pravo zaključiti kako postoje i obrazac zaključivanja na toj dimenziji i distinktivnost između pojedinih pojmova. Na dimenziji darovit/hendikepiran imamo slične nalaze: redosljed je isti, $C=,426$ ($N=32$ $df=3$), $\chi^2_F=40,910$ $p=,000$. Za dimenziju uspješnosti vrijede isti zaključci: $C=,521$ ($N=32$ $df=3$), $\chi^2_F=50,053$ $p=,000$. Na dimenziji vanjskih/unutrašnjih faktora ponašanja pojmovi 'heroj' i 'superheroj' su zamijenili mjesta, $C=,089$ ($N=32$ $df=3$), $\chi^2_F=8,550$ $p=,036$ pri čemu valja napomenuti da je rezultat Friedmanova testa tek nešto ispod granice značajnosti od 5%. Očekivano, na dimenziji realnosti opisa, pojam 'subheroja' zauzima posljednje mjesto, dok su ostali parametri $C=,085$ ($N=32$, $df=3$), $=8,124$ $p=,044$. Možemo zaključiti kako odgovori ispitanika podržavaju očekivani raspored pojmova na herojskom kontinuumu, pri čemu treba biti oprezan s dimenzijama realnosti opisa i lokusa uzroka ponašanja, koje pokazuju granične značajne vrijednosti distinkcije.

Treći dio istraživanja čini dvanaest mogućih scenarija ($3 \times 2 \times 2$), također u obliku mikronarativa, koji opisuju osobe već prema stupnju nadarenosti/hendikepiranosti (darovit, prosječan, invalid), trudu uloženom u aktivnost (redovito/neredovito treniranje), te uspjehu u aktivnosti (uspjeh/neuspjeh). Za svaki od dvanaest scenarija tražili smo od ispitanika procjenu na četiri dimenzije semantičkog diferencijala: aktivan/pasivan, dominiraju li vanjski/unutrašnji uzroci ponašanja, heroj/žrtva, te (ne)očekivanost opisa. Na temelju tih scenarija grupirali smo odgovore prema tri gorespomenute varijable i četiri dimenzije

semantičkog diferencijala. Tablica 3 s deskriptivnim parametrima nalazi se u *Prilogu A*.

Za tri slučaja na stupnju nadarenosti/hendikepiranosti rezultate možemo prikazati sljedećim grafikonom.

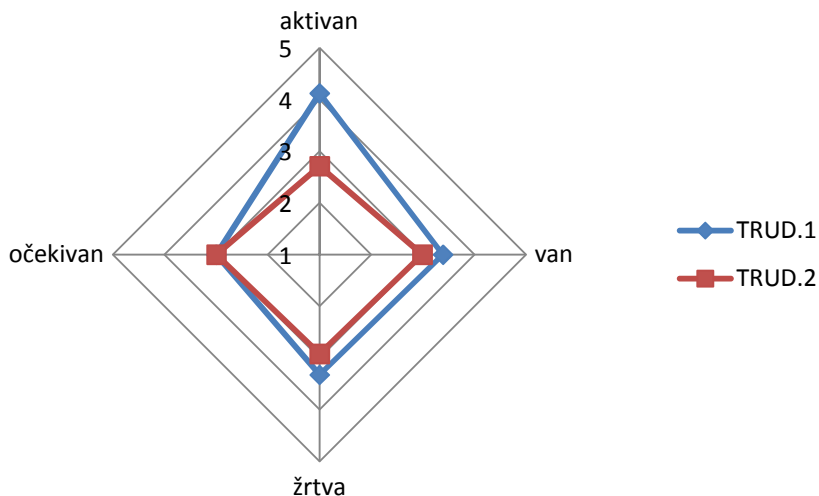

Slika 9 Prikaz četiri dimenzije semantičkog diferencijala za tri vrijednosti varijable nadarenost/hendikepiranost ($N=70$).

Legenda: INV.1 = akter je u invalidskim kolicima, INV.2 = akter je prosječan, INV.3 = akter je nadaren.

Izračunali smo Friedmanov test za četiri dimenzije semantičkog diferencijala i samo za lokus uzroka ponašanja nismo pronašli značajni učinak ($C_{van}=,025$ $N=70$ $df=2$ $\chi^2_{F.van}=3,493$ $p=,174$; $C_{\text{žrtva}}=,084$ $N=70$ $df=2$ $\chi^2_{F.\text{žrtva}}=11,717$ $p=,003$; $C_{\text{očekivan}}=,080$ $N=70$ $df=2$ $\chi^2_{F.\text{očekivan}}=11,137$ $p=,004$; $C_{\text{aktivan}}=,259$ $N=70$ $df=2$ $\chi^2_{F.\text{aktivan}}=36,320$ $p=,000$). Dakle, možemo zaključiti kako su tri dimenzije: očekivanost opisa, heroj/žrtva i aktivan/pasivan distinktivna obilježja za dvanaest analiziranih scenarija. Pogledamo li u Tablicu 3, vidjet ćemo kako je na dimenziji heroj/žrtva medijan za opis osobe s invaliditetom 3,33 dok je za ostala dva opisa medijan 3. U svjetlu značajnosti Friedmanovog testa možemo zaključiti kako postoji učinak percipiranja invalidnosti na većini analiziranih dimenzija.

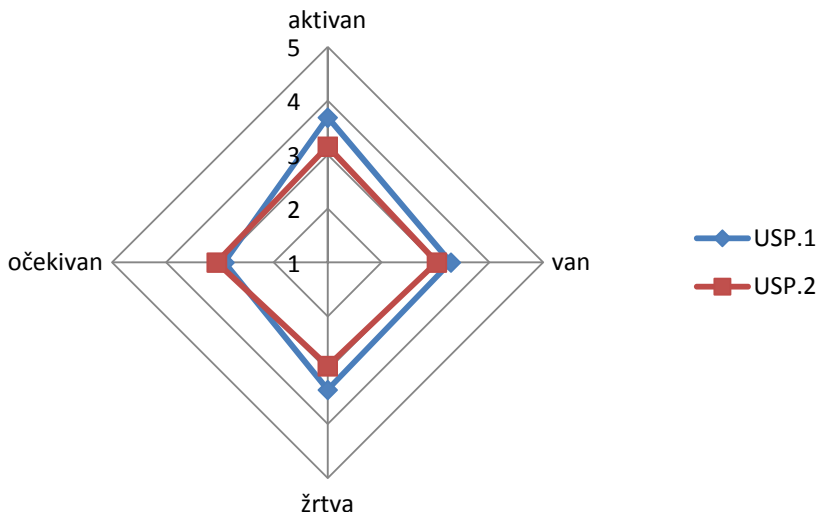
Druga dimenzija koja čini dvanaest scenarija je uloženi trud aktera. Raspodjelu odgovora na četiri dimenzije semantičkog diferencijala možemo vidjeti na grafikonu.

Slika 10 Prikaz četiri dimenzije semantičkog diferencijala u odnosu na uloženi trud aktera.

Legenda: TRUD.1 = akter redovito trenira; TRUD.2 = akter ne redovito trenira

Vidljivo je da se na dimenziji očekivanosti opisa odgovori preklapaju (medijani i modovi su jednaki – 3), što potvrđuje i Wilcoxonov test $Z=0,201$ $p=,841$; povezanost rezultata na ovoj dimenziji je značajna $\gamma=,248$. Na dimenziji lokusa uzroka ponašanja primjećujemo značajnu ($Z=3,861$ $p=,000$) i regularnu ($\gamma=,204$ $p<,05$) sklonost pripisivanja neredovitog treninga unutrašnjim uzrocima. Akteri koji se manje trude značajno se manje percipiraju kao žrtve ($Z=4,278$ $p=,000$), ali odgovori ne pokazuju regularan obrazac ($\gamma=-,103$ $p>,05$). Na dimenziji aktivnosti razlika u odgovorima je najveća (mod za aktivne aktere iznosi 5, za pasivne 3; $Z=6,897$ $p=,000$), ali nemamo pravilan obrazac odgovora ($\gamma=-,103$ $p>,05$). Većina dimenzija semantičkog diferencijala i po pitanju ovog faktora pokazala se uspješno distinktivnom.

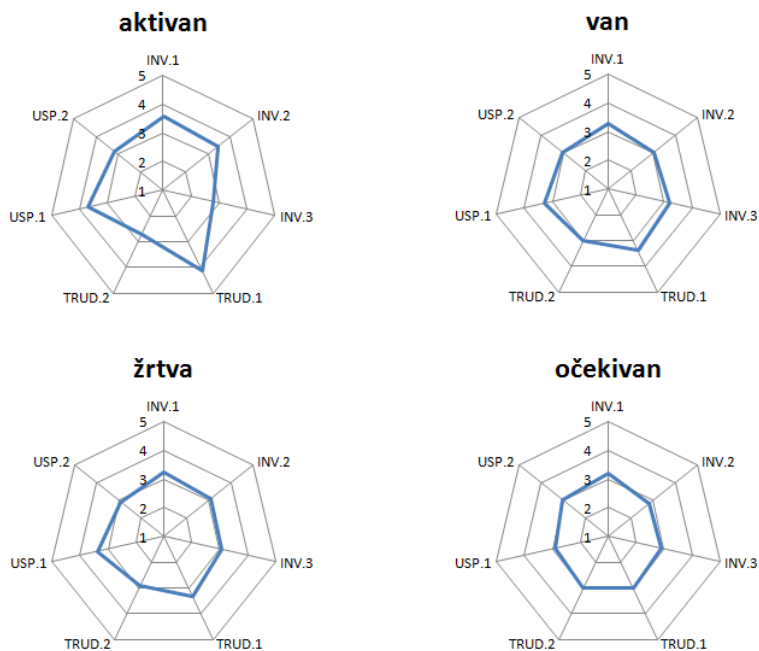
Slika 11 Prikaz četiri dimenzije semantičkog diferencijala u odnosu na uspjeh aktera.

Legenda: USP.1 = uspješan; USP.2 = neuspješan.

Treći faktor u stvaranju dvanaest scenarija je uspješnost aktera; rezultati su vidljivi na grafikonu Slika 9. Neuspješni akteri ocjenjuju se kao pasivniji ($Z=4,577$ $p=,000$; $\gamma=,123$ $p>,05$), više pod utjecajem unutrašnjih faktora ponašanja ($Z=2,398$ $p=,016$; $\gamma=,128$ $p>,05$), ali ih se i manje percipira kao žrtve ($Z=4,278$ $p=,000$; $\gamma=,056$ $p>,05$). Na dimenziji (ne)očekivanosti opisa nije značajna ni povezanost ($=,021$) ni razlika među procjenama ($Z=1,292$ $p=,196$).

Još preostaje analizirati odgovore za dvanaest scenarija iz perspektive četiriju dimenzija semantičkog diferencijala. Rezultati su vidljivi na grafikonu Slika 12.

Kako zorno prikazuju radarski grafikoni, već prema tome koliko lik mikronarativa ulaže truda, koliko je uspješan, te u ovisnosti je li suočen s oštećenjem ili ne, postoje varijacije u atribuciji koliko je aktivan, lokusu uzroka ponašanja, identifikaciji za žrtvom i očekivanju uspješnosti. Najveće i statistički značajne razlike vidljive su na dimenziji aktivnosti, dok je najveća sličnost u ocjenjivanju na dimenziji očekivanosti. Izgleda da postoji izvjesna

Slika 12 Prikaz odgovora za dvanaest scenarija iz perspektive četiri dimenzija semantičkog diferencijala

tendencija zaključivanja u narativima o junaku u dihotomiji heroj/žrtva.

ZAKLJUČAK

Rezultati analize upućuju na nekoliko zaključaka: (1) metoda mikronarativa pokazala se uspješnom u identificiranju razlike u atribuiranju prema OSI; (2) metoda semantičkog diferencijala pokazala se uglavnom prikladnom za analizu atribucije mikronarativa o OSI; (3) naziv 'subheroja' pokazao se neintuitivnim za ono što koncept implicira, potreban je nadahnutiji termin; (4) koncept 'subheroja' pokazao se konceptualno održivim opisom mikronarativa o OSI; (5) postoji izvjesna tendencija o tipiziranju izvjesnih scenarija mikronarativa u dihotomiji heroj/žrtva.

PRILOG A: UPITNICI

UPITNIK Q1³⁵

Pred vama su tri kratka istinita opisa osoba s invaliditetom i njihovih aktivnosti. Želimo ispitati vaš doživljaj na ponuđenim suprotstavljenim dimenzijama (pasivan-aktivan; vanjski-unutrašnji uzroci ponašanja itd.). Molimo odaberite mjesto na svakoj dimenziji koje vam se čini najprikladnijim opisu. Nema točnih i netočnih odgovora.

Spol: muško žensko

S. ima teško oštećenje kralježnice i ne može micati ni rukama ni nogama. Bistra je, uporna i u školi je uvijek imala dobre ocjene. Naučila je slikati ustima. Završila je studij prava i sada je aktivistica za osobe s invaliditetom.

pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
hendikepiran	o	o	o	o	o	nadaren
neuspješan	o	o	o	o	o	uspješan
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
žrtva	o	o	o	o	o	heroj
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

D. je izgubio vid u osnovnoj školi zbog dijabetesa. Nikada nije dobro svladao Brailleovo pismo, popustio je u školi i razvio dugotrajnu depresiju. Upisao je srednju školu, ali je odustao u drugom razredu. Nikada se nije zaposlio.

pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
hendikepiran	o	o	o	o	o	nadaren
neuspješan	o	o	o	o	o	uspješan
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
žrtva	o	o	o	o	o	heroj
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

C. je bio britanski vojni pilot. U nesreći je izgubio obje noge. Oporavio se i naučio ponovo letjeti uz pomoć proteza. Tijekom Drugog svjetskog rata bio je uspješan pilot i stekao titulu zračnog asa.

pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
hendikepiran	o	o	o	o	o	nadaren
neuspješan	o	o	o	o	o	uspješan
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
žrtva	o	o	o	o	o	heroj
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

Molimo da za sljedeća tri pojma procijenite najprikladnije mjesto opisa na ponuđenim suprotstavljenim dimenzijama.

	heroj					
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
neuspješan	o	o	o	o	o	uspješan
hendikepiran	o	o	o	o	o	nadaren
nerrealan	o	o	o	o	o	realan

³⁵ Ovdje je, zbog uštede prostora, prikazana hibridna inačica upitnika sa svim mogućim pitanjima. Primijenjeni upitnici su podijeljeni u četiri forme upravo iz razloga što nisu mogli obuhvatiti toliki opseg pitanja i od ovoga se upitnika razlikuju po rotaciji čestica.

sub-heroj						
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
hendikepiran	o	o	o	o	o	nadaren
nerealan	o	o	o	o	o	realan
pasivan	o	o	c	o	c	aktivan
neuspješan	o	o	c	o	c	uspješan
invalid						
nerealan	o	o	c	o	c	realan
neuspješan	o	o	c	o	c	uspješan
pasivan	o	o	c	o	c	aktivan
hendikepiran	o	o	c	o	c	nadaren
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	c	o	c	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
superheroj						
nerealan	o	o	c	o	c	realan
neuspješan	o	o	c	o	c	uspješan
pasivan	o	o	c	o	c	aktivan
hendikepiran	o	o	c	o	c	nadaren
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	c	o	c	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

A. je vezan uz invalidska kolica. Voli košarku i redovito trenira s prijateljima. Uspješno igra u timu.

očekivani opis	c	o	o	o	o	ne očekivani opis
pasivan	c	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	c	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
žrtva	c	o	o	o	o	heroj

B. ima dara za košarku, voli je i redovito trenira s prijateljima. Uspješno igra u timu.

očekivani opis	c	o	o	o	o	ne očekivani opis
žrtva	c	o	o	o	o	heroj
pasivan	c	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	c	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

C. je prosječan dečko. Voli košarku i redovito trenira s prijateljima. Uspješno igra u timu.

očekivani opis	c	o	o	o	o	ne očekivani opis
pasivan	c	o	o	o	o	aktivan
žrtva	c	o	o	o	o	heroj
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	c	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

D. je vezan uz kolica. Voli košarku i rijetko se pridruži treningu s prijateljima. Uspješno igra u timu.

žrtva	c	o	o	o	o	heroj
očekivani opis	c	o	o	o	o	ne očekivani opis
pasivan	c	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	c	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

E. ima dara za košarku, voli je i rijetko se pridruži treningu s prijateljima. Neuspješan je u timu.

očekivani opis	o	o	o	o	o	ne očekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
žrtva	o	o	o	o	o	heroj

F. je prosječan dečko. Voli košarku i rijetko se pridruži treningu s prijateljima. Uspješno igra u timu.

žrtva	o	o	o	o	o	heroj
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

G. je vezan uz invalidska kolica. Voli košarku i redovito trenira s prijateljima. Neuspješan je u timu.

očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
žrtva	o	o	o	o	o	heroj
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

H. ima dara za košarku, voli je i rijetko se pridruži treningu s prijateljima. Uspješno igra u timu.

žrtva	o	o	o	o	o	heroj
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

I. je prosječan dečko. Voli košarku i redovito trenira s prijateljima. Neuspješan je u timu.

očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
žrtva	o	o	o	o	o	heroj
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

D. je vezan uz kolica. Voli košarku i rijetko se pridruži treningu s prijateljima. Neuspješan je u timu.

žrtva	o	o	o	o	o	heroj
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

E. ima dara za košarku, voli je i redovito trenira s prijateljima. Neuspješan je u timu.

očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
žrtva	o	o	o	o	o	heroj

F. je prosječan dečko. Voli košarku i rijetko se pridruži treningu s prijateljima. Neuspješan je u timu.

žrtva	o	o	o	o	o	heroj
očekivani opis	o	o	o	o	o	neočekivani opis
pasivan	o	o	o	o	o	aktivan
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	o	o	o	o	o	dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja

Spol: muško žensko

heroj					
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	☐	☐	☐	☐	☐ dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
pasivan	☐	☐	☐	☐	☐ aktivan
neuspješan	☐	☐	☐	☐	☐ uspješan
hendikepiran	☐	☐	☐	☐	☐ nadaren
nerealan	☐	☐	☐	☐	☐ realan

invalid					
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	☐	☐	☐	☐	☐ dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
pasivan	☐	☐	☐	☐	☐ aktivan
neuspješan	☐	☐	☐	☐	☐ uspješan
hendikepiran	☐	☐	☐	☐	☐ nadaren
nerealan	☐	☐	☐	☐	☐ realan

žrtva					
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	☐	☐	☐	☐	☐ dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
pasivan	☐	☐	☐	☐	☐ aktivan
neuspješan	☐	☐	☐	☐	☐ uspješan
hendikepiran	☐	☐	☐	☐	☐ nadaren
nerealan	☐	☐	☐	☐	☐ realan

sub-heroj					
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	☐	☐	☐	☐	☐ dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
pasivan	☐	☐	☐	☐	☐ aktivan
neuspješan	☐	☐	☐	☐	☐ uspješan
hendikepiran	☐	☐	☐	☐	☐ nadaren
nerealan	☐	☐	☐	☐	☐ realan

vi, osobno					
dominiraju vanjski uzroci ponašanja	☐	☐	☐	☐	☐ dominiraju unutrašnji uzroci ponašanja
pasivan	☐	☐	☐	☐	☐ aktivan
neuspješan	☐	☐	☐	☐	☐ uspješan
hendikepiran	☐	☐	☐	☐	☐ nadaren
nerealan	☐	☐	☐	☐	☐ realan

³⁶ Ovdje je, radi uštede prostora, prikazana samo jedna od četiri forme upitnika Q2. Forme se razlikuju po rotacijama pojmova s herojskog kontinuuma.

PRILOG B: TABLICE

Tabela 1 Deskriptivni parametri za mikronarative Q1.S, Q1.C i Q1.D.

Legenda: N = broj ispitanika, M = aritmetička sredina, f.mod = frekvencija moda, sd = standardna devijacija, SW = Shapiro-Wilkis test normalnosti, p.SW = vjerojatnost pogreške Shapiro-Wilkis testa.

varijabla	N	M	median	mod	f.mod	sd	SW	p.SW
S.akt	70	4,82857	5	5	63	0,636372	0,298461	0,000000
S.dar	69	4,44928	5	5	46	0,947694	0,638152	0,000000
S.usp	70	4,82857	5	5	61	0,563926	0,329876	0,000000
S.ock	69	3,68116	4	5	21	1,143945	0,878134	0,000007
S.zrt	70	4,15714	4	5	34	1,001965	0,792140	0,000000
S.van	70	4,17143	4	5	33	0,916380	0,780402	0,000000
D.ock	70	3,11429	3	3	29	1,148949	0,905329	0,000063
D.van	70	3,51429	4	4	21	1,236438	0,887654	0,000013
D.zrt	69	2,33333	3	3	37	0,851757	0,762478	0,000000
D.akt	69	1,92754	2	2	33	0,828160	0,818992	0,000000
D.usp	68	2,14706	2	2	31	0,833348	0,847784	0,000001
D.dar	70	2,20000	2	3	30	0,844419	0,809885	0,000000
C.dar	70	4,12857	4	5	32	1,020392	0,792773	0,000000
C.usp	70	4,75714	5	5	56	0,600379	0,431382	0,000000
C.van	68	4,17647	4	5	32	0,929471	0,792772	0,000000
C.zrt	69	4,21739	5	5	38	1,069216	0,743466	0,000000
C.akt	70	4,62857	5	5	52	0,764643	0,549029	0,000000
C.ock	69	3,73913	4	3	25	1,052339	0,856357	0,000001

Tabela 2 Deskriptivni parametri za pojmove s herojskog kontinuuma.

Legenda: N = broj ispitanika, M = aritmetička sredina, f.mod = frekvencija moda, sd = standardna devijacija, SW = Shapiro-Wilkis test normalnosti, p.SW = vjerojatnost pogreške Shapiro-Wilkis testa.

varijabla	N	M	medija n	mod	f.mod	sd	SW	p.SW
H0.van	83	3,78	4,00	5	31	1,210202	0,848880	0,000000
H0.akt	83	4,52	5,00	5	54	0,770832	0,655832	0,000000
H0.usp	85	4,48	5,00	5	55	0,825368	0,666893	0,000000

varijabla	N	M	medijana	mod	f.mod	sd	SW	p.SW
H0.dar	85	4,13	4,00	5	41	0,973313	0,787974	0,000000
H0.rln	83	3,52	4,00	4	23	1,252913	0,880979	0,000001
INV.rln	119	3,91	4,00	5	43	1,008368	0,847622	0,000000
INV.usp	119	3,39	3,00	3	67	0,771409	0,803128	0,000000
INV.akt	119	3,14	3,00	3	54	0,993928	0,897189	0,000000
INV.dar	120	2,88	3,00	3	50	1,049710	0,904830	0,000000
INV.van	119	2,97	3,00	3	47	1,149302	0,908618	0,000001
SUB.van	102	3,07	3,00	3	50	1,119227	0,881626	0,000000
SUB.dar	101	3,51	4,00	3	40	0,855732	0,880125	0,000000
SUB.rln	101	3,16	3,00	3	46	0,987245	0,892895	0,000001
SUB.akt	102	3,65	4,00	4	39	0,950738	0,888575	0,000000
SUB.usp	102	3,66	4,00	3	40	0,928057	0,871915	0,000000
SPR.rln	34	2,71	3,00	1	11	1,508148	0,859033	0,000449
SPR.usp	34	4,56	5,00	5	24	0,859569	0,576764	0,000000
SPR.akt	34	4,68	5,00	5	25	0,588814	0,592393	0,000000
SPR.dar	34	4,50	5,00	5	21	0,707107	0,692864	0,000000
SPR.van	33	3,48	3,00	5	13	1,481579	0,834274	0,000156
ZRT.van	43	2,93	3,00	3	11	1,403997	0,887363	0,000529
ZRT.akt	43	2,19	2,00	3	17	0,852331	0,833231	0,000020
ZRT.usp	44	2,57	3,00	3	21	0,789399	0,855210	0,000059
ZRT.dar	44	2,93	3,00	3	30	0,624974	0,741887	0,000000
ZRT.rln	44	3,34	3,00	3	21	1,119451	0,866783	0,000120
VI.van	50	3,80	4,00	3	20	0,903508	0,829427	0,000004
VI.akt	50	3,40	3,50	4	19	1,010153	0,900936	0,000516
VI.usp	50	3,44	3,50	4	22	0,836904	0,831165	0,000005
VI.dar	50	3,56	4,00	4	26	0,951047	0,819944	0,000003
VI.rln	50	3,88	4,00	5	18	1,099907	0,849901	0,000015

Tabela 3 Deskriptivni parametri za dvanaest mikronarativa i kompozitne dimenzije. Zvezdicom su označene vjerojatnosti u Shapiro-Wilkis testu normalnosti koje indiciraju normalnu raspodjelu.

Legenda: N = broj ispitanika, M = aritmetička sredina, f.mod = frekvencija moda, sd = standardna devijacija, SW = Shapiro-Wilkis test normalnosti, p.SW = vjerojatnost pogreške Shapiro-Wilkis testa.

varijabla	N	M	medijan	mod	f.mod	sd	SW	p.SW
01.ock	53	3,45	4,00	4	21	1,02968	0,88767	0,00013
01.akt	53	4,57	5,00	5	36	0,72083	0,64572	0,00000
01.van	52	4,00	4,00	5	22	1,04787	0,82957	0,00000
01.zrt	52	3,92	4,00	4	19	0,92559	0,84976	0,00001
02.ock	53	3,09	3,00	3	23	0,98575	0,90703	0,00057
02.akt	53	4,08	4,00	5	26	1,08927	0,79718	0,00000
02.zrt	53	3,26	3,00	3	21	1,05886	0,90969	0,00070
02.van	53	3,51	3,00	3	19	1,17051	0,88479	0,00010
03.ock	53	2,13	2,00	1	23	1,14418	0,82027	0,00000
03.zrt	53	3,57	3,00	3	29	0,84374	0,79129	0,00000
03.akt	53	4,42	5,00	5	32	0,84202	0,71031	0,00000
03.van	53	3,38	3,00	3	26	1,06023	0,85920	0,00002
04.zrt	53	3,11	3,00	3	41	0,66968	0,65971	0,00000
04.ock	53	2,94	3,00	3	27	1,11657	0,87490	0,00005
04.akt	53	2,91	3,00	4	16	1,21314	0,90395	0,00044
04.van	53	3,25	3,00	3	20	1,31421	0,88319	0,00009
05.ock	52	2,54	3,00	3	19	1,19577	0,88620	0,00013
05.akt	52	4,19	4,00	5	22	0,81742	0,81107	0,00000
05.zrt	52	3,46	3,00	3	31	0,69906	0,75380	0,00000
05.van	52	3,35	3,00	3	24	1,11820	0,87834	0,00007
06.ock	52	3,23	3,00	3	28	0,94174	0,86694	0,00003
06.zrt	53	3,19	3,00	3	32	0,80995	0,83051	0,00000
06.akt	53	4,02	4,00	5	24	1,08292	0,79937	0,00000
06.van	53	2,98	3,00	3	21	1,11787	0,91166	0,00083
07.zrt	50	3,34	3,00	3	28	0,71742	0,82037	0,00000
07.ock	52	3,58	3,00	3	24	0,95684	0,84304	0,00001

varijabla	N	M	medijan	mod	f.mod	sd	SW	p.SW
07.akt	52	3,38	3,00	3	15	1,15731	0,90284	0,00046
07.van	50	3,16	3,00	3	24	1,05676	0,87915	0,00011
08.zrt	51	2,73	3,00	3	31	0,89618	0,81573	0,00000
08.ock	51	2,69	3,00	3	25	1,06752	0,86960	0,00005
08.akt	51	2,22	2,00	2	29	0,85589	0,82465	0,00000
08.van	51	2,69	3,00	3	22	1,12232	0,85516	0,00002
09.ock	53	3,19	3,00	3	26	1,11038	0,87908	0,00007
09.akt	53	2,43	2,00	2	23	1,13526	0,86541	0,00003
09.van	53	2,96	3,00	3	21	1,14291	0,91170	0,00083
09.zrt	53	2,83	3,00	3	38	0,69989	0,72619	0,00000
10.ock	49	3,55	3,00	3	22	0,86750	0,85972	0,00003
10.akt	49	4,06	4,00	5	20	1,00847	0,82166	0,00000
10.van	49	3,33	3,00	3	19	1,23132	0,88314	0,00016
10.zrt	49	3,04	3,00	3	29	0,88880	0,84601	0,00001
11.zrt	52	3,13	3,00	3	42	0,48624	0,58963	0,00000
11.ock	52	2,87	3,00	3	28	0,99072	0,86946	0,00004
11.akt	52	3,25	3,00	3	16	1,18611	0,91361	0,00110
11.van	52	3,13	3,00	3	25	0,99072	0,89539	0,00026
12.zrt	50	2,72	3,00	3	38	0,72955	0,62573	0,00000
12.ock	50	2,90	3,00	3	22	1,11117	0,90241	0,00058
12.akt	50	2,38	2,00	2	20	0,96658	0,89152	0,00026
12.van	50	2,92	3,00	3	23	1,10361	0,89753	0,00040
INV.1.akt	70	3,56	3,67	4,00	15	0,726143	0,96665	0,05894*
INV.2.akt	70	3,42	3,33	3,67	15	0,733205	0,95423	0,01215
INV.3.akt	70	2,80	2,67	2,67	13	0,828815	0,95863	0,02106
INV.1.van	70	3,28	3,33	3,00	14	0,701128	0,97045	0,09670*
INV.2.van	70	3,05	3,00	3,00	21	0,762730	0,94929	0,00665
INV.3.van	70	3,20	3,00	3,00	21	0,791446	0,96027	0,02589
INV.1.zrt	70	3,25	3,33	3,00	21	0,747375	0,93093	0,00082
INV.2.zrt	70	3,09	3,00	3,00	36	0,452887	0,77071	0,00000
INV.3.zrt	70	3,05	3,00	3,00	35	0,436963	0,85368	0,00000
INV.1.ock	70	3,19	3,17	3,00	20	0,625727	0,95545	0,01414
INV.2.ock	70	2,83	3,00	3,00	22	0,699074	0,93698	0,00160

varijabla	N	M	medijan	mod	f.mod	sd	SW	p.SW
INV.3.ock	70	2,91	3,00	3,00	17	0,694320	0,95993	0,02481
TRUD.1.akt	70	4,12	4,23	5,00	15	0,746961	0,92086	0,00029
TRUD.2.akt	70	2,71	2,67	3,00	12	0,741818	0,98270	0,44559*
TRUD.1.van	70	3,39	3,33	3,00	11	0,672672	0,98508	0,57344*
TRUD.2.van	70	2,99	3,00	3,00	17	0,644403	0,97693	0,22283*
TRUD.1.zrt	70	3,33	3,25	3,00	14	0,615968	0,95042	0,00763
TRUD.2.zrt	70	2,92	3,00	3,00	30	0,410166	0,87655	0,00001
TRUD.1.ock	70	3,00	3,00	3,00	12	0,615616	0,97295	0,13376*
TRUD.2.ock	70	3,00	3,00	3,00	23	0,562034	0,93120	0,00085
USP.1.akt	70	3,69	3,80	4,00	11	0,739444	0,95786	0,01910
USP.2.akt	70	3,15	3,20	3,00	9	0,664527	0,98045	0,34362*
USP.1.van	70	3,29	3,18	3,00	15	0,682762	0,98269	0,44518*
USP.2.van	70	3,03	3,00	3,00	12	0,683068	0,95011	0,00735
USP.1.zrt	70	3,36	3,33	3,00	20	0,567703	0,93249	0,00098
USP.2.zrt	70	2,92	3,00	3,00	23	0,560798	0,91833	0,00022
USP.1.ock	70	2,92	3,00	3,00	18	0,630359	0,96679	0,05997*
USP.2.ock	70	3,06	3,00	3,00	24	0,641295	0,95764	0,01858

LITERATURA

- Abels, Paul, and Sonia L. Abels. 2001. *Understanding Narrative Therapy. A Guidebook for the Social Worker*. Springer Series on Social Work. New York, NY: Springer Publishing Company, Inc.
- Baron, Robert A., and Donn Byrne. 1997. *Social Psychology*. 8th ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Bethke Elshtain, Jean. 2010. "Neither Victims Nor Heroes: Reflections from a Polio Person." In *Philosophical Reflections on Disability*, edited by Christopher D. Ralston and Justin Ho, 241–50. Philosophy and Medicine 104. London: Routledge. Adobe eReader format.
- Blackburn, Simon. 2002. *Poziv na misao. Poticajni uvod u filozofiju*. Zagreb: AGM.
- Brockmeier, Jens, and Carbaugh, Donal, eds. 2001. *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. Studies in

- Narrative 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Bruner, Jerome. 2001. "Self-Making and World-Making." In *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*, edited by Jens Brockmeier and Carbaugh, Donal, 25–38. Studies in Narrative 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Campbell, Joseph. 2004. *The Hero with a Thousand Faces*. Commemorative edition. Bollingen Series 17. Princeton: Princeton University Press.
- Couser, Thomas G. 1997. *Revocering Bodies. Illness, Disability, and Life Writing*. Wisconsin Studies in American Autobiography. Madison: The University of Wisconsin Press.
- . 2006. "Disability, Life Narrative, and Representation." In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 2nd ed., 399–403. New York, NY: Routledge.
- Davies, Melanie, and Lynee Barrett-Lee. 2009. *Never Say Die*. London: HarperTrue.
- Davis, Lennard J. 2006. "Constructing Normalcy: The Bell Curve, the Novel, and the Invention of the Disabled Body in the Nineteenth Century." In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 2nd ed., 3–16. New York, NY: Routledge.
- "Douglas Bader." 2016. *acesofww2*. <http://acesofww2.com/UK/aces/bader/>.
- Dunn, Dana S. 2015. *The Social Psychology of Disability*. Academy of Rehabilitation Psychology. Oxford: Oxford University Press.
- Etchison, Mary, and David M. Kleist. 2000. "Review of Narrative Therapy: Research and Utility." *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* 8 (1): 61–66.
- Garland-Thomson, Rosemarie. 2011. "Integrating Disability, Transforming Feminist Theory." In *Feminist Disability Studies*, 13–45. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Gerling, R. 1923. *Djevojke koje ne treba ženiti: Opomene i savjeti*. Beč: Naklada "Slavia."
- Glasser, William. 1999. *Choice Theory. A New Psychology of Personal Freedom*. New York, NY: Harper.
- Goffman, Erving. 1990. *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Reprint. London: Penguin Books.
- Goodley, Dan. 2011. *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. London: SAGE Publications Ltd.
- Grealy, Lucy. 2004. *Autobiography of a Face*. London: Methuen

- Publishing Company.
- Gregg, Gary S. 2006. "The Raw and the Bland: A Structural Model of Narrative Identity." In *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, edited by Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, and Amia Lieblich, 63–88. The Narrative Studies of Lives 4. Washington, DC: American Psychological Association.
- Grosse, Leanne. 2008. *Just a Step*. Swindon: Green Umbrella Publishing.
- Hall, Kim Q. 2011. "Reimagining Disability and Gender through Feminist Disability Studies: An Introduction." In *Feminist Disability Studies*, edited by Kim Q. Hall, 1–10. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Haslam, Nick. 2007. *Introduction to Personality and Intelligence*. SAGE Foundations of Psychology Series. London: SAGE Publications Ltd.
- Hauser-Cram, Penny, and Angela Howell. 2003. "Disabilities and Development." In *Handbook of Psychology*, edited by Richard M. Lerner, Ann M. Easterbrooks, and Jayanthi Mistry. Vol. 6. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- "Heroi... Disability (295 Books).pdf." n.d.
- Herrington, Rowdy. 1989. *Road House*. Silver Pictures. <http://www.imdb.com/title/tt0098206/>.
- "Humanist |." 2016. *RickAllen.com*. <http://rickallen.com/humanist/>.
- Jackson, Andrea. 2012. "Romance Where Hero/heroine Have a Disability." http://www.goodreads.com/list/show/17876.romance_where_hero_heroine_have_a_disability.
- Kelinman, Arthur M.D. 1988. *The Illness Narrative. Suffreing, Healing & Human Condition*. Basic Books.
- Keller, Hellen. 1996. *The Story of My Life*. Republication. Mineola, NY: Dover Publications, Inc.
- Kottler, Jeffrey A. 2015. *Stories We've Heard, Stories We've Told: Life-Changing Narratives in Therapy and Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Langellier, Kristin M. 2001. "'You're Marked': Breast Cancer, Tattoo, and the Narrative Performance of Identity." In *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*, edited by Jens Brockmeier and Carbaugh, Donal, 145–86. Studies in Narrative 1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Leach Scully, Jackie, Simo Vehmas, and Tom Shakespeare. 2009.

- “Disability and the Thinking Body.” In *Arguing about Disability. Philosophical Perspectives*, 57–73. New York, NY: Routledge. Adobe eReader format.
- Levy, Nigel. 2013. “Douglas Bader.” *Air Aces*. Viasat History. http://www.imdb.com/title/tt2877458/?ref_=ttep_ep1.
- Mackenzie, S. P. 2008. *Bader’s War*. London: Spellmount Publishers.
- Malhotra, Ravi, and Morgan Rowe. 2014. *Exploring Disability Identity and Disability Rights through Narratives. Finding a Voice of Their Own*. London: Routledge. Adobe eReader format.
- McAdams, Dan P., Ruthellen Josselson, and Amia Lieblich. 2006. “Introduction.” In *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, edited by Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, and Amia Lieblich, 3–12. *The Narrative Studies of Lives 4*. Washington, DC: American Psychological Association.
- McAdams, Dan P., and Regina L. Logan. 2006. “Creative Work, Love, and the Dialectic in Selected Life Stories of Academics.” In *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, edited by Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, and Amia Lieblich, 89–108. *The Narrative Studies of Lives 4*. Washington, DC: American Psychological Association.
- McIntosh, Andrew, and Steve McLean. 2009. “Jeff Healey.” *The Canadian Encyclopedia*. Historia Canada. <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/jeff-healey-band/>.
- Microsoft. 2006. *Microsoft Office Excel 2007*. Windows. Redmond, WA: Microsoft.
- Mitchell, David, and Sharon Snyder. 2006. “Narrative Prosthesis and the Materiality of Metaphor.” In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 2nd ed., 205–16. New York, NY: Routledge.
- “Musician |.” 2016. *RickAllen.com*. <http://rickallen.com/musician/>.
- Oshinsky, David M. 2005. *Polio. An American Story*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ouellette, Alicia. 2011. *Bioethics and Disability. Toward a Disability-Conscious Bioethics*. Disability and Law Policy. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Pauley, Bruce F. 2003. *Hitler, Stalin and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*. 2nd ed. Wheeling, IL: Harlan Davidson Inc.
- Pinkola Estés, Larissa. 2004. “Introduction to the 2004

- Commemorative Edition.” In *The Hero with a Thousand Faces*, Commemorative Edition. Bollingen Series 17. Princeton: Princeton University Press.
- . 2016. *Žene koje trče s vukovima: Mitovi i priče o arhetipu divlje žene*. Zagreb: Algoritam.
- “Programs.” 2016. *Project Resiliency*. <http://project-resiliency.org/programs>.
- Raggatt, Peter T. F. 2006. “Multiplicity and Conflict in the Dialogical Self: A Life-Narrative Approach.” In *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, edited by Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, and Amia Lieblich, 15–36. The Narrative Studies of Lives 4. Washington, DC: American Psychological Association.
- Ralston, Christopher D., and Justin Ho. 2010. “Introduction: Philosophical Reflections on Disability.” In *Philosophical Reflections on Disability*, edited by Christopher D. Ralston and Justin Ho, 1–18. Philosophy and Medicine 104. London: Springer Publishing Company, Inc. Adobe eReader format.
- “Rick-Allen.” 2016. *Defleppard.com*. <http://www.defleppard.com/member/rick-allen/>.
- Schillmeier, Michael. 2010. *Rethinking Disability. Bodies, Senses, and Things*. Routledge Studies in Science, Technology and Society 11. New York, NY: Routledge. Adobe eReader format.
- Sharma, Sanjay, and Medini Sharma, eds. 2014. *Courage Beyond Compare. How Ten Athletes Overcame Disability and Adversity to Become Champions*. New Delhi: Rupa Publications India.
- Siebers, Tobin. 2006. “Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body.” In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 2nd ed., 173–84. New York, NY: Routledge.
- Silvers, Anita. 2010. “An Essay on Modeling: The Social Model of Disability.” In *Philosophical Reflections on Disability*, edited by Christopher D. Ralston and Justin Ho, 19–36. Philosophy and Medicine 104. London: Springer Publishing Company, Inc. Adobe eReader format.
- StatSoft Inc. 2004. *Statistica* (version 7.0). Windows. Tulsa, OK: StatSoft Inc.
- “The Unlikely Samurai.” 2009. *KHNL News 8 Sunrise*. KHNL. <https://www.youtube.com/watch?v=Y7ddedh-vqo>.
- Tuval-Mashiach, Rivka. 2006. “‘Where Is the Story Going?’ Narrative

- Forms and Identity Construction in the Life Stories of Israeli Men and Women.” In *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, edited by Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, and Amia Lieblich, 249–68. The Narrative Studies of Lives 4. Washington, DC: American Psychological Association.
- Vash, Carolyn L., and Nancy M. Crewe. 2004. *Psychology of Disability*. 2nd ed. Springer Series on Rehabilitation. New York, NY: Springer Publishing Company, Inc.
- Vehmas, Simo, Kristjana Kristiansen, and Tom Shakespeare. 2009. “Introduction: The Unavoidable Alliance of Disability Studies and Philosophy.” In *Arguing about Disability. Philosophical Perspectives*, edited by Simo Vehmas and Tom Shakespeare, 1–11. London: Routledge. Adobe eReader format.
- Weir, David. 2013. *Weirwolf. My Story*. London: Biteback Publishing Ltd.
- Wendell, Susan. 2006. “Toward a Feminist Theory of Disability.” In *The Disability Studies Reader*, edited by Lennard J. Davis, 2nd ed., 243–56. New York, NY: Routledge.
- Williams, Donna. 1992. *Nobody Nowhere. The Extraordinary Autobiography of an Autistic*. New York, NY: Times Books.
- Wright, David. 1993. *Deafness. An Autobiography*. London: Mandarin Paperbacks.
- “X Ambassadors - Renegades (Lyric Video).” 2015. *YouTube*. April 28. <https://www.youtube.com/watch?v=8j741TUIET0>.

III

Mapiranje filozofije – analiza kompleksnih mreža u filozofiji

"Govoriti o tome [malom broju filozofa u mreži] kao o društvancu genija bilo bi potpuno pogrešno čitanje sociološke poante. Mreže su te koje pišu zaplet ove priče; a struktura mreže natjecanja oko prostora pozornosti, koje određuje kreativnost, fokusirana je tako da se slavne ideje formuliraju kroz usta ili pero malog broja pojedinaca. Reći da su zajednice kreativnih intelektualaca male doista znači reći da su mreže fokusirane na nekoliko šiljaka. Borba ljudskih bića da se smjeste visoko na te šiljke, i uvjeti koji čine te vrhove rijetkima ali povezanim, supstanca su sociologije filozofijâ i intelektualnoga života." (Collins 2002, 78)

Svaki se filozof susretne s pitanjima 'čime se bavi' ili 'što je to filozofija'? Na nesreću, ne postoji jasan konsenzus oko odgovora. Takvo stanje rezultira izvjesnom kognitivnom disonancijom³⁷ – ne umijemo li jasno odgovoriti čime se bavimo, prisiljeni smo birati između zaključka kako posebnosti tog posla možda ne postoje ili kako nemamo vještine suvislo odgovarati na jednostavna pitanja. Drugi je smjer obrane teza kako je bavljenje filozofijom presloženi pothvat za jednostavnu formulaciju, ili barem da je radoznalost ispitivača žalosno neupućena, što ne predstavlja tipični evazivni potez u svjetlu Popperovih (1973) strategija imunizacije.

Promatramo li reakcije izvan intelektualne filozofske zajednice, kognitivna disonanca češće proizvodi satiru. Tako dva temeljna zakona filozofije (McClamrock 2017) tvrde (i) kako za svakog filozofa postoji njemu identičan filozof koji zastupa potpuno oprečno mišljenje, te (ii) obojica su u krivu. Antički 'filozof' Comicus (Brooks 1981) nudi formulaciju filozofije kao

---

³⁷ Kognitivna disonanca je "neugodno stanje koje se dešava kada osoba otkrije nekonzistentnosti između dvaju vlastitih stavova ili između vlastitih stavova i ponašanja" (Baron and Byrne 1997, 606).

"skupljanja isparavanja ljudskog iskustva u održivo i logičko razumijevanje." Iako suvremenici nude alternativno imenovanje takve aktivnosti, teško je pronaći drugu struku koja se rabi kao pogrdni naziv za (zlo)porabu intelekta – upozori li vas netko da 'filozofirate' ni za trenutak se nećete zabuniti što vam je poručeno. Ako ste skloniji istočnjačkoj mudrosti (i vampirima³⁸), možete povući nelaskavu analogiju – "Ti filozof, da? Znaš za Konfucija? Konfucije kaže, filozofi su poput začepljenog zahoda... puni sranja." (Troika Games 2004)

Ne tako daleki pomak u prostoru i vremenu nudi karakterističnu ilustraciju mješavine antiintelektualizma i percipiranog narcizma filozofske zajednice: u filmu *Dr.* (Jovanović 1962) možemo promotriti scenu gdje mladi, perspektivni filozof³⁹ drži javno predavanje o stanju struke u Njemačkoj i poantira izostanak značenja (barem iz perspektive tzv. 'običnog čovjeka') histrioničnim bacanjem papira u zrak i naprasnim prekidom izlaganja. Kako znanost ne trpi dramatske geste, postavlja se problem egzaktnog odgovora na početno pitanje.

(A) METAFILOZOFIJA

Ako postoji situacija kada filozofija okusi vlastitu medicinu, to je susret s pitanjima "što je filozofija, kako bi je trebalo raditi i zašto bi je trebali činiti" (Overgaard, Gilbert & Burnwood 2013, vii). Tada imamo klasični metafilozofski problem. Uz standardna metafilozofska pitanja o odnosu filozofije i prirodnih i društveno-humanističkih znanosti, naravi filozofskih argumenata, potrage za istinom, podjele na kontinentalnu i analitičku filozofiju, te

---

³⁸ Riječ je o računalnoj igri *Vampire the Masquerade: Bloodlines* (Troika Games 2004), smještenoj u prošireni dio svijeta igranja uloga *World of Darkness* (Bridges et al. 2004). Lik kojeg vodite kroz avanturu je vampir. Nije referenca ni na kakvu šalu o filozofima-krvopijcima.

³⁹ Puno prije nego je završio kao ikona žanra partizanskog filma i kineskog piva, Velimir Bata Živojinović pojavljuje se u netipičnoj humorističnoj ulozi industrijalčevog sina koji prevarom stječe doktorat iz filozofije u Heidelbergu. Film je snimljen prema predlošku Branislava Nušića.

određivanja kriterija dobrote filozofije i dobre filozofije,⁴⁰ području možemo pristupiti i interdisciplinarno i postaviti pitanje postojanja strukture filozofske aktivnosti i filozofskih znanja.

Postaviti pitanje 'Što je filozofija?'⁴¹ temeljno je pitanje filozofije (Overgaard, Gilbert, and Burwood 2013, 3). Filozofska je posebnost nepostojanje konsenzusa u odgovoru, mada se teško može braniti teza kako je to jedino filozofsko pitanje s takvim svojstvom. Izostanak konsenzusa postaje zabavan postavi li se pitanje je li metafizika uopće dio filozofije – prema Cavellu (2002, xxxii) i Williamsonu (2007, ix) odgovor je podrazumijevajuće potvrđan, Heideggeru (1956, 21) baš i nije. Whiteheadova (1978, 39) dosjetka kako je povijest europske filozofije niz bilježaka o Platonu, također je metafizika tvrdnja. Vrlo ironična doduše, iz dva razloga. Prvi je što Platon i nije nešto poznat po navođenju referenci, iako krivica tu leži i na duhu vremena. Drugi je empirijski; naša studija analize poveznica u Routledge enciklopediji filozofije (Craig & Floridi 1998) pokazuje kako je Platon treće najumreženije ime (s obzirom na ukupni broj odlaznih i dolaznih poveznica prema drugim enciklopedijskim natuknicama), nakon Aristotela i Kanta. Platon je tek peti razmatramo li dolazne poveznice (mjera značajnosti) od drugih

---

⁴⁰ Igra riječi "What is good philosophy?" i "What good is philosophy?"; naslovi 7. i 8. poglavlja knjige *Uvod u metafiziku* (Overgaard, Gilbert, and Burwood 2013).

⁴¹ Autor si daje za pravo istaknuti nekoliko situacija u kojima je sudjelovao u raspravi oko 'ispravnog' oblika filozofije i bavljenja istom. Kako je riječ o anegdotalnim izvorima, reference je nepraktično (i nekorektno) navoditi. Argumenti koje sam imao prilike čuti varirali su od nesumjerljivog statusa filozofije naspram drugih znanosti, odbijanja priznavanja filozofskog statusa pojedinim područjima (vedska tradicija, zen-budizam, filozofsko savjetovanje, filozofija za djecu...), zagovaranja 'metafizičke razine' (što god to bilo), do osporavanja uporabe statistike kao prikladnog argumenta. Najbliže sam se približio batinama s heretičkim komentarom na jednoj konferenciji kada sam izjavio kako je bavljenje filozofijom "posao kao svaki drugi." Kasnije u tekstu vidjet ćemo sociološki okvir (Durkheimovo poimanje svetoga) unutar kojega je moguće objasniti ovakvo ponašanje strukovne zajednice.

natuknica o filozofima (nakon Aristotela, Kanta, Akvinca i Descartesa).

Dakako, postoji jasno neslaganje i po pitanju domene – jedni povlače analogiju s drugim meta-disciplinama, poput metamatematike (Moser 2008), dok drugi odbacuju taj pristup (Wittgenstein 1998, sec. 121). Autori poput Poppera (2000) i Reichenbacha (1964), podrazumijevaju izvjesnu metafizofiju kada opisuju čime se filozofi bave, ali ne zamaraju se ekspliciranjem što metafizofija jest. Neslaganje vrijedi i po pitanju funkcije - filozofiju se može opisati i kao kraljicu znanosti, frazu koju rabe i Aristotel i Kant, ali i kao pomoćnog radnika, pogled koji dijele Locke i logički pozitivisti (orema Overgaard i sur. 2013, 17). Na koncu, zašto bi postojalo slaganje i oko pitanja postojanja nečega tako očiglednoga kao što je povijest filozofije (Sorell 2005)?

Metafizofija se možda najbezbolnije može definirati kao "propitivanje naravi filozofskih pitanja i usvojenih metoda (i onih koje treba usvojiti) u odgovaranju na njih" (Overgaard, Gilbert, and Burwood 2013, 4). Kako autori primjećuju, postoji prostor za empirijski odgovor na pitanje što je metafizofija i on ležu u "pažljivom povijesnom i sociološkom istraživanju" (Overgaard, Gilbert, and Burwood 2013, 12). Filozofiju možemo razumjeti kao "profesionalnu disciplinu čiji su središnji ciljevi postavljanje pitanja i stvaranje argumenata na prihvatljivo robustan i formaliziran način (...) ili šire kao oblik samosvjesne refleksije o bilo kojem vidu života koji obično prihvaćamo bez razmišljanja" (Smith 2006). Još prikladniju definiciju za ciljeve ovog istraživanja ponudio je Simon Blackburn (2002, 8) – konceptualni inženjering.

ODAKLE DOLAZIMO? KAMO IDEMO?

Polazište za ovo istraživanje su činjenice izostanka konsenzusa oko definicije što je filozofija, koje su njene metode i kako je najbolje treba obavljati, redom dijelovi metafizofije, te činjenica kako unutar tih rasprava postoji strastveno zauzimanje pozicije, što nije u skladu sa zahtjevom o racionalnom rješavanju filozofskih problema. Iz navedenog proizlazi cilj iskoristiti metode

egzaktnog istraživanja za deskriptivni⁴² odgovor na upit "Što je filozofija?"

Logika je tradicionalni dio filozofije (iako možda ne najomiljeniji dio) i oslanjanje na formalizam zorno pokazuje kolika je moć sintaktičkih alata pred složenim problemima. Ona također ilustrira moć pristupa odozdo-prema-gore (*bottom-up*). Primijeniti ćemo metodu analize složenih mreža na interpersonalne mreže filozofa, na tragu velike sociološke analize povijesti filozofije Randalla Collinsa (2002), te na uređeni sustav filozofskih pojmova kako je izložen u *Routledge enciklopediji filozofije* (Craig & Floridi 1998). Pretpostavke studije su:

- P1. *Routledge enciklopedija filozofije* predstavlja (i) uglednu i pouzdanu referencu koja (ii) sistematizira relevantno znanje u filozofiji.
- P2. Metafilozofska rasprava o funkciji i strukturi filozofije može se razriješiti empirijskim sredstvima.
- P3. Collinsova sociologija filozofije i teza o intelektualnom kapitalu predstavlja teoriju koja uspješno objašnjava povijest dinamike filozofskih teorija.
- P4. Postoji neočita struktura odnosa (i) među filozofima te (ii) strukturi organizacije znanja u filozofiji. Tu se strukturu može ispitati pomoću formalne metode analize složenih mreža.
- P5. Collinsovu tezu o intelektualnom kapitalu možemo nezavisno podržati strukturalnim odnosima identificiranima iz analize *Routledge enciklopedije filozofije*.

Vezano na prvu pretpostavku (P1.i), dio o pouzdanosti izvora jamči podatak o 1 293 suradnika u izradi 2 054 enciklopedijska članka. Među autorima članka su imena poput

---

⁴² Istraživanje u najboljem slučaju može postaviti empirijski temelj za tvrdnje "Ovo su temeljni problemi filozofije" i "Ovo su ključna imena u povijesti filozofije." Bilo kakav esencijalistički pothvat leži izvan dosega korištenih metoda i interesa autora.

Rodericka Chisolma, Freda Dretskea, Marthe Nussbaum, Richarda Rortya, Stephenha Sticha. Urednici enciklopedije su Edward Craig i Luciano Floridi, što je još jedan prilog pouzdanosti. Pitanje pouzdanosti izvora značajno je kada se okrenemo prema drugim enciklopedijskim izvorima iz filozofije. Najpristupačniji je svakako Wikipedia.⁴³ Niz istraživanja potvrdio je visoku pouzdanost članaka (Wikipedia contributors 2017), iako je medijima bilo zanimljivije pratiti kontroverze poput uredničke pristranosti, plagiranja⁴⁴ ili osvetničkog uređivanja⁴⁵. Drugi dio pretpostavke (P1.ii), temelji se na objektivnosti uređivačke politike. Kako je nemoguće izbjeći izvjesnu pristranost u postupku izrade tako ambiciozne reference, svi zaključci analize koju ćemo provesti nose upozorenje ograničenog doseg. Pristranost je posljedica bilo dostupnosti resursa (izdavač je spreman izdvojiti konačnu sumu novca za izradu enciklopedije, postoje vremenski rokovi do kada je treba dovršiti), strateških odluka uredništva (izrada konceptualne konstrukcije enciklopedije, odabir tema koje uvrstiti, a koje izostaviti, raspona veličine enciklopedijskih natuknica), tehničkih ograničenja (izrada relacijske baze u pozadini elektroničke inačice, nadzor izrade poveznica među natuknicama, kontrola štete u kriznim situacijama poput prekoračenih rokova, nezadovoljavajućih tekstova itd.). Dakako, enciklopedija koju izdaje ugledni izdavač, koji sastavlja uredništvo i bira suradnike iznimne reputacije minimalizira rizične faktore. Utoliko, možemo *Routledge enciklopediju filozofije* smatrati

---

⁴³ Kasnije ćemo vidjeti koliko se Wikipedija rabila za vizualizacije mrežnih odnosa u filozofiji, pa je upravo rasprava o pouzdanosti podataka važan čimbenik u valjanosti rezultata istraživanja.

⁴⁴ U hrvatskim medijima su prilično odjeknula dva slučaja – optužba kako je dio administratora hrvatskog izdanja Wikipedije politički pristran (Penić 2013a; 2013b, Nepokoreni grad 2014) da bi sve kulminiralo komentarom Jimmyja Walesa, osnivača Wikipedije (Penić 2013c). Drugi slučaj je optužba Jure Zovka o knjiži Bože Skoke kao plagijata s Wikipedije (Marković 2014; Skoko 2015).

⁴⁵ Strani mediji dosta su izvještavali o slučajevima političara koji su platili trećim osobama ne bi li im popravili biografije u Wikipediji (Wikipediocracy 2013; Greenstein 2013; Leonard 2013).

pouzdanim izvorom koji reprezentativno i sistematski organizira relevantno znanje iz područja filozofije.

Druga pretpostavka (P2), o empirijskom razrješenju metafizozofskih problema već je naznačena u literaturi (Overgaard et al. 2013, 12). Upravo u ovoj studiji koristiti ćemo kombinaciju povijesnih analiza – socijalne mreže učitelj-učenik kako su prikazane u Collinsovoj (2002) studiji, i sociološke analize – preuzimajući Collinsovu teoriju intelektualnog kapitala i metodu analize kompleksnih mreža. Analizu nećemo ograničiti samo na odnose među filozofima, nego je i proširiti na prikaz odnosa među konceptima.

Treća pretpostavka (P3) o teoriji intelektualnog kapitala tvrdi kako se povijest filozofije može promatrati kroz prizmu transakcija kojima se prenose emocionalna energija, znanja i kroz borbu za pozornost ostvaruje prestiž u strukovnoj zajednici. Empirijski indikator važnosti pojedinog filozofa može se prepoznati kako broj filozofa s kojima je povezan. Collinsova analiza uključuje veze učenik-učitelj, ali i konfliktne veze, čime je moguće identificirati i ona ključna mjesta u mreži koja se propušta istaknuti u kanonima povijesti filozofije – osobe koje su poticale borbu ideja također su utjecale na razvoj struke, iako možda iza sebe nisu ostavili utjecajne škole koje bi prenosile njihovu reputaciju.

Četvrta pretpostavka (P4), o postojanju neočite stukture, temelji se na paralelnosti rezultata u svim znanostima koje su koristile metodu analize kompleksnih mreža – postojanje zakona potencije u distribuciji veza u analiziranoj mreži (Barabási 2002). Rezultati su potvrđeni u rasponu disciplina od virologije, genetike, zoologije do sociologije, socijalne psihologije, vojnih studija i računalnih znanosti (Newman, Barabási, and Watts 2006). Očekujemo pronaći iste obrasce analizom distribucije poveznica između enciklopedijskih natuknica u Routledge enciklopediji filozofije.

Posljednja pretpostavka (P5) tiče se nezavisne podrške Collinsovoj teoriji intelektualnog kapitala. Očekujemo kako će

analiza poveznica u Routledge enciklopediji filozofije pokazati i) istu distribuciju s Collinsovim grafovima, tj. imat će oblik zakona potencije, ii) postojati će visoki koeficijent korelacije između rangova koje zauzimaju filozofi u oba izvora.

POVIJEST(I) FILOZOFIJE

Povijest filozofije najistaknutiji je segment u edukaciji filozofije – dovoljno je pogledati programe različitih studija filozofije.⁴⁶ Dakako, ovisno o usmjerenju studija, neće se podjednako naglašavati svako povijesno razdoblje ili doprinos pojedinih autora, ali povijest i dalje ostaje najčešće zastupljena pojedinačna tema. Autorski korpusi, filozofske škole, pojedinačni problemi... svi se mogu grupirati već prema nekom kriteriju: povijesnom razdoblju, tematskoj poveznici, osobnom utjecaju. Stoga i ne čudi broj objavljenih knjiga o povijesti filozofije, da i jedan Frederick Copleston počinje predgovore (1988, 31) vlastitom devetosveščanom doprinosu objašnjenjem zašto još jedna knjiga iz povijesti filozofije.

Pregledamo li suvremene⁴⁷ knjige o povijesti filozofije (Copleston 1993; Shand 1993; Bošnjak 1993; Popkin 1999; Ridling

---

⁴⁶ Letimičan pregled studijskih programa preddiplomskih (OzFSuZ 2005b; OzFFFZG 2016a & 2016b; OzFFRI 2015a & 2015b; OzFFFST 2015; OzFFFOS 2016b; OzFHS 2005; FFDI 2005a & 2005b) i diplomskih studija (OzFSuZ 2005a; OzFFRI 2015c; OzFFFST 2016; OzFFFOS 2016a; OzFHS 2005) filozofije u Hrvatskoj podržava obrazac povijesti filozofije kao središnjeg dijela formalne edukacije. Dakako, postoje izvjesne iznimke; npr. diplomski studij (nastavničko i znanstveno usmjerenje) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu je jednogodišnji i kao obavezni kolegij navedene su samo mentorske konzultacije (OzFFFZG 2013a & 2013b & 2015).

⁴⁷ Knjigâ o povijesti filozofije daleko je previše ne bi li se u suvislom vremenskom razdoblju planiranom za pisanje ovog teksta mogle proučiti i usporediti. Niti je ovdje ambicija predstaviti komparativnu analizu studija o povijesti filozofije, već ukazati na primjenu mrežne analize u prikazu strukture odnosa koncepata i autora u organizaciji korpusa znanja filozofije kao struke. Što se knjiga o povijesti filozofije tiče, možemo široko birati od vremena njihova nastanka do brojnih autora: od Diogena Laertia, preko Hegela, Windelbanda do Dielsa. Hotimice navodim izvore objavljene u posljednjih 70 godina, kako zbog ujednačenosti pristupa, tako i zbog dostupnosti izvora.

2001; Taylor 2005; Kenny 2006) ili o povijesti pojedinih filozofskih područja: logike (Gabbay i Woods 2004-2012; prva tri poglavlja u Jacquette 2006), znanstvene metode (Gower 1997) ili etike (Becker & Becker 2003), vidjet ćemo kako je dominantni pristup kronološki. Grupiranje, tamo gdje je naznačeno (npr. Radhakrishnan 1964; Freedheim 2003), usredotočeno je ili na povijesna razdoblja ili na filozofske škole. I knjige koje služe kao uvodi u filozofiju (Keilbach 1945; Kunzmann, Burkard, & Wiedmann 2001; Magee 2010; Russell 2005) također utječu kronološkom pristupu.

Isti pristup možemo vidjeti i u slučaju drugih disciplina, npr. psihologije (Hergenhahn 2000; Hothersal 2002) ili fizike (Faj 1999). Filozofski relevantni autori smješteni su u ranu povijest struke, odnosno, kuhnovskim rječnikom, u razdoblje prije formiranja normalne znanosti. No, povijest dotičnih disciplina u studijskim programima zastupljena je usputno, najčešće kao jednosemestralan kolegij.

Bez obzira je li povijest filozofije tek niz bilježaka o Platonu (Whitehead 1978, 39), ili je niz međusobno pobijenih filozofskih sistema (Hegel 1962, 22), autori studija o povijesti filozofije u uvodnom razmatranju pokušavaju ponuditi vlastitu sistematizaciju presjeka povijesti ideja i njihovog razvoja. Neki ih vide kao vrhunac razvoja misli koji se dostigao u njihovom razdoblju, drugi ga vide kao niz doprinosa iznimnih pojedinaca, ili pak kao razvoj argumentacije vezanih uz klasične izazove struke. Možemo identificirati četiri glavna pristupa (Collins 2002, 2-15):

1. ideje začinju ideje – ovo je pristup koji zagovaraju autori poput Leibniza ili Searlea, po kojem povijesni razvoj ideja možemo pratiti od jednog do drugog skupa. Leibniz brani tezu pozivajući se na nemogućnost redukcionizma ideje – ako bi uspjeli povećati um (rabi analogiju mlina), ne bi mogli vidjeti ništa slično ideji. Searle iznova čita taj argument, pozivajući se na umjetnu inteligenciju – tvrditi kako računalo misli znači ništa drugo nego projiciranje vlastitih sposobnosti na homunkulus stroja.

2. Pojedinci začinju ideje – ovaj pristup ima dugu tradiciju. Uz ovo shvaćanje vezuju se scenariji kulta genija, intelektualnog heroja – povijest filozofije povijest je velikih imena koja su napravila revolucionarne pomake. Mit o velikom pojedincu vezuje se uz škotskog povjesničara i filozofa Thomasa Carlylea (Le Quesne 1998).
3. kultura začinje samu sebe - svatko od nas je određen kulturom u kojoj je odrastao; ona definira naše pojmove, modelira naše mreže značenja, određuje nam uloge, ucrtava legitimne putove rješavanja problema, i uspinjanja u institucijama kroz koje djelujemo.
4. stvaranje ideja je fluks - proces u kojem sve teče. Posljedica je nepostojanje općeg objašnjenja ili jednog istaknutog teorijskog okvira koji bi poslužio kao univerzalno polazište. Ovaj je pristup svojstven postmodernistima.

Collins (2002, 2-3) svakome od navedenih pristupa upućuje izvjesne prigovore. Zagovarati kako su ideje nesvodljive na bilo što drugo izuzev drugih ideja, znači zanemarivati činjenicu kako ideje percipiramo samo kroz proces komuniciranja. Mišljenje je posljedica pripreme za komuniciranje, jer komunikacijski proces podjednako stvara mislitelje kao čvorove procesa. Redukcija ideja na političku ekonomiju nije problem u ovom pristupu.

Mit o velikom pojedincu u povijesti, na koji želim detaljnije upozoriti, uzima se da je prvi formulirao škotski filozof Thomas Carlyle tvrdeći kako je povijest svijeta niz biografija velikana (Le Quesne 1998). Vrhunac pristupa možemo prepoznati u formiranju psihopovijesti,⁴⁸ pokušaju povijesnog objašnjenja s polazištem u analizi psihološkog profila ključnih povijesnih osoba.

Već lagana kroskulturalna komparacija svakodnevnih pojmova poput identiteta i ljubavi (Dion & Dion 1991; 1993; prema Baron & Byrne 1997, 311-3) ukazuje na drastičnost razlike

---

⁴⁸ Ne brkati s psihopoviješću kako je opisuje Isaac Asimov u nizu romana o *Fundaciji*.

u definiranju u individualističkim i kolektivističkim društvima. Dok jedna društva na prvo mjesto stavljaju psihološke potrebe, druga ističu sklad socijalne mreže; dok se prva pozivaju na slobodu pojedinca i proizvode neurotske simptome, druga traže prvenstvo grupe i pružaju veću solidarnost. Ukoliko se koncept identiteta konstruira već ovisno o tome je li društvo individualističko ili kolektivističko, logički je problematično zagovarati opću teoriju iznimnih pojedinaca kao tvoraca ideja, neovisno o društvenom kontekstu.

Međutim, mit velikog pojedinca uporno opstaje – jedno od objašnjenja svakako valja potražiti u socijalnoj psihologiji. Temeljna pogreška atribucije (Baron & Branscombe 2012, 86) upozorava nas kako smo u priricanju uzroka ponašanju skloni tražiti vanjske faktore vlastitog ponašanja i unutarne faktore tuđeg ponašanja. Također, kada je riječ o objašnjenju uspjeha vlastite grupe, sebi smo skloni pripisati zasluge, a kada je riječ o neuspjehu, drugima smo skloni pripisati odgovornost. Činjenica da smo skloni rabiti projekciju, zaključivati na populaciju ljudi pozivajući se na vlastite sklonosti ili davati veću važnost vlastitim stavovima govori koliko je uvriježeno shvaćanje pojedinca kao središnjeg faktora.

U raspravi o povijesti filozofije priklonit ćemo se Collinsovoj teoriji intelektualnog kapitala i mikrosociološkoj perspektivi. Zanimljivo je proučiti njegovu sociološku konstrukciju nekih filozofskih teorija krećući od Descartesovog fundacionalizma (Collins 2002, 858-61).

(B) ANALIZA SLOŽENIH MREŽA

Pojam analize složenih mreža rabi se u "projektom planiranju, složenim sistemima, elektronskim krugovima, socijalnim mrežama, sistemima transporta, komunikacijskim mrežama, epidemiologiji, bioinformatici, hipertekstualnim sistemima, analizi teksta, bibliometriji, organizacijskoj teoriji, genealoškim istraživanjima i analizi događaja" (Brandes & Erlebach 2005, 1). Analiza mreža temelji se na koherentnom formalizmu i iz

perspektive računalne znanosti spada u primijenjenu teoriju grafova.

Eulerovo⁴⁹ rješenje problema mostova u Königsbergu uzima se za početak teorije grafova, dijela diskretne matematike i temelj je kasnije analize složenih mreža (Newman, Barabási & Watts 2006, 2). Tada popularna zagonetka o trgovačkom putniku koji treba pronaći najkraći put kroz grad, a da pri tom ne prijeđe dva puta preko istog mosta, niti da ijedan most izostavi iz staze, dobila je u XVIII. st. formalni dokaz neizvedivosti: moguće je postojanje samo dva čvora s neparnim brojem poveznica, tj. početak i kraj puta.

Suradnja između matematičara Paula Erdősa^{50,51} i Alfreda Rényia od kraja 1950-ih udarila je temelje matematičkoj teoriji grafova, započevši s opisom modela slučajnih mreža. Seminalan je rad Poola i Kochena (1978; pretisnuto u Newman, Barabási, and Watts 2006, 83-129), koji je dvadeset godina kružio u obliku rukopisa i utjecao je na brojna druga istraživanja, poput Milgramovog. Oni su postavili četiri pitanja kojima su odredili

---

⁴⁹ Leonard Euler (1707-1783), švicarski matematičar, jedan je od najproduktivnijih autora: objavio je preko 900 radova, do danas je zadržan značajan dio njegove matematičke notacije. Njegova ukupna djela, *Opera Omnia*, još nisu do kraja objavljena u suvremenom izdanju. Kad je, nakon neuspjele operacije katarakte u potpunosti izgubio vid, tisuće stranica teorema diktirao je napamet (Barabási 2002, loc206). Rješenje problema mostova u Königsbergu objavio je 1736. godine.

⁵⁰ Paul Erdős autor je izreke "Matematičar je stroj koji pretvara kavu u teoreme." (Barabási 2002, loc281) poznatije kao programerske parafraza o pretvaranju kave u kôd.

⁵¹ Erdős bio je iznimno produktivan autor i središte socijalne mreže matematičara pa je popularno izračunavati tzv. Erdősov broj (Newman, Barabási, and Watts 2006, 17), koliko je koraka izvjesni matematičar udaljen od njega. Parafrazirajući Whiteheadovu izreku o fusnotama, bilo bi zanimljivo izračunati Platonov broj, tj. koliko je izvjesni filozof udaljen od Platona. Ovo je tehnički znatno zahtjevnije, jer imamo veće povijesno razdoblje, izvjesne rupe u historiografiji filozofije, ali nije neizvedivo.

područje istraživanja socijalnih mreža:⁵² (1) Koliko drugih osoba poznaje ispitanik u vlastitoj mreži? Pool i Kochen rabe termin *volumen poznatika*, a danas se rabi izraz *stupanj osobe u mreži*. (2) Kakva je distribucija stupnjeva; koje su najveće i najmanje vrijednosti, kakav je prosjek? (3) Kakve osobe imaju najveći broj kontakata i jesu li ujedno najutjecajnije u mreži? (4) Kako se točno organiziraju kontakti i kakva je struktura mreže. Ovaj rad je ujedno prvi koji spominje efekt malog svijeta (Newman, Barabási, and Watts 2006, 14-15)

U drugoj polovici 1960-ih, Stanley Milgram (Travers and Milgram 1969; pretisnuto u Newman, Barabási, and Watts 2006, 130-148) proveo je studiju o udaljenosti između osoba koje žive u S.A.D. provjeravajući koliko je znanaca potrebno da bi se povezale dvije slučajno odabrane osobe. Iako poznatiji po studiji o poslušnosti, Milgramov nalaz o udaljenosti u socijalnim mrežama ubrzo je također postao dio opće kulture, iako nepovezan s njegovim imenom, preko popularne predstave Johna Guarrea *Šest stupnjeva udaljenosti* (Barabási 2002, loc486).

Mala prosječna udaljenost između članova mreže: šest u Milgramovom slučaju, 19 za Web (Barabási 2002, loc563), govori u prilog fundamentalnom svojstvu tzv. malih svjetova, za mreže koje možemo pronaći u prirodnom svijetu: "u hranidbenim lancima vrste su u prosjeku udaljene dvije veze jedna od druge; molekule u stanicama su udaljene u prosjeku tri kemijske reakcije; znanstvenici u raznim znanstvenim poljima odvojeni su sa četiri do šest koautorskih veza; a neuroni u mozgu crvu *C. elegans* udaljeni su četrnaest sinapsi" (Barabási 2002, loc583-4). Kako ćemo vidjeti kasnije, slični nalazi vrijede i za filozofiju.

Članak Marka Granovettera (1973) o snazi slabih socijalnih veza uvodi novu sliku društvenih odnosa. Za razliku od slučajnih mreža, ovdje imamo grozdove koji su unutar sebe visoko povezani i slabe veze između njih. Zaključak njegovog rada

---

⁵² Namjerno rabim termin 'socijalne mreže' kako se ne bi brkao s mrežnom uslugom 'društvene mreže' poput MySpacea, Facebooka i sl. Društvene mreže su vjerojatno najčešći predmet istraživanja socijalnih mreža.

potpuno je suprotan intuiciji – slabe društvene veze pokazuju se važnijima od jakih veza koja tvore naša prijateljstva. Želimo li proširiti socijalni doseg (tražimo posao, reklamiramo novopokrenuti obrt, tražimo vijesti...) trebamo se usredotočiti na slaba poznanstva jer ona tvore poveznice prema novim grozdovima osoba i tako proširujemo utjecaj dalje od vlastite mreže prijatelja. Danas se Granovetterov članak prepoznaje kako jedan od najutjecajnijih ikada napisanih u povijesti sociologije (Barabási 2002, loc680).

Na području znanstvene produkcije, pionirski rad Dereka de Solla Pricea⁵³ (1965; pretisnuto u Newman, Barabási, and Watts 2006, 149-154) prvi puta je predložio promatranje obrasca citiranja kroz mreže, tako da svaki članak predstavlja čvor, a svako citiranje vezu između čvorova. Za svaki članak može se izračunati izlazni i ulazni stupanj, tj. broj radova koje taj članak citira i broj radova u kojima je taj članak citiran. Distribucija oba stupnja je eksponencijalna, s pripadajućim eksponentima -2 i -3 ponaosob (Newman, Barabási, and Watts 2006, 17). Rezultati upućuju kako se 35% svih objavljenih radova ne citira niti jednom, a sljedećih 49% se citira samo jednom u godini objavljivanja (Price 1965, 511). Odnos između postotka broja citiranih radova i broja citiranja pokazuje logaritamski donos. Također, možemo posvjedočiti i efektu nedavnosti, smanjenju broja starijih citiranih radova na ušrtb nedavnih. Nezavisno istraživanje dvaju velikih citiranih baza u fizici (Redner 1998) potvrđuje taj efekt.

Iz perspektive analize socijalnih mreža, možemo prepoznati tri glavne tradicije. Prvu čine sociometrijski analitičari, male skupine stručnjaka koji su stvorili napredak u teoriji grafova.

---

⁵³ Postoji još jedno zanimljivo prvenstvo de Solla Pricea – rekonstruirao je model stroja s Antikithere, najstarijeg poznatog mehaničkog računala. Koliko god je rad iz bibliometrije otvorio novo područje za razumijevanje kako znanost djeluje, toliko je i rekonstrukcija otvorila prostora za bolje razumijevanje astronomskih i tehnoloških spoznaja helenističko-rimske kulture.

Drugu tradiciju možemo locirati na Harvardu tijekom 1930-ih, kada se vrše istraživanja obrazaca interpersonalnih odnosa i formiranja klika. Klasični primjeri su Hawthorne studija o povećanju učinka provedena u Western Electric Company 1920-ih i Warnerova studija Yankee City provedena u gradiću Newportu između 1930. i '35. Treću tradiciju čine antropolozi iz Manchestera koji baštine rad prethodnih tradicija i nastavljaju s istraživanjima odnosa u malim plemenskim i seoskim zajednicama. Sve tri tradicije se objedinjavaju 1970-ih na Harvardu kada je utemeljena suvremena analiza socijalnih mreža (Scott 2000, 7).

TEORIJSKI KONCEPTI

Mreža je "neformalni koncept koji opisuje objekt sastavljen od elemenata i interakcije ili veza između tih elemenata" (Brandes & Erlebach 2005, 7). Mreže mogu biti obične, tj. pokazivati postoji li povezanost među članovima, označene, tj. nositi informaciju o pozitivnom ili negativnom odnosu (npr. svidanje i nesvidanje), te ponderirane, tj. nositi informaciju o snazi veze (De Nooy, Mrvar, and Batagelj 2011, xvi). Definirat ćemo glavne elemente (De Nooy, Mrvar, and Batagelj 2011, 7-9):

- Graf je skup čvorova i crta između parova čvorova.
- Jednostavan neusmjeren graf ne sadrži ni višestruke veze niti petlje (veze koje povezuju čvor sa samim sobom).
- Veze mogu biti neusmjerene (bridovi), ili usmjerene⁵⁴ (lukovi).
- Jednostavan usmjeren graf ne sadrži višestruke veze.
- Mreža se sastoji od grafa i dodatnih podataka o vezama ili crtama na grafu.

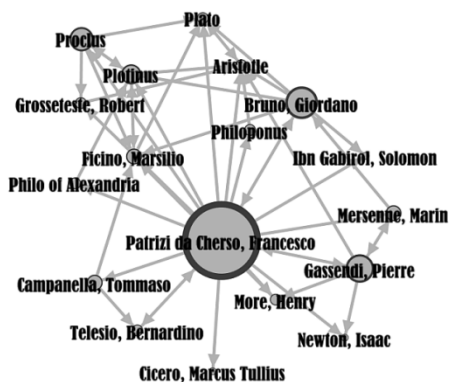
Možemo razlikovati tri vrste analize mreža (Brandes & Erlebach 2005, 2-5):

---

⁵⁴ U ovom radu metodologija je prepoznavala samo usmjereni oblik veza.

1. Analizu na razini elemenata (*element-level analysis*). Tipični primjer bio bi *Google PageRank*, koji predstavlja brojčanu vrijednost strukture dokumenta i odnosa ključnih riječi u njemu i hiperlinkova prema drugim dokumentima.
2. Analiza na grupnoj razini. Tipični primjer bila bi analiza političkih veza. Analiza socijalnih mreža ovdje otkriva strukturalnu polarizaciju, npr. razna grupiranja u političkom tijelu, te može poslužiti kao dobar prediktor ponašanja.
3. Analiza na razini mreže. Tipični primjer bila bi igra *Bacon Oracle* (Reynolds 2008). Podaci na razini pojedinih čvorišta (tzv. ego-mreže) nisu toliko zanimljivi koliko statistička analiza na razini mreže s parametrima poput prosječne udaljenosti, dijametra mreže, gustoće grafa. Analiza pokazuje kako se mreže ponašaju prema zakonu potencije (*power law*), odnosno Paretovom načelu (pravilo 80:20).

U usmjerenom grafu možemo razlikovati dolazne i odlazne veze. U ego-mreži, gdje smo izvjestan čvor stavili u središte, dolazne veze kreću od drugih čvorova i završavaju u središtu, a

Slika 13 Primjer ego-mreže. Prikaz svih poveznica unutar Routledge enciklopedije filozofije za Franu Petrića.

odlazne veze kreću iz središta i završavaju u drugim čvorovima. Nije nužno imati recipročan odnos između dolaznih i odlaznih veza.

Analogno *Google PageRanku*, odlazne veze u analizi enciklopedijskih natuknica Routledge enciklopedija filozofije bit će indikacija koliko je dana natuknica usmjerujuća, tj. upućuje li čitatelja na druge natuknice i tako mu proširuje znanje. Natuknica bez ijedne odlazne veze kraj je istraživanja o izvjesnoj temi. Natuknica koja sadrži veliki broj dolaznih veza predstavlja značajnu osobu ili koncept. Dolazne veze indiciraju kako je značajna – ako izvjesni broj natuknica upućuje na isto mjesto, očekujemo da je riječ o značajnom konceptu ili osobi u kanonu struke. Kada niti jedna natuknica ne bi upućivala na analiziranu natuknicu, mogli bi zaključiti kako je njena značajnost minimalna.

ANALIZA SLOŽENIH MREŽA U FILOZOFIJI

Primjena analize složenih mreža na filozofske teme nije novost. Najčešći primjer koji možemo naći je vizualizacija mreže pojmova i imena iz Wikipedije. Razlog je jednostavan – podaci su otvoreni i moguće je slobodno skinuti potpuni sadržaj enciklopedije za pojedini vremenski odsječak (tzv. *dump*). Iz tako pristupačne baze moguće je napraviti i analizu strukture mreže. Promotrit ćemo nekoliko primjera.

Analiza intepersonalnih mreža filozofa

Randall Collins u studiji "Sociologija filozofijâ" (2002) predstavlja rezultate 20-godišnje analize povijesti svjetske filozofije i nudi teoriju objašnjenja dinamike u povijesti filozofije kao ishoda utjecaja intelektualnog kapitala.

Već smo naveli četiri velike teorije o kreativnosti i stvaranju ideja: i) ideje stvaraju ideje, ii) pojedinci začinju ideje, iii) kultura začinje samu sebe, te iv) sve je fluidno. Collins kritizira sva četiri pristupa kao konceptualno manjkava, nekonzistentna ili u neskladu sa suvremenim znanstvenim spoznajama iz psihologije i sociologije (Collins 2002, 2-12). Alternativa koju nudi je mikro-sociološki pristup. Eventualne kritike sociološkom pristupu, poput

teze kako je sociologija filozofijâ neuspješan projekt jer se sve sociologije ideja reflektivno potkopavaju ili ostaju bez temeljnih pojmova u procesu dekonstruiranja, odnosno, kako je sociologija ideja u osnovi anti-humanistička jer rabi opće načelo društvenog uzrokovanja (Collins 2002, 13-14) lako se opovrgavaju. Prvi argument je jasno netočan jer sociologija ideja posjeduje jasne povijesne konture kao i opću teoriju intelektualnih mreža (...) [koja je] samo-objašnjavajuća i samo-potkrepljujuća" (Collins 2002, 14). Za moralizatorski prigovor o antihumanističkoj naravi može se primijetiti kako je riječ o i) pogrešci spoznajno-etičkog paralelizma (Reichenbach 1964), koja pretpostavlja etičku dimenziju spoznajnih procesa, te ii) zanemarivanju činjenice kako su "pojedinci čvorovi u mreži društvenih interakcija, ljudska tijela gdje se skuplja emocionalna energija i kristalizira tok ideja-simbola u koaliciju umova" (Collins 2002, 14).

Teorijom intelektualnog kapitala detaljnije ćemo se posvetiti u završnom dijelu rada. Ovdje je dovoljno istaknuti temeljnu tezu kako je jedan indikator utjecaja koji pojedini autor ili škola posjeduje u povijesti filozofije proporcionalan umreženosti (broju dolaznih i odlaznih poveznica). Škole ćemo prepoznati kao gusto povezane nizove učitelj-učenik; velike učitelje kao osobe koje imaju veliki broj odlaznih veza; osobe koje imaju veliki broj dolaznih veza su one koje su mnogo baštinile. Veličina izvjesnog filozofa "temelji se na stupnju u kojem filozof ostaje predmet zanimanja drugim misliocima kroz dulje vremensko razdoblje" (Collins 2002, 59; vidi graf 1 u prilogu B). Collinsova analiza pokazuje koliko je važno biti u središtu mreža, jer na taj način ste izloženi velikom broju ideja i možete aktivno sudjelovati u relevantnim raspravama. S gotovo 60 grafova, statističkom analizom Collinsov 20-godišnji pothvat nudi dubinski i empirijski utemeljeni uvid u dinamiku povijesti filozofije kao niza interakcijskih rituala.

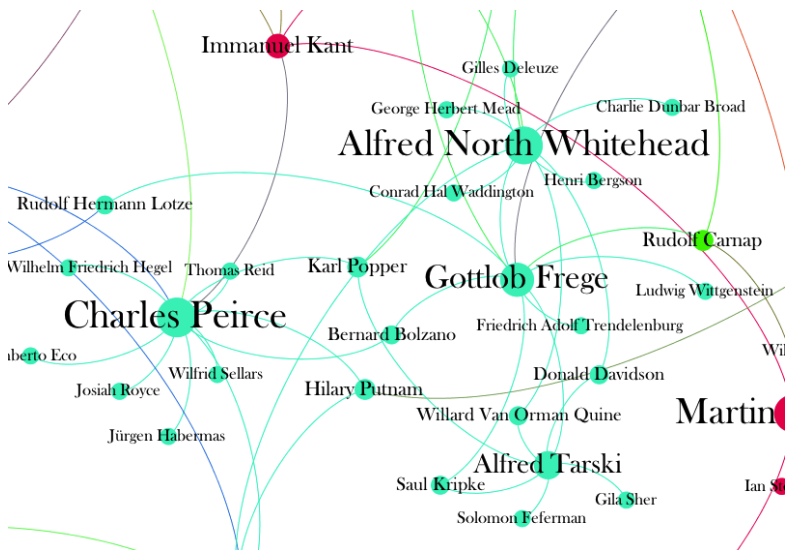
Objedinjeni prikaz povijesti filozofije prema Collinsovim podacima u dva ogromna grafa napravio je Kevin Scharp (2005), otisnuti na širinu papira A4, trebalo bi 11 vertikalno poredanih

listova (i snažno povećalo) za prikaz filozofije Zapada. Usporedba Collinsovih podataka i Scharpove rekonstrukcije vidljiva je kao graf 1a u prilogu B.

Kako li se živjelo prije Wikipedije?

Koristeći se podacima s Wikipedije, Simon Raper (2012) izradio je mrežu međusobnih poveznica za filozofe. Glavni graf je u prilogu B (graf 2). Analizirajući odjeljke *Pod utjecajem* i *Utjecao na* (odjeljci se nalaze na vrhu natuknice, u desnom okviru) za svaku enciklopedijsku natuknicu o filozofima na Wikipediji (tj. analizirajući tzv. *dump* dostupan na dbpedia.org), formirao je matricu usmjerenih odnosa intelektualnih utjecaja. Istu metodologiju (s više ili manje detalja) navode drugi autori (Griffen 2013; Oliveira 2017). Rezultati su slični – imamo gusti graf sa skupinama koje prilično dobro odgovaraju pripadajućim filozofskim školama.

Slika 14 Uvećani dio grafa matematičara prema podacima s Wikipedije. Za detalje metodologije vidi izvor (Griffen 2012).

Detaljnijim pregledom sličnih pothvata (Griffen 2012a; 2012b; Hogan 2012) možemo vidjeti analogne mreže za ciljane podskupove intelektualca opisanih na Wikipediji, npr.

matematičare. Prvi rezultat je velika i složena mreža, ali lako prepoznamo grupiranja prema sličnosti, npr. astronomi, geometri(čari?), logičari, arapski matematičari, matematičari XIX. st. itd. Promotrimo uvećani dio grafa za logičare (slika 14).

Isčitavanje prikazanih imena na slici 2 upućuje na uobičajeni problem u radu s podacima s Wikipedije – ispravnost klasificiranja. Kako ne postoji određeno uredništvo koje bi nadziralo prikladnost postavljanja poveznica na druge enciklopedijske članke, moguće je imati i slučaj prevelike i premale povezanosti s drugim natuknicama. U mreži logičara očekujemo Whiteheada, Peircea, Tarskog i Fregea, ali ne i Umberta Eca, Jürgena Habermasa ili Georgea Herberta Meada. Kako je svaka natuknica na Wikipediji kolaborativni pothvat, teško je očekivati ujednačenost kriterija u povezivanju s drugim natuknicama. Uspjeh Wikipedije leži u mudrosti gomile i mogućnosti egalitarnog upozoravanja ne netočnosti što minimalizira ekstreme po pitanju podataka ili pristranosti u prikazu teme. Entuzijastičnost je temeljni kriterij pridonošenja sadržaju, što se nadzire od strane drugih korisnika, tim više što je tema zanimljiva većem krugu ljudi. Malo je vjerojatno kako će korisnici upozoravati i na prikladnost (ne)povezivanja s drugim natuknicama. Ovakav pristup uređivanju sadržaja producira znanje dostupno svima, nadogradivo i aktualno, ali i znanje koje može biti pristrano tim više što je zanimljivo malom broju korisnika. Na tom tragu je i humoristični prilog sa College Humor (Reich 2008) o profesoru Wikipediji, koji posjeduje detaljna znanja o fanovskim temama (npr. popis svih suradnika na izradi specijalnih efekata u *Ratovima zvijezda: Novoj nadi*) do površnog znanja relevantnih tema za nastavu. Kako je to lijepo poantirano u seriji *Adventure Time*: "Posjedujem aproksimativno znanje brojnih stvari." (Leichliter 2010).

Dodatni problem s podacima je neusklađenost količine sadržaja među Wikipedijama na različitim jezicima. Usporedimo li Wikipedijine članke o Frani Petriću, vidimo kako ga hrvatska inačica spominje u 13 natuknica, engleska u 26; stanje je obrnuto

s Matijom Vlačićem Ilirikom – hrvatskih natunkica je 25, engleskih više od 50. Proširi li se usporedba na francusku, njemačku i španjolsku inačicu (Sadler 2010), nesklad postaje ozbiljniji i ograničenja ovako postignutih vizualizacija jasnija.

Cilj projekata vizualizacije mreža filozofa ne iscrpljuje se sam u sebi. Kao i inače u statističkom radu, vrijedi pravilo "Smeće unutra, smeće van" – reprezentativnost podataka je *conditio sine qua non*. Svakako, navedeni projekti i neki koji su još u toku (vidi Heßbrüggen-Walter 2013) upućuju nas na potrebu većeg obraćanja pozornosti unutar filozofije na područje digitalne humanistike.

No mreže između filozofa nisu jedina zanimljiva građa za analizu. Uz standardne bibliometrijska istraživanja o kociatnosti, zanimljivo je proučiti u kakvom su odnosu koncepti – koji parovi pokazuju najjaču povezanost? Projekt analize kompleksnih mreža u filozofiji najavljuje se na stranicama Philosopher's Indexa (2005a; 2005b; 2005c), najveće bibliografske baze s temom filozofije. Nažalost, do sada su dostupne samo tri vizualizacije: bioetika, metafizika i filozofija znanosti. Na još veću žalost, riječ je o komercijalnoj bazi i pristup bazi podataka do daljnjeg nije moguć.

Kako vidimo, suočeni s problemom reprezentativnosti uzorka, trebamo posegnuti za pouzdanim izvorom podataka kako bi mogli postaviti mrežu filozofa i koncepata. Srećom, Routledge enciklopedija filozofije posjeduje digitalnu inačicu koju je moguće analizirati reverznim inženjeringom i rekonstruirati tražene mreže.

"...claram & distinctam
perceptionem..." (Descartes
[1641] 2015, 62; Newton 1978, 105)

Broj istraživanja (ili, barem, demonstracija) pomoću metode analize složenih mreža primijenjen na filozofiju je znatan. Značajan metodološki problem s kojim su suočena ta istraživanja tiče se pouzdanosti uzorka. Naime, kako se ona temelje na javno dostupnim podacima, odnosno podacima koji su proizvod volonterskog rada zajednice, problematična je pouzdanost podataka (za potrebe našeg razmatranja ćemo razlikovati pouzdanost vezanu uz činjenice i poveznice). Što se *Wikipedije* tiče, istraživanja (Wikipedia contributors 2017) pokazuju kako pouzdanost podataka nije odveć upitna, te da može konkurirati i uglednim imenima na tom polju referenci, poput *Encyclopedie Britannice*.

No, ovdje idemo onkraj samih činjenica, zanima nas i kako su one međusobno povezane. Pregledom organizacije triju filozofskih enciklopedija, uočavamo primjetne razlike između unutrašnje povezanosti članaka u tri primjera enciklopedija:

i) *Wikipedia* sadrži kolaborativno uređene članke, pri čemu postoji uredničko tijelo koje nadzire primjerenost objavljenih sadržaja, odgovara na prigovore, te ima pravo istaknuti problematične dijelove ili ih ukloniti. Posebno uređivanje poveznica (koje poveznice istaknuti ili ne, koliko puta u istome članku) prepušteno je autorima tekstova. U slučaju hrvatske *Wikipedije* možemo vidjeti kako postoji prostor za sukob između dijela suradnika i uredništva, a implikacije takvog sukoba dovele su i do velike medijske pozornosti.

ii) *Stanford Online Encyclopedia of Philosophy* (REF) također predstavlja kolaborativni pothvat, pri čemu je urednička uloga jasnije definirana. Članke su pisali

profesionalni filozofi i projekt je u neprekinutom razvoju, pri čemu se broj članaka povećava. Zanimljivo je uočiti kako je unutrašnja povezanost ove enciklopedije manja od one u Routledgeovoj.

iii) *Routledge Encyclopedia of Philosophy CD-ROM v1.0*⁵⁵ (REF) je zahvalniji slučaj za analizu od prethodnih iz više razloga: riječ je profesionalnom projektu koji ima jasne uredničke uloge (glavni urednik je Edward Craig, a pomoćni urednik je Luciano Floridi, oksfordski profesor, nezaobilazno ime u području informacijske etike i filozofije informacije); broj članaka je 2 054 koje su napisala 1 263 suradnika; enciklopedija ima tri izdanja: devetosveščano papirnato (), elektroničko (koje ovdje analiziramo; Craig & Floridi 1998), te dva skraćena izdanja (Craig 2000; 2005). Nadalje, članci su kategorizirani već prema temi, vremenskom razdoblju, dijelu svijeta i religiji. Urednici su također nadzirali poveznice među člancima.

Upravo iz ovih razloga, REP je najpovoljnija referenca za proučavanje organizacije znanja u području filozofije. Uz navedeno, možemo ustvrditi kako je riječ je o najuglednijoj sekundarnoj referenci iz područja filozofije, iza nje stoji preko tisuću autora koji su napisali preko dvije tisuće enciklopedijskih natuknica; zatim postojanje pretražive elektroničke inačice, što je omogućilo strojno rekonstruiranje poveznica⁵⁶ i posljedično, stvaranje mreže koja reprezentira korpus ključnih filozofskih znanja. Dakako, postoje druge filozofske enciklopedije, poput one izdavača Thomson Gale (Borchert 2006), ili *Kraće Routledge enciklopedije filozofije* (Craig 2005) ili on-line inačica poput Stanford enciklopedije filozofije (Zalta 2016) ili Internetske enciklopedije filozofije (Fieser & Dowden 2016). Doduše, može se prigovoriti kako izvjesna urednička politika može odražavati

---

⁵⁵ Radi jednostavnosti, u daljnjem tekstu, enciklopediju ću označavati skraćenicom 'REP'.

⁵⁶ S obzirom na broj poveznica - preko 25.000 - ručni unos podataka nasuprot strojne analize odnio bi na nekoliko redova veličine više vremena.

određenu pristranost u reprezentaciji korpusa znanja, ali u ovako velikom pothvatu uglednog svjetskog izdavača to je malo vjerojatno, tim više što se po broju natuknica približno slažu i Routledge i Thomson Gale enciklopedije.⁵⁷ Neki od autora natuknica ugledna su filozofska imena: Richard Rorty, Bernard Williams, Dagfinn Føllesdal, Philip Kitcher, Luciano Floridi, Onora O'Neill i drugi.

POSTUPAK ANALIZE

Podatke o strukturi REP (broj natuknica, poveznice, autori) dohvatili smo strojno pomoću programa *bitak.py* (Zauder 2016) i tako oformili skup podataka (Zauder i Ćirić 2016) iz kojega je bilo moguće dalje ekstrahirati potrebne parametre.

Skup podataka sadrži polja o imenu natuknice, vrsti natuknice (je li riječ o konceptu ili o osobi), zatim četiri polja u skladu s uredničkom klasifikacijom već prema temi (kategorije: estetika, etika, epistemologija, jezik pravo, metafizika, um, politika, religija, znanost, te društvo), vremenskom razdoblju (kategorije: Antika (*ancient*), srednjevjekovno, renesansno, te po stoljećima, od 17. do 20.), dijelu svijeta (kategorije: Afrika, Kina|Japan|Koreja, Indija, Indija|Tibet, Latinska Amerika, Slaveni), te religiji (kategorije: budizam, kršćanstvo, islam, judaizam, hinduizam), broj odlaznih i dolaznih poveznica prema svim drugim natuknicama, broj odlaznih i dolaznih poveznica isključivo prema natuknicama o osobama, te popis natuknica o osobama koje čine dolazne i odlazne poveznice. Statistička analiza podataka izvršena je pomoću proračunske tablice Excel (Microsoft 2006), statističkog paketa Statistica 7 (StatSoft 2004).

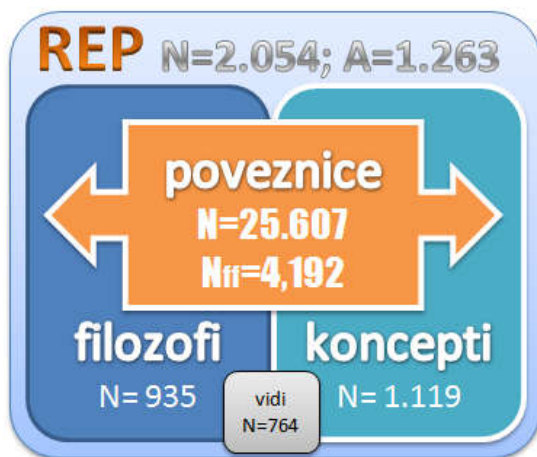
---

⁵⁷ Broj natuknica i poveznica za *Routledge enciklopediju* je strojno utvrđen pomoću programa *bitak.py* (Zauder 2016), dok je za *Thomson Gale enciklopediju* procjena napravljena na temelju popisa natuknica u prvom (Borchert 2006, 1:lxxi-lxxxvi) i desetom svesku (Borchert 2006, 10:51-66). U uvodu *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy* (Craig 2005, vii) navodi se 2.054 natuknica u REP, što nije u suprotnosti s našim nalazom od 2.818 natuknica, budući iz naše analize (Zauder & Ćirić 2016) 764 natuknice upućuju na druga mjesta u enciklopediji i ne sadrže vlastiti tekst.

Vizualizacije mreža napravljene su u programu Gephi (Gephi contributors 2016).

REP - ORGANIZACIJA I OPIS

REP sadrži ukupno 2.818 enciklopedijskih natuknica, od čega je 2.054 s punim tekstom, a 768 ih upućuje na druge natuknice; posljednje smo ignorirali u daljnjoj analizi jer služe samo preusmjerenje.⁵⁸ Svaka enciklopedijska natuknica sastoji se od uvoda, nekoliko poglavlja koja razmatraju izvjesne segmente natuknice, te popisa literature korištene u članku i uputa za daljnje čitanje. Natuknice se referiraju na istaknute osobe u filozofiji (N=935) ili koncepte (N=1.119). Natuknice sadrže poveznice na druge natuknice ili literaturu. Program za ekstrakciju poveznica izdvojio je poveznice prema konceptima od

Slika 15 Vizualizacija glavnih deskriptivnih parametara u organizaciji REP.

⁵⁸ Odluku se može argumentirati na sljedeći način: natuknice koje preusmjeruju dalje nemaju sadržaj, dakle, uredništvo ih nije smatralo relevantnima osim kao putokaze; nisu središnji pojmovi za pojedina područja, te često funkcioniraju kao sinonimi za natuknice sa sadržajem (npr. preusmjerujuća natuknica 'Avicenna' se pojavljuje samo jednom i upućuje na natuknicu s punim tekstom 'Ibn Sina, Abu 'Ali al-Husayn'; na nju se upućuje iz još 72 druge natuknice, 38 o konceptima, 34 o osobama).

onih prema osobama; nismo pronašli višestruko povezivanje na istu natuknicu unutar pojedinačne natuknice, što ima svoja metodološka ograničenja (ne možemo izračunati jačinu povezanosti, možemo znati samo postoji li povezanost ili ne). Također, razlikujemo dolazne veze (koje iz drugih natuknica vode u analiziranu) i odlazne (koje vode k drugim natuknicama). Podatke možemo grafički prikazati na sljedeći način.

Organizacija natuknica prema tematskim kategorijama prikazana je u tablici (stupac 'broj natuknica'). Kako možemo vidjeti, razvrstano je 86,32% natuknica; najzastupljenija tema je etika, dok je pravo najmanje zastupljena tema. Broj natuknica prema temama nije podjednako zastupljen ($\chi^2=136,30$ $df=12$ $p<,01$). Sve natuknice koje su kategorizirane tematski su natuknice o konceptima. Potrebno je istaknuti kako su neke natuknice kategorizirane po više tema, tako u kategoriji estetika imamo dodatno korištene teme poput etike, jezika, logike i metafizike. Isto vrijedi za sve ostale kategorije. U tablici su prikazani brojevi prema prvoj navedenoj temi. Iz rubrike 'ukupno' vidljivo je kako nema višekratnog zbrajanja u slučaju višestrukih kategorija.

Kada je riječ o vremenskom kategoriziranju, 16,44% koncepata i 85,99% osoba je razvrstano. I ovdje imamo slučajeve višestrukih kategorija, također nema višekratnog zbrajanja. Kada je riječ o konceptima, najveći broj ih je smješten u Antiku, zatim u 20. stoljeće; najviše je osoba iz 20. stoljeća ($n=255$), nerazvrstanih ($n=131$), 19. st. ($n=104$), zatim srednjega vijeka ($n=89$) i Antike ($n=87$), što predstavlja gotovo $\frac{3}{4}$ uzorka (71,22%). Vremenske kategorizacije ni koncepata ($\chi^2=338,98$ $df=17$ $p<,01$) ni osoba ($\chi^2=893,79$ $df=12$ $p<,01$) nisu ravnomjerne.

Zemljopisne odrednice dodijeljene su za 14,92% koncepata i 15,19% osoba. Koncepti i osobe koji pripadaju Zapadnom kulturnom krugu nisu kategorizirani, pa u slučaju koncepata najzastupljenije kategorije su Kina|Japan|Koreja i Indija|Tibet, a kod osoba Kina|Japan|Koreja i Slaveni. Niti jedna raspodjela nije

ravnomjerna (izuzeli smo nerazvrstane natuknice iz analize; $\chi^2_{\text{koncepti}}=123,35$ df=6 p<,01; $\chi^2_{\text{osobe}}=46,96$ df=3 p<,01).

Konačno, prema kategoriji religije razvrstano je 16,53% natuknica o konceptima i 22,57% o osobama. Najzastupljenija kategorija za natuknice je kršćanstvo (n=79), zatim islam (n=25), te hinduizam (n=22), a za osobe najzastupljenije je također kršćanstvo (n=103), judaizam (n=46) i islam (n=32). Niti koncepti ($\chi^2=308,45$ df=10 p<,01) niti osobe ($\chi^2=113,35$ df=4 p<,01) nisu podjednako kategorizirane prema kriteriju religije.

Tabela 4 Broj enciklopedijskih natuknica, te poveznica prema vrsti i tematskim kategorijama

tematske kategorije	broj natuknica	poveznice					
		odlazne	dolazne	odlazne. osobe	dolazne. osobe	odlazne. koncept	dolazne. koncept
estetika	54	420	353	162	82	258	271
epistemologija	94	1.511	1.707	545	522	966	1.185
etika	153	2.566	2.444	593	414	1.973	2.030
jezik	67	865	906	244	178	621	728
pravo	34	457	453	188	171	269	282
logika	115	1.033	1.286	243	314	790	972
metafizika	90	1.274	1.661	488	626	786	1.035
um	72	1.057	963	197	178	860	785
politika	78	1.070	824	482	218	588	606
religija	95	1.475	1.363	577	417	898	946
znanost	67	961	886	326	254	635	632
društveno	47	564	455	229	124	335	331
nerazvrstano	153	3.891	1.861	1.979	773	1.912	1.088
ukupno.koncepti	1.119	17.144	15.162	6.253	4.271	10.891	10.891
ukupno.osobe	935	8.463	10.445	4.192	4.192	4.271	6.253
UKUPNO		25.607	25.607	10.445	8.463	15.162	17.144

Iz gornje analize možemo zaključiti kako je jedino tematska kategorizacija provedena većim dijelom, te vremenska kategorizacija, ali samo za natuknice o osobama. O uredničkim razlozima za takvu odluku možemo samo spekulirati.

Tematsko kategoriziranje možemo analizirati i s obzirom na poveznice: koliko svaka od navedenih tema ima dolaznih i odlaznih poveznica. U tablici stupac 'odlazne' označava poveznice koje vode iz enciklopedijske natuknice u danoj tematskoj kategoriji prema drugim natuknicama (ne nužno u istoj kategoriji), a stupac 'dolazne' označava poveznice koje iz drugih natuknica vode k onima u danoj kategoriji. Stupci 'odlazne.osobe' i 'dolazne.osobe' označavaju poveznice iz ili prema natuknicama o osobama; analogno, predstavljeni su stupci za veze prema konceptima. Za svaku od tematskih kategorija testiralo se postoji li ujednačeni broj dolaznih i odlaznih poveznica prema svim natuknicama i samo prema osobnima. Iako u skupini rezultata za ukupni broj poveznica, niti jedan omjer ne izlazi iz raspona 40%:60%, postoje značajne razlike u većini slučajeva (stupci ' χ^2 ' i 'p'). Kako ćemo vidjeti kasnije u grafičkom prikazu pojedinih mreža, jasno je kako postoje određene natuknice koje možemo držati polazištima za proučavanje izvjesnog filozofskog područja/teme (veliki broj odlaznih poveznica). Prema

Tabela 5 Hi-kvadrat testovi razlike između broja dolaznih i odlaznih poveznica prema tematskoj kategoriji i vrsti natuknice. Statistički značajni koeficijenti su osjenčani.

tematske kategorije	odlazne vs. dolazne veze					
	ukupno		osobe		koncepti	
	hi2	p	hi2	p	hi2	p
estetika	5,81	0,02	26,23	0,00	0,32	0,57
epistemologija	11,94	0,00	0,50	0,48	22,30	0,00
etika	2,97	0,08	31,82	0,00	0,81	0,37
jezik	0,95	0,33	10,32	0,00	8,49	0,00
pravo	0,02	0,89	0,81	0,37	0,31	0,58
logika	27,60	0,00	9,05	0,00	18,80	0,00
metafizika	51,03	0,00	17,10	0,00	34,05	0,00
um	4,37	0,04	0,96	0,33	3,42	0,06
politika	31,95	0,00	99,57	0,00	0,27	0,60
religija	4,42	0,04	25,75	0,00	1,25	0,26
znanost	3,05	0,08	8,94	0,00	0,01	0,93
društveno	11,66	0,00	31,23	0,00	0,02	0,88

očekivanjima, razlike za ukupni broj poveznica su izraženije za podskup osobnih natuknica, budući je svaki koncept povezan i s autorima i s drugim konceptima. Koncepti nisu od podjednagog značaja (neki su centralniji za područje), pa je za očekivati kako će za njihovo istraživanje postojati više interesa, i posljedično, veći broj autora će se baviti tim konceptima, dok će druge, periferne koncepte, istraživati manji broj autora. Postoji još jedna razlika u strukturi poveznica između osoba i koncepata: razlika između odlaznih i dolaznih je pozitivna za osobe (tj. veći je broj odlaznih), a negativna za koncepte (tj. veći je broj dolaznih poveznica) – ako ne uvrstimo tematski nerazvrstane natuknice, razlika iznosi 776 poveznica u korist odlaznih za osobe, 824 za koncepte; uključimo li i nerazvrstane, razlika je 1.982 za poveznice prema osobama, 0 (nula) za poveznice prema konceptima.

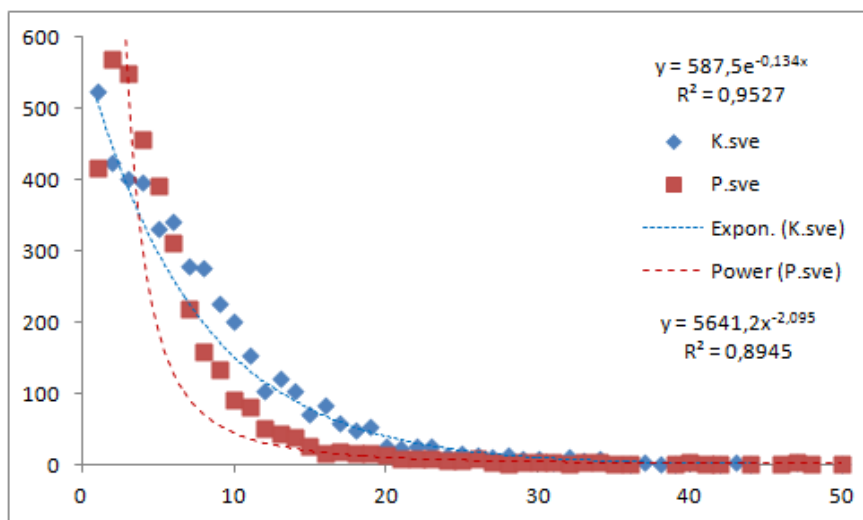
ANALIZA POVEZNICA

U tablici su prikazani deskriptivni parametri za pojedine vrste poveznica: broj odlaznih (K.out) i dolaznih (K.in) poveznica za natuknice o konceptima, koji su zatim podijeljeni prema tome vode li na natuknice o osobama (K.out.P) ili dolaze od njih (K.in.P), vode li k natuknicama o konceptima (K.out.K) ili dolaze

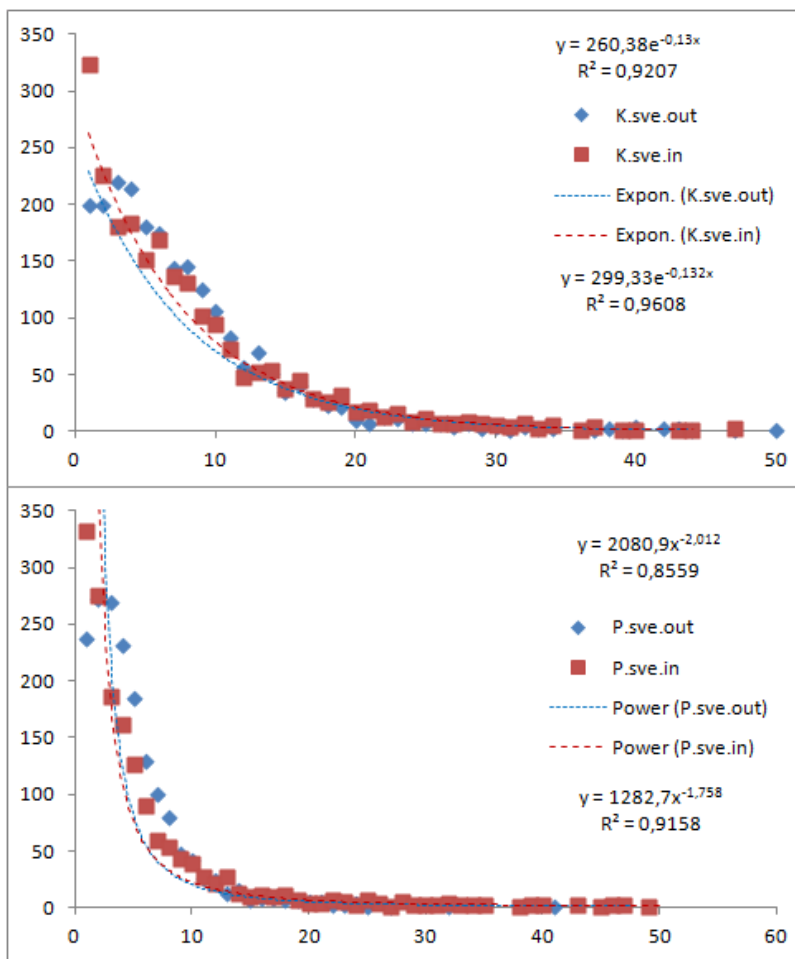
Tabela 6 Deskriptivni parametri za poveznice. Kratice: K.* = natuknice o konceptima, P.* = natuknice o osobama, *.out = odlazne veze, *.in = dolazne veze, *.sve.* = ukupni broj veza.

	N	medijan	mod	f.mod	min.	maks.	Q1	Q3
K.out	1119	11	8	78	0	178	7	17
K.in	1119	10	5	81	0	115	6	17
K.out.P	1119	3	0	194	0	116	1	7
K.in.P	1119	2	0	311	0	61	0	5
K.out.K	1119	7	5	112	0	150	4	11
K.in.K	1119	8	5	108	0	81	5	13
K.n.sve	1119	23	14	45	2	184	15	34
K.n.sve.P	1119	6	0	116	0	126	2	12
K.n.sve.K	1119	15	10	65	1	152	10	24
P.out	935	8	6	90	0	50	5	11
P.in	935	6	5	97	0	264	3	12
P.out.P	935	4	1	131	0	27	2	6
P.in.P	935	2	1	206	0	125	1	5
P.n.sve	935	14	13	56	0	314	9	22
P.n.sve.P	935	6	2	85	0	134	3	11
P.n.sve.K	935	8	6	78	0	180	4	13

od njih (K.in.K) te ukupni broj poveznica za natuknice o konceptima (K.n.sve, K.n.sve.P, K.n.sve.K). Isti pristup napravljen je za natuknice o osobama: odlazne veze (P.out), dolazne (P.in), odlazne prema osobama (P.out.P) i dolazne (P.in.P), te ukupni broj veza (P.n.sve, P.n.sve.P, P.n.sve.K). U stupcima tablice su podaci o broju natuknica (N), medijanu i modu (distribucije, očekivano, nisu normalne), frekvenciji moda (f.mod), minimalnoj (min.) i maksimalnoj vrijednosti (maks.) broja poveznica, te prvom i trećem kvartilu (Q1 i Q3).

Slika 16 Distribucija ukupnog broja poveznica za natuknice o konceptima i osobama. Prikazane su i linije trenda koje imaju najbolje poklapanje s podacima. Raspon na apscisi (broj poveznica u natuknici) ograničen je na 50, iako u ekstremnim slučajevima raspon ide do 314. Pogledaj tablicu 2 za detalje o deskriptivnim parametrima.

Slika 17 Distribucija dolaznih i odlaznih poveznica prema vrsti natuknice; prikazani su i modeli s najvećim koeficijentom determinacije.

Distribucije poveznica prema vrsti natuknice (koncept i osoba) i usmjerenosti (odlazne i dolazne; prema konceptu, osobi ili ukupno) pokazuju izvjestan obrazac. Distribucije za ukupni broj odlaznih i dolaznih veza u natuknicama o konceptima i osobama

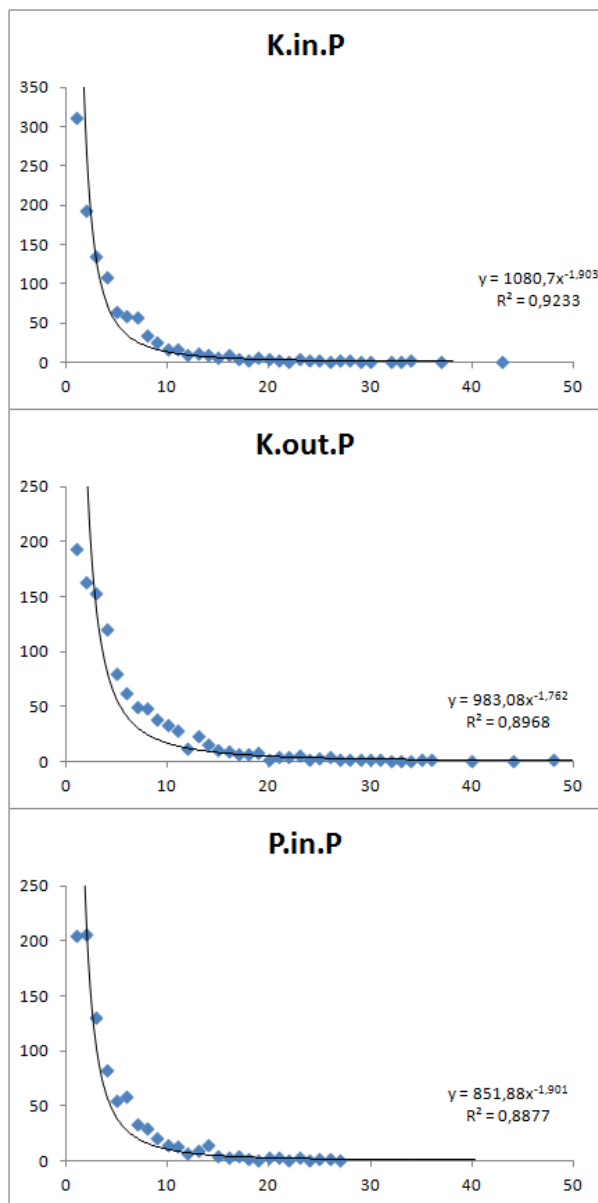
prikazane su na grafikonu. Na apscisi je broj ukupnih poveznica (odlaznih i dolaznih) za enciklopedijsku natuknicu, a na ordinati njihove frekvencije.

Prema grupiranju podataka, možemo vidjeti kako se poveznica natuknica o konceptima (K.sve) distribuiraju prema eksponencijalnom trendu ($y=587,5e^{-0,134x}$) i s visokim koeficijentom determinacije⁵⁹ $R^2=,9527$. Prethodna istraživanja (Price 1965) sugeriraju kako se citatnost distribuira prema eksponencijalnoj funkciji, tako da možemo tvrditi kako postoji izraženi trend povezivanja koncepata s ostalim natuknicama na način kako znanstvenici biraju reference koje će citirati u radovima. Krivulja za ukupni broj poveznica za natuknice o osobama (P.sve) prema zakonu potencije (*power law*), što sugerira preferencijalno povezivanje ($y=5641,2x^{-2,095}$), također visoke razine ($R^2=,8945$). Ovakav rezultat ne iznenađuje, i u skladu je s brojnim istraživanjima o složenim društvenim mrežama. Valja napomenuti kako testiranje pomoću hi-kvadrat testa nije dalo za pravo tvrditi kako su predloženi model i pripadajući podaci dobiveni iz iste populacije, ali visoki koeficijent determinacije nam omogućuje korištenje radnog statističkog modela za opisivanje podataka.

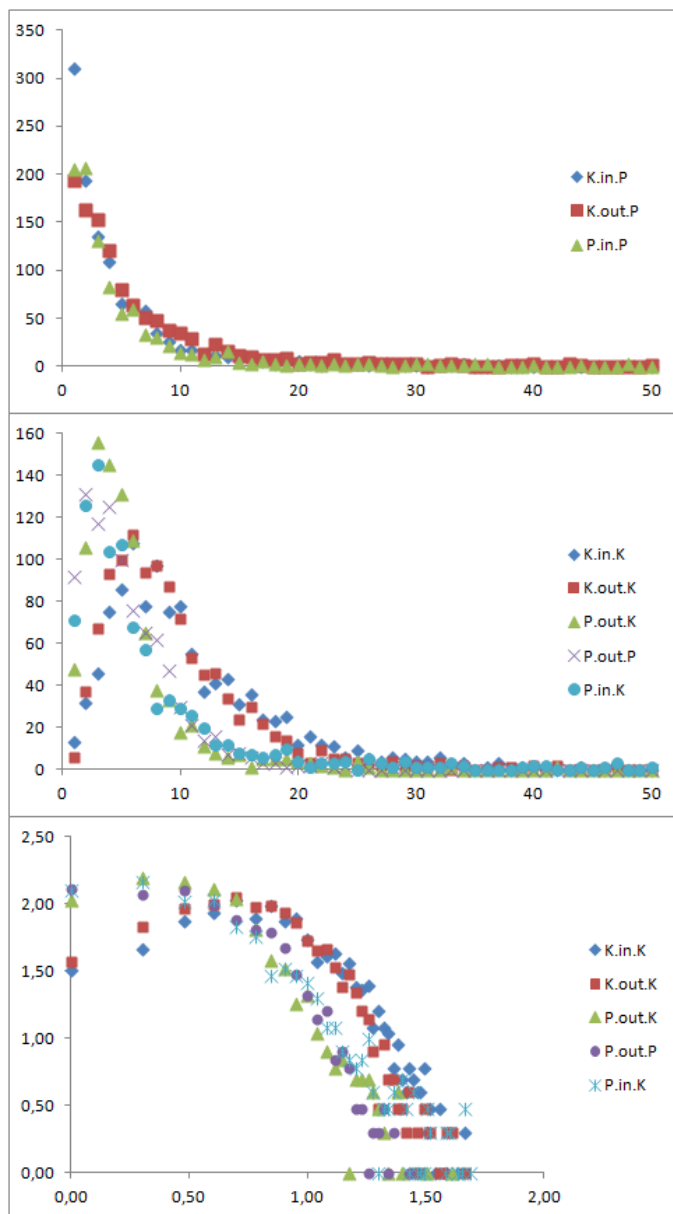
Razdijelimo li podatke već prema broju dolaznih i odlaznih veza posebno za natuknice o konceptima, a posebno za one o osobama, imamo rezultate prikazane na grafikonu desno. Za natuknice o konceptima možemo vidjeti kako se distribuiraju prema eksponencijalnom modelu, što je u skladu s mehanizmom citiranja (za odlazne veze model je $y=260,38e^{-0,13x}$ $R^2=,9207$; za dolazne veze $y=299,33e^{-0,132x}$ $R^2=,9608$). Natuknice o osobama se distribuiraju prema zakonu potencije (za odlazne poveznice $y=2080,9x^{-2,012}$ $R^2=,8559$; za dolazne poveznice $y=1282,7x^{-1,758}$ $R^2=,9158$). Distribucija sugerira preferencijalno povezivanje, što je u skladu s očekivanjima vezanima za stvaranje socijalnim mreža.

---

⁵⁹ Ovaj koeficijent je izračunat pomoću MS Excel aplikacije i daje mjeru poklapanja između predloženog modela i podataka; koeficijent označuje pouzdanost trenda i točnost predviđanja podataka aproksimacijom.

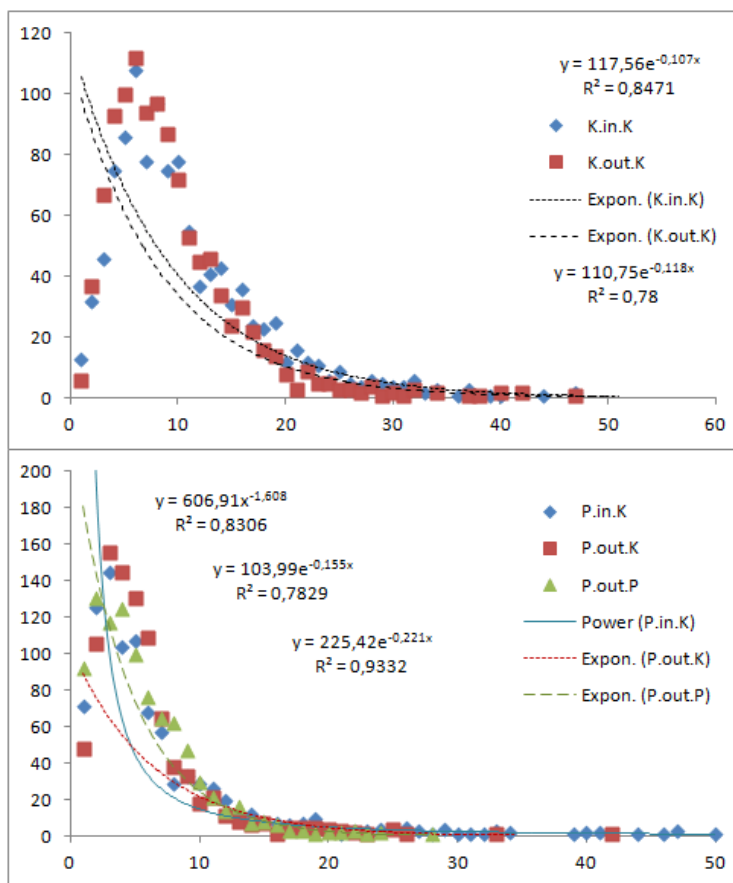
Slika 18 Distribucija prema zakonu potencije za tri slučaja veza (K.in.P; K.out.P; P.in.P).

Slika 19 Distribucija poveznica prema tri kriterija: smjer (dolazni i odlazni), izvor (koncepti i osobe) i odredište (koncepti i osobe).

Možemo napraviti dodatno raščlanjivanje prema vrsti natuknice (koncepti i osobe), vrsti veze (odlazna i dolazna) i meti veze (koncept i osoba), čime stvaramo osam mogućih distribucija (vidi sliku 5): dolazne veze iz natuknice o osobi za natuknicu o osobi (P.in.P) ili odlazne (P.out.P); dolazne veze iz natuknice o konceptu za natuknicu o osobi (P.in.K) ili odlazne (P.out.K); dolazne veze iz natuknice o konceptu za natuknicu o konceptu (K.in.K) ili odlazne (K.out.K), te dolazne veze iz natuknice o osobi za natuknicu o konceptu (K.in.P) ili odlazne (K.out.P). Ovakvo razlikovanje omogućuje nam identifikaciju povezanosti među

Slika 20 Distribucija poveznica za pet slučajeva (K.in.K; K.out.K; P.in.K; P.out.K i P.out.P)

osobama, među konceptima i interakcije između ove dvije vrste natuknica. Također, možemo provjeriti postoji li izvjestan obrazac ovisan o tome jesu li poveznice odlazne ili dolazne. Rezultate možemo promotriti na grafikonu.

Tri vrste poveznica (K.in.P, K.out.P i P.in.P) se jasno distribuiraju prema zakonu potencije (vidi sliku 7), dok se preostalih pet (K.in.K, K.out.K, P.out.K, P.out.P i P.in.K) distribuira izrazito asimetrično i najbolji model za opis bi, prema dosadašnjem obrascu, trebao biti onaj eksponencijalni.⁶⁰ Pretvorimo li os ordinate u logaritamsku ljestvicu (treća ilustracija na slici 7), uočavamo kako unutar ovih pet distribucija postoji dodatno grupiranje. Za poveznice koje iz natuknica o konceptima vode prema natuknicama o osobama, ili iz natuknica o osobama dolaze u one o konceptima, kao i za veze koje stižu iz osobnih natuknica u druge osobne, pripadajući modeli prema zakonu potencije su: $y_{K.in.P}=1080,7x^{-1,903}$ $R^2_{K.in.P}=,9233$; $y_{K.out.P}=983,08x^{-1,762}$ $R^2_{K.out.P}=,8968$; $y_{P.in.P}=851,88x^{-1,901}$ $R^2_{P.in.P}=,8877$. Prema očekivanjima, ovdje imamo jasno preferencijalno povezivanje. Odlazne veze iz osobnih natuknica prema drugim osobama se bolje poklapaju s eksponencijalnim, nego s potencijalnim modelom. Podsjećam, poveznice su jednosmjerne, osim ako autor nije odlučio kada povezuje natuknicu osobe A s osobom B [A→B] u natuknici osobe B istaknuti tu vezu nazad [B→A]; uzmemo li u obzir kako je velika vjerojatnost da natuknice o osobi

---

⁶⁰ S obzirom da distribucija ima silazni lijevi krak i dugi rep (*long tailed*), eksponencijalni i potencijalni modeli ne nude optimalni opis. Literatura navodi kako u velikim mrežama temeljenima na slučajnosti distribucija poveznica može zauzeti oblik Poissonove distribucije. Provjerom poklapanja distribucije pomoću hi-kvadrat testa dobili smo značajno odstupanje od Poissonove distribucije. Metodom pokušaja i pogreške, najbolje poklapanje ($\chi^2=12,728$ $df=5$ $p=,03$; Kolmogorov-Smirnov $d=,05$ $p<,01$) dobili smo za gama distribuciju. Pretpostavljam kako je riječ o kombinaciji dvaju procesa – onome preferencijalnosti koji producira distribuciju poveznica u skladu sa zakonom potencije i još jednog procesa za čiju identifikaciju bi trebala osoba vještija matematici od autora.

A i osobi B *nije* pisao isti autor, izostanak uzajamnih veza ne treba iznenađivati. Podaci bi se mogli tumačiti na način kako se preferencijalnost povezivanja očituje kada promatramo koje osobe upućuju na jednu konkretnu osobu, dok se povezivanje jedne konkretne osobe s drugima odvija više u skladu s mehanizmom citiranja.

Razlučimo li pet preostalih distribucija poveznica, možemo vidjeti kako se međusobno povezivanje koncepata (K.in.K i K.out.K) dobro poklapa s eksponencijalnom funkcijom ($y_{K.in.K}=117,56e^{-0,107x}$ $R^2_{K.in.K}=,8471$; $y_{K.out.K}=110,75e^{-0,118x}$ $R^2_{K.out.K}=,7800$), što upućuje na strategiju referenciranja. Odlazne veze iz natuknica o osobama, kako prema onima o konceptima ($y_{P.out.K}=103,99e^{-0,155x}$ $R^2_{P.out.K}=,7829$) tako i onima o osobama ($y_{P.out.P}=225,42e^{-0,221x}$ $R^2_{P.out.P}=,9332$) također se poklapaju s eksponencijalnim modelom. Dolazne veze za natuknice o osobama iz koncepata se bolje objašnjavaju zakonom potencije ($y_{P.in.K}=606,91x^{-1,608}$ $R^2_{P.in.K}=,8306$). Ovakav ishod sugerira preferencijalnu povezanost kada se krećemo od koncepata k osobama, što je i razumljivo, budući se te veze u obrnutom smjeru (K.out.P) također distribuiraju prema zakonu potencije. Nestatističkim rječnikom, postoji preferencijalnost filozofa kojim temama se bave, bilo da promatramo krenuvši od osoba, bilo od koncepata.

Sljedeći korak u analizi je provjera postojanja odnosa između osam vrsti poveznica koje smo identificirali. Frekvencije broja poveznica smo pretvorili u skalu rangova i primijenili izračun Spermanovog koeficijenta rang korelacije ρ , čiji parametri su prikazani u tablici. Tablica je podijeljena u dva dijela, jedan za natuknice o konceptima i drugi za natuknice o osobama. Sve su korelacije značajne na razini $p < ,01$ ($df_{koncepti}=1.117$ $df_{osobe}=933$); poradi preglednosti, posebno su označene korelacije u rasponu $[0,4, 0,6>$, $[0,6, 0,8>$ i $[0,8, 1>$. Neke od navedenih korelacija su izrazito visoke uslijed načina izračuna varijabli: ukupni broj dolaznih i odlaznih veza je zbroj $K.out=K.out.P+K.out.K$; isto $P.out=P.out.P+P.out.K$; analogno za dolazne veze. Također je

Tabela 7 Tablica koeficijenta Spearmanove rang-korelacije ρ za poveznice prema kriteriju vrste (odlazne i dolazne), polazišta i dolazišta (natuknice o konceptima i osobama). Svi koeficijenti su značajni na razini $p < 0,1$

K.out	1,00									
K.in	0,44	1,00								
K.out.P	0,71	0,26	1,00							
K.in.P	0,39	0,74	0,48	1,00						
K.out.K	0,80	0,42	0,23	0,17	1,00					
K.in.K	0,36	0,92	0,08	0,45	0,47	1,00				
K.sve	0,85	0,81	0,58	0,64	0,72	0,71	1,00			
K.sve.P	0,67	0,52	0,88	0,79	0,26	0,26	0,73	1,00		
K.sve.K	0,67	0,75	0,20	0,35	0,84	0,83	0,86	0,32	1,00	

	P.out	P.in	P.out.P	P.in.P	P.out.K	P.in.K	P.sve	Psve.P	P.sve.K
P.out	1,00								
P.in	0,51	1,00							
P.out.P	0,79	0,32	1,00						
P.in.P	0,48	0,80	0,45	1,00					
P.out.K	0,73	0,52	0,23	0,34	1,00				
P.in.K	0,10	0,82	-0,18	0,58	0,41	1,00			
P.sve	0,83	0,88	0,60	0,75	0,69	0,55	1,00		
Psve.P	0,75	0,64	0,86	0,81	0,33	0,20	0,80	1,00	
P.sve.K	0,63	0,84	0,23	0,51	0,82	0,73	0,86	0,43	1,00

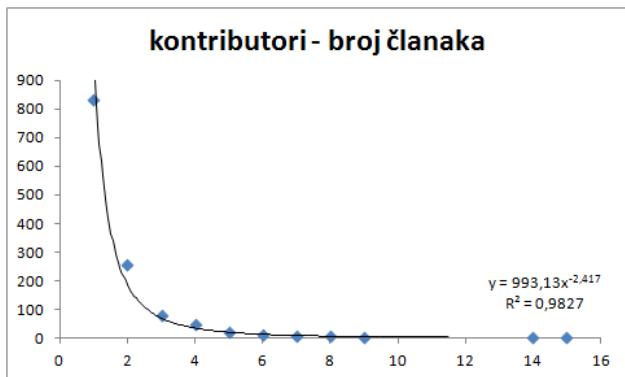
kompozit ukupnih veza između natuknica o konceptima i osobama: $K.sve.P = K.out.P + K.in.P$; isto $K.sve.K = K.out.K + K.in.K$.

Izračunom ukupnog broja odlaznih veza željeli smo dobiti indikator koliko je izvjesna natuknica, odnosno vrsta natuknica, informativna za relevantno područje. Razumno je za pretpostaviti kako su urednici REP odlučili uskladiti posao pristupom *divide et impera*, tj. podjelom na teme, razdoblja... čemu svjedoče prisutne kategorije (o razlozima u kojem postotku su pojedine kategorizacije provedene možemo ovdje samo spekulirati), te identifikacijom polaznih točaka za pojedina područja. Kako ćemo kasnije vidjeti u vizualizaciji mreža, takve polazišne točke lako možemo identificirati upravo prema broju odlaznih i ukupnom broju veza. Ograničenje predstavlja ovisnost odlaznih poveznica o kontekstu: nema jednoznačnog pravila kako se stvara odlazna poveznica; ona može predstavljati odnos učitelj-učenik, ali isto tako indicirati i reverznost učenik-učitelj (npr. natuknica "Platon"

upućuje na Aristotela, dok natuknica "Aristotel" upućuje također na Platona, što su u našem kodiranju dvije odlazne poveznice, a ne jedna dvosmjerna poveznica); na što će sve upućivati izvjesna enciklopedijska natuknica ovisi o autoru. Dolazne veze, s druge strane, indikacija su važnosti te natuknice – što više drugih natuknica upućuje na nju, očito je njeno uvrštavanje u mrežu pojmova tim više ključno.

U tom svjetlu možemo promatrati korelacije odlazno-dolaznih veza po segmentima: za natuknice o konceptima veze između ukupnih odlazno-dolaznih veza (K.in:K.out), podskupa prema osobama (K.in.P:K.out.P) ili podskupa prema konceptima (K.in.K:K.out.K) su u rasponu ,44-,48. Ovo nam daje za pravo tvrditi kako postoji obrazac povezivanja između strategije određivanja središnjosti natuknice (odlazne veze) u mreži (ili barem njenom segmentu) i važnosti značenja te natuknice za mrežu (dolazne veze). Isti pristup prema natuknicama o osobama daje slični raspon korelacije: ,41-,51. Ističem kako je riječ o umjereno visokim korelacijama, dakle postoji povezanost, ne i jednoznačno pravilo odnosa. Ako promotrimo interakciju poveznica koncept-osoba s obzirom na smjer (K.in.K:K.in.P i K.out.K:K.out.P) uočavamo umjereno visoku korelaciju samo za dolazne veze; za natuknice o osobama relevantne korelacije (P.in.P:P.in.K i P.out.P:P.out.K) također imamo umjereno visoku korelaciju samo za dolazne veze. Napominjem da su svi koeficijenti korelacije značajni, ali za komentare smo uzeli u obzir samo one veće od ,4. Ovakav obrazac bio bi u skladu s pretpostavkom o središnjoj važnosti natuknice za izvjesno područje (submrežu). Manja razina povezanosti za odlazne veze također bi bila u skladu s pretpostavkom o izvjesnim natuknicama kao početnim točkama za proučavanje područja (submreže) – nisu svi pojmovi u području podjednako dobre početne točke, pa time i manja povezanost odlaznih poveznica.

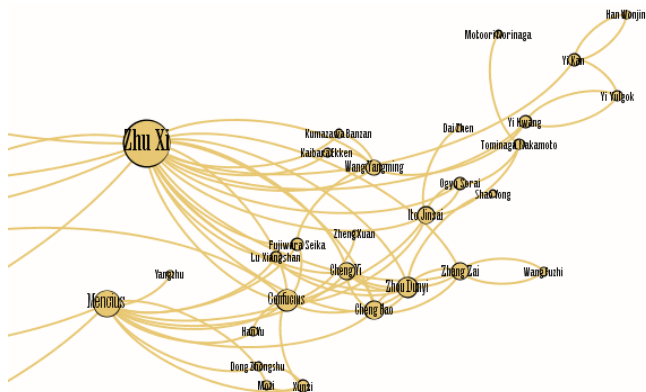
U segmentu analize poveznica među enciklopedijskim natuknicama možemo zaključiti kao postoje izvjesni obrasci u načinu uporabe odlaznih i dolaznih poveznica, distribuciji broja poveznica po natuknici koji pak upućuju na dvije strategije povezivanja (preferencijalnost za osobe, citiranost za koncepte).

Slika 21 Distribucija broja doprinosa autora. Apscisa označava broj napisanih natuknica po autoru, ordinata broj autora s istim brojem doprinosa.

Promotrimo li podatke vezane za autore članaka, također otkrivamo vrlo jasan obrazac povezanosti. Kako smo istaknuli, na izradi enciklopedije pridonijelo je 1.263 autora, a raspon doprinosa je od jednog do 16 natuknica. Postavimo li na apscisu broj doprinosa po autoru, a na ordinatu frekvencije, dobivamo vrlo jasan odnos prema zakonu potencije ($y=993,13x^{-2,417}$ $R^2=,9827$). Preferencijalno umrežavanje nije nikakvo iznenađenje – za očekivati je kako je svaki od autora na prijedlog suradnje birao upravo one natuknice o kojima može pisati s najviše autoriteta.

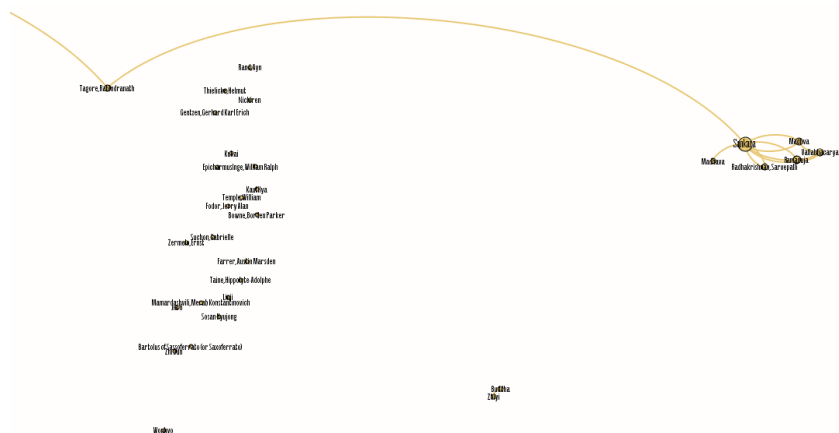
U postupku analize Routledge enciklopedije filozofije ostao je još jedan korak – deskripcija i vizualizacija mreža natuknica o konceptima i autorima. Kako bi vizualni prikaz mreže od 2.054 čvora i preko 25 tisuća veza na formatu A4 više ličio na sliku eksplozije u tvornici špageta, vizualizacije ćemo prikazati prema tematskom kategoriziranju, te nekim segmentima odnosa među filozofima. Vizualizacije se nalaze u Prilogu A.

Slika 22 Uvećani dio grafa 2 (vidi Prilog A), prikazuje segment mreže kineskih filozofa kao izdvojeni dio od glavne mreže.

Za izradu grafova koristio se program Gephi 0.9.1 (Gephi contributors 2016). Grafovi su izrađeni na temelju ekstrahiranih podataka dobivenih pomoću programa bitak.py (Zauder 2016) i tako smo oformili bazu podataka (Zauder i Ćirić 2016) na temelju koje se izvodilo sve daljnje analitičke postupke. Graf 1 prikazuje neuređenu vizualizaciju kompleksne mreže natuknica o filozofima u Routledge enciklopediji filozofije. Kao vizualizacija, ovakav graf je neiskoristiv. U tu svrhu se pristupilo izvjesnim postupcima koji olakšavaju vizualnu reprezentaciju podataka: i) svaki čvor se prikazao proporcionalno pripadajućem centilu s obzirom na ukupni broj poveznica; ii) koristili su se vizualizacijski postupci ForceAtlas i ForceAtlas 2 u onolikom broju iteracija nakon kojeg nije više dolazilo do značajnog pomaka u vizualnom rasporedu čvorova.

Graf 2 prikazuje vizualizaciju kompleksne mreže poveznica među filozofima. Već na prvi pogled jasno je kako imamo grupiranje prema povijesnim i zemljopisnim sličnostima. Podsjećam čitatelje da je graf rezultat isključivo sintaktičkih procesa, bez ikakve semantičke intervencije – veličine čvorova odgovaraju broju poveznica, dok udaljenost između čvorova, kao i grupiranje ovise o poveznicama koje tvore gušće ili rjeđe grozdove unutar kompleksne mreže povijesti filozofije, kako je prikazana u Routledge enciklopediji filozofije.

Slika 23 Uvećani dio Grafa 2 (vidi Prilog A) koji prikazuje malu izdvojenu skupinu indijskih filozofa (Sankana, Madvba, Sarwepali Radhakrishnan...) kao i izolirane skupine filozofa (Jerry Fodor, Ernst Zermello, Ayn Rand...).

S obzirom na teoriju grafova, potrebno je upozoriti na pojavu očekivanih svojstava kompleksne mreže: velikog otoka međusobno povezanih filozofa, ali i izdvojenih skupina filozofa, kao i potpuno izoliranih 'otoka'. Na slici 8 možemo vidjeti jednu takvu ilustraciju, s izdvojenim dijelom mreže filozofa kineskog porijekla. Budući je sadržaj enciklopedije usredotočen na zapadne autore koji čine dvije trećine (67,0%) autora, pri čemu je broj istočnih autora 23,2%, a onih povezanih samo uz Kinu tek 12,2% očekivano imaju dva svojstva: grupirani su zajedno, te su izdvojeni od najvećeg dijela, s tek par međusobnih poveznica.

Izvjestan broj osobnih natuknica ostao je nepovezan s većom cjelinom, ali su te natuknice grupirane zajedno zbog međusobne sličnosti. Ovakvo uređenje možemo vidjeti na slici 9, te na grafu 9 (vidi Prilog A).

Slični nalaz imamo pogledamo li veze koje čine konceptualne enciklopedijske natuknice. U slučaju teme 'religija' jasno se izdvaja otok logos-pneuma (graf 18). Pogledamo li mrežu za temu logika, jedan takav otok čine natuknice "Vjerojatnost, tumačenja" i "Teorija igara i odlučivanja" (graf 29). U slučaju teme epistemologija možemo vidjeti i izolirane otoke i izdvojene teme (slika 10). Oko natuknice "Znanje, indijski pogledi" orbitira osam drugih natuknica u neposrednoj blizini. Srednjevjekovni i renesansni platonizam i aristotelizam tvore zasebni, međusobno dobro povezani otok.

Slika 24 Uvećani dio Grafa 14 (vidi Prilog A) koji prikazuje izdvojene dijelove mreže za temu epistemologija, kao i izolirani otok srednjevjekovnog i renesansnog platonizma i aristotelizma.

Na strukturno iste nalaze upućuje i studija o poveznicama na webu (Barabási 2002): postoji ogromni kontinent s mrežnim stranicama koje su međusobno obostrano povezane, tj. one upućuju na izvjestan broj stranica, ali i izvjestan broj stranica upućuje na njih (nije nužno riječ o recipročnim vezama jer su hiperlinkovi jednosmjerni). Uz to postoje dva dodatna nadovezana otoka – jedan čine mrežne stranice s kojih se polazi

na druge mrežne stranice, ali niti jedna druga mrežna stranica ne upućuje na njih, tzv. polazni otok, te otok koji čine dolazne poveznice na izvjesne mrežne stranice, ali one ne upućuju nikamo dalje. Mimo njih postoji još niz izoliranih otoka kojima se ne može pristupiti iz glavnog dijela mreže i oni čine ili tzv. *dark-web* ili su jednostavno tako organizirani da tvore izoliranu cjelinu s obzirom na dostupni web.

Ovakav ustroj mreže ima zanimljive posljedice po razumijevanje organizacije kako osoba, tako i koncepata unutar filozofije. Ako govorimo o osobama, izdvojene mreže možemo promatrati kao posljedicu zapadnocičnosti (prema našoj analizi podataka, izdvojenost se uglavnom odnosi na geografsku 'egzotičnost' autora, što je i vidljivo u postotcima zastupljenosti u ukupnom korpusu enciklopedije). Ako govorimo o konceptima, izdvojenost označava podskup tema koji posjeduje izvjesnu unutrašnju organizaciju (koncepti u podskupu mogu biti više ili manje intenzivno povezani), te postoji barem jedna poveznica s dominantnim skupom tema. Promatramo li ovo svojstvo mreže u odnosu filozofije i drugih znanosti, možemo zaključiti kako postojanje izvjesnog broja takvih poveznica omogućuje filozofiji praćenje recentnih promjena u znanosti i produciranje s time povezanih vlastitih sadržaja.

Kada promatramo izolirane mreže, implikacije su znatno različite. Iz perspektive mreže filozofa, izolirani skup predstavlja školu koja se nije uspjela probiti u glavninu "filozofa koje treba poznavati". Izoliranost može biti posljedica vremenskog odmaka, npr. škola koja već davno ne postoji niti su postojali suvremenici koji bi se nastavili na radu prethodnika. Izoliranost može biti i posljedica egzotičnosti teme, tj. neuspjeha da se škola nametne s vlastitim skupom filozofskih pitanja pozornosti strukovne zajednice. Vidjet ćemo kasnije kako Collins koristi Zakon malih brojeva ne bi li objasnio proces koji leži u pozadini. Postoji i treća mogućnost, a to je postojanje samodovoljne zajednice praktičara koja se bavi vlastitim ezoteričnim problemima (u kuhnovskom

smislu), te posjeduje dovoljno resursa da može nastaviti s djelovanjem iako nije jače povezana s glavnim korpusom.

Izolirane mreže koncepata mogu predstavljati slične scenarije: egzotičnost skupa problema koji se nikada nije uspio nametnuti kao dio veće rasprave u struci; skup koncepata koje je razvila izvjesna škola koja se ugasila prije dulje vremena ili može biti riječi o samodostatnom skupu problema.

Promotrimo to na dvije ilustracije iz razdoblja antičke filozofije: Heraklit i Pitagora. Heraklit je svakako nezaobilazno ime u predsokratovskom razdoblju, ali kako nije uspio stvoriti održivu školu sve što znamo o njegovom doprinosu struci svodi se na izvjestan broj fragmenata. Europska misao je tako igrom sudbine napustila ideju fluksa kao središnjeg pojma filozofije i ponovo se susrela s njom preko budizma (za raspravu o sličnostima Heraklitovih fragmenata i budizma vidi Suzuki 1998). S druge strane, pitagorejska škola, koja se suočila s političkim progonom i na izazov odgovorila raseljavanjem pripadnika diljem tadašnje Velike Grčke time je stvorila niz poveznica s drugim zajednicama i omogućila veću vjerojatnost za nastavak promišljanja o problemima koje su postavili u središte interesa vlastite škole. Činjenica da je Platon preuzeo dio njihovog nauka omogućila je kontinuitet, doduše uz modifikacije, pitagorejske škole. U suvremenom razdoblju prepoznamo analognu situaciju s pripadnicima Bečkog i Berlinskog kruga, koji su se raselili pred prijetnjom nacizma i time, ironično, stvorili velike rašlje kontinentalne i analitičke tradicije.

Vratimo se grafu 2. Kako smo rekli, veličina čvorova ovisi o ukupnom broju poveznica za svaku enciklopedijsku natuknicu o pojedinom filozofu prema drugim filozofima. Veličina čvora je proporcionalna pripadajućem centilu distribucije ukupnog broja veza. Namjerno se izostavilo poveznice prema i od natuknica o konceptima jer bi dobili presloženu i neinterpretabilnu mrežu. U tom svjetlu treba promatrati izdvojenost i izoliranost skupina filozofa na grafu.

Radi bolje vidljivosti, pojedini segmentni grafi su povećani. Tako na grafu 4 možemo promotriti mrežu skupine filozofa iz razdoblja antičke Grčke i Rima. Očekivano, prema rangovima, prva tri mjesta zauzimaju Aristotel, Platon i Augustin. Možda djeluje iznenađujuće uočiti poveznicu Martina Luthera u ovoj mreži, no to je posljedica formiranja mreže – isključivo na temelju međusobne povezanosti među filozofima, bez korištenja vremenske dimenzije. Dakako, moguće je izraditi mrežu koristeći i taj kriterij, što bi dalo još veće poklapanje s povijesnim podacima, kao što je moguće usložnjavati izračun dodavanjem dodatnih polja podataka. Ono što je značajno činjenica je kako dobivamo aproksimirano povijesno grupiranje **samo** iz podataka o tematskoj združenosti filozofa.

Nešto niže na grafu 2 nalaze se filozofi iz židovske, kršćanske i islamske tradicije (graf 3). Pet najizraženijih imena u skupini su Toma Akvinski, Albert Veliki, William od Ockhama, John Duns Scotus te Abu 'Ali al-Husayn Ibn Sina.

Isti učinak možemo opaziti na grafu 5 – skupini filozofa vezanih za britansko novovjekovlje; grafu 6 – skupini filozofa vezanih uz razdoblje klasičnog njemačkog idealizma, grafu 8 – skupini filozofa vezanih uz logiku, filozofiju matematike i znanosti, grafu 7 – skupini filozofa vezanih uz kinesku filozofsku tradiciju, te grafu 10 – skupini filozofa vezanih uz marksističku filozofsku tradiciju. Dakle, vremensko i tematsko grupiranje pojavljuju se kao posljedica poveznica između enciklopedijskih natuknica. Dakako, u mrežama se pojavljuju po neko ime kome tamo nije mjesto, što je i za očekivati od svakog statističkog postupka, ali nedvojbeno uočavamo kako čisti sintaktički proces proizvodi nešto nalik smislenom i ekspertnom povezivanju imena u adekvatne filozofske škole.

Graf 11 vizualizira drugi veliki podskup podataka iz Routledge enciklopedije filozofije, a to su poveznice među konceptima. Urednici enciklopedije koncepte su kategorizirali s obzirom na temu (etika, logika, religija, epistemologija, metafizika, politika, um, jezik, znanost, estetika, društvo, pravo),

vremensko razdoblje (antika, srednji vijek, renesansa, te po stoljećima od 17. do 20.), dio svijeta (Afrika, Kina/Japan/Koreja, Indija/Tibet, Latinska Amerika, Slaveni), te religiju (hinduizam, budizam, judaizam, kršćanstvo, islam). I ovdje je potrebno upozoriti na značaj uredničke politike koja je mogla rezultirati i drugačijim sustavom klasificiranja enciklopedijskih natuknica. Pet najzastupljenijih tema označene su bojama: etika (zeleno), religija (žuto), logika (ljubičasto), um (plavo) i znanost (crveno). Svi pojmovi koji su imali više od jedne tematske oznake grupirani su u kategoriju 'višestruko' budući je uredništvo u slučajevima višestrukih tema oznake poslagalo abecedno, iz čega se ne može zaključiti na primarnu pripadnost pojma. Svaka tema označena je samo za one natuknice koje pripadaju isključivo jednoj temi. Ovakva strategija je razumljiva, jer bi inače zadirali u uredničku politiku na temelju vlastite prosudbe, što je upitno koliko bi se slagalo s hipotetskim slučajem usporedbe uredničkih odgovora.

Za svaku od pojedinačnih tema prikazana su po tri grafa – na prvome je na velikom grafu koncepata označeno crvenom bojom sve natuknice koje pripadaju zadanoj temi, zatim su te natuknice izolirane u poseban graf, te je na kraju prikazan treći graf u kojem su sve natuknice koje su označene da pripadaju datoj temi, bez obzira je li im to jedina oznaka. Time smo dobili tri informacije: prva pokazuje mjesto pojedine teme u velikoj mreži koncepata, druga pokazuje koliko je pojedina tema zatvorena u sebe (vizualno odgovara 'širini' grafa nasuprot kompaktnosti), te kako je pojedina tema uređena s obzirom na sve relevantne pojmove. Treći graf nam je koristan kao sredstvo odgovora na pitanje "Kojih je X najvažnijih pojmova u temi Y?", pri čemu je X prirodni broj manji od ukupnog broja čvorova u grafu. Odgovor na to pitanje koristan nam je prilikom prezentacije filozofskih sadržaja, bilo kroz kurikul filozofije, bilo kroz kontrolirane rječnike. Ilustrirajmo to primjerom grafa 29, mreže za temu logika. Pet najpovezanijih koncepata su "Filozofija logike", "Teorija modela", "Gödelov teorem", "Modalna logika" i "Srednjevjekovna logika"; sljedećih pet su "Filozofska pitanja u

modalnoj logici", "Churchova teza", "Hilbertovi programi i formalizmi", "Logička forma" i "Intuicionizam". Želi li se posložiti kurikul za logiku, ovakav pristup može poslužiti za formiranje skupa temeljnih pojmova, ali i uvid u njihov međudnos čime se olakšava prezentacija gradiva iz danog područja. Drugi pristup je izrada rječnika, gdje se podaci na kojima se temelji graf mogu iskoristiti za izradu kontroliranog rječnika koji mapira središnje (najpovezanije pojmove) izvjesnog područja, te prilikom opisa izvjesnog pojma imamo indikacije o kojim drugim konceptima moramo voditi računa.

Potrebno je istaknuti metodološki razliku u izradi grafova za pojedino područje – jedan je filtrirana verzija ukupnog grafa konceptata u enciklopediji i temelji se na isključivoj pripadnosti koncepta određenoj temi, dok je drugi graf svih pojmova koji pripadaju toj temi, bez obzira je li jedina ili ne. Stoga drugi tematski grafikon redovito ima veći broj čvorova.

(D) TEORIJA KULTURNOG KAPITALA

Randall Collins u analizu filozofske zajednice intelektualaca kreće od Durkhemovog pojma svetog, te Goffmanovog pojma interakcijskih rituala. Na poveznicu između intelektualnih istina i Durkhemove sociologije upozorava Bloor (1976, prema Collins 2002, 19) – u matematici istine "nadilaze osobu, objektivne su, ograničavaju slobodu i zahtijevaju poštovanje." Na koncu, sličan pristup imamo od početaka interakcije matematike i filozofije – pitagorejska škola imala je karakteristike i filozofske škole, političke stranke i religijske sekte, odjeci čega se mogu pratiti u Platonovoj Akademiji. Goffman (1967) uvodi koncept interakcijskih rituala i promatra makro-sociološke pojave iz perspektive dinamike mreža i lokalnih susreta. Durkheimovo je opažanje kako svete predmete prepoznamo kroz osjećaj ograničenja i izvanjskosti u kontaktu s njima, te spontanim osjećajem gnjeva kada se o njih netko ogriješi; on to ilustrira primjerima krive uporabe riječi, pogreške izgovora ili gramatičke konvencije (Collins 2002, 47).

Perspektivu paradigme simboličkog interakcionizma možemo sistematizirati putem tri teze:

"[1] valjani opis društvenog ponašanja mora uključiti perspektivu sudionika u interakciji i ne može se u potpunosti oslanjati na perspektivu opažača (...) [2] jastvo [self], tj. refleksivni odgovor pojedinca na samoga sebe, povezuje šire društvene organizacije ili strukture u društvene interakcije tih osoba (...) [3] proces društvenih interakcija prethodi i jastvu [self] i društvenoj organizaciji, koji oboje slijede i pojavljuju se iz društvene interakcije." (Strykes 2000, 3098)

U skladu s ovakvom istraživačkom paradigmom, Collins (2002, 19) intelektualce definira kao "osobe koje proizvode dekontekstualizirane ideje. Te ideje su istinite, značajno udaljene od bilo kojeg mjesta i bilo koje osobe koja ih konkretno uzima u djelovanje." Kao specifična grupa, intelektualci su svjesniji vlastitog identiteta, promatraju ga apstraktnije iz višestrukih perspektiva (povijesna, sociološka, psihološka, filozofska), te

posjeduju specifične interakcijske rituale. Svijet intelektualaca tako je "masivna konverzacija, kulturni kapital koji kruži u redovnim ritualima licem-u-lice, kao i putem pisanja" (Collins 2002, 30). Dodatna specifičnost intelektualaca jest publika koju čine: ona doista sluša interakcijske rituale, pozornost joj nitko ne može monopolizirati, posjeduje fokus rasprave, te je nepasivna jer se od nje očekuje debata i kritičko propitivanje (Collins 2002, 26-8).

Interakcijski rituali tvore lance, tj. stazu kroz mrežu susreta koja tvori nečiju povijest sudjelovanja u ritualima. Sudionici stvaraju kulturni kapital kroz "simbolički repertoar različitih stupnjeva apstrakcije, različite generalizacije i pojedinačne ciljeve" (Collins 2002, 29), i on predstavlja "skladište nabijenih simbola koje osobe nose iz svake situacije, skupa s emocionalnom energijom" (Collins 2002, 24). Uspješnim sudjelovanjem u interakcijskim ritualima stvara se emocionalna energija i koja pogoni sudionike u sudjelovanje u novim ritualima.

"Pojedinci su motivirani sudjelovati u ritualima najviše solidarnosti, gravitirati prema onim susretima u kojima se njihov repertoar simbola i razina emocija miješa s onima drugih osoba na način da stvara visoku razinu solidarnosti, a nastoje se odmaći od onih susreta u kojima su podčinjeni ili isključeni. Ako je mreža stratificirana, osoba nastoji dominirati vlastitim ritualnim interakcijama; ako mu nedostaje resursa za to, osoba će nastojati izbjeći rituale u kojim je podčinjena." (Collins 2002, 30)

Znanstvenici žele središnja mjesta u ritualu, a to mogu postići na dva načina, tvrdeći kako su njihove ideje nove ili važne. I onda uočavamo prvi sraz između skolastičkog, povijesnog usmjerenja intelektualne zajednice, kojoj su u žarištu velike istine, i inovativnih zajednica, usmjerenih na rješavanje problema, kojima "velike istine nisu toliko prednost koliko prepreka" (Collins 2002, 32). Time se stvara izvjesna oportunistička narav interakcijskih rituala, budući količina kreativnog kapitala koja teče prema članu mreže ovisi o mjestu

gdje se on nalazi u mreži. Stvara se strukturno rivalstvo koje funkcionira prema zakonu malih brojeva, tj. postojanja malog broja čvorova argumentiranja, tri do šest njih (Collins 2002, 38-40). Znanstvenik se tada nalazi pred strateškim izborom – može odabrati biti kralj planine i biti (gotovo) sam u središtu neke od važnih teorija ili postati vjerni sljedbenik uspješne teorije bilo kao branitelj, suradnik ili specijalist.

Veličina filozofa "temelji se na strupnju u kojem filozof zadržava interes drugih mislilaca kroz duga vremenska razdoblja" (Collins 2002, 59). Na tragu tog kriterija, možemo razlikovati tri razine značajnosti filozofa. Oni na prvoj razini su kanonska imena struke, reputacija im se prenosi prve dvije generacije čime se osigurava izvjesna stalnost u intelektualnoj mreži. Moguće je imati u prvoj razini i autore koji su postali na neko vrijeme zaboravljeni, ali ponovno otkriće je moguće samo ako postoji izvjesna povezanost s intelektualnom mrežom i izvjesna količina radova koju se može iznova otkriti (Collins 2002, 62). Na pamet padaju dva kanonska imena kao primjeri – Aristotel u povijesti filozofije i Bach u povijesti glazbe. Collins (2002, 65) zaključuje kako "najistaknutiji filozofi nisu organizacijski izolirani već članovi lanaca učitelja i učenika koji su i sami poznati filozofi, te su i/ili članovi krugova značajnih intelektualaca suvremenika."

PODRŠKA IZ ANALIZE REP

Collinsova analiza jasno ide u prilog tezi o značajnim filozofima kao frekventnim čvorovima u mreži odnosa učitelj-učenik, odnosno konfliktnih odnosa. Odnosi koje smo analizirali u Routledge enciklopediji jamačno nasljeđuju ovu mrežu – racionalno je očekivati kako će se u opisu doprinosa izvjesnog filozofa spomenuti osobe koje su na njega utjecale i na koje je on utjecao. No, enciklopedija ima šire poimanje utjecaja, ono koje preskače generacije – cijele škole misli mogu biti udaljene stoljećima jedna od druge, ali i dalje djelovati pod jasnim utjecajem, npr. platonisti ili aristotelovci u različitim razdobljima. Ako doista postoji podrška podataka Collinsovoj analizi iz Routledge enciklopedije onda leži u i) strukturalnom paralelizmu

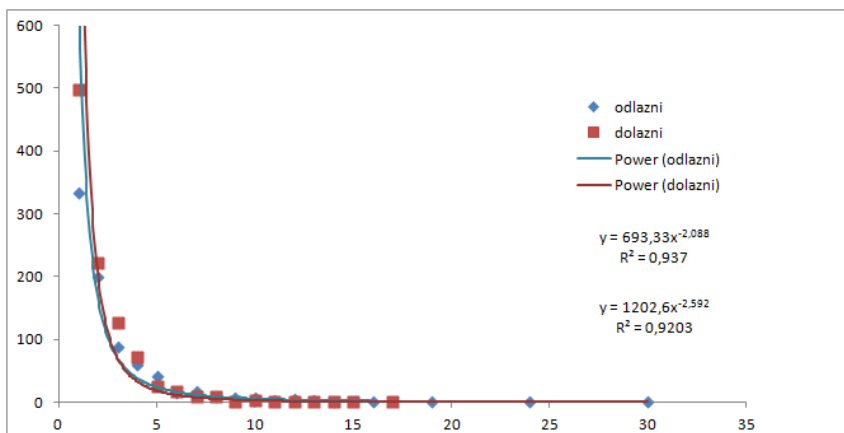
distribucije veza i ii) korelaciji između značajnosti mjesta koje zauzima pojedini filozof u oba djela, ovisno o dolaznim, odlaznim i ukupnim brojem veza.

Prikažemo li filozofe već prema broju odlaznih veza (učenici) i dolaznih (učitelji), te ukupnih (veličina utjecaja), možemo oformiti tablicu s 20 najistaknutijih imena u svakoj od kategorija.

Distribucija poveznica zauzima oblik eksponencijalne funkcije (za odlazne veze $y=693,33x^{-3,088}$; za dolazne veze $y=1202,6x^{-2,592}$). Koeficijenti determinacije za obe funkcije su visoki (,937 i ,920 poimenice). Odnos je prikazan na grafikonu.

Tabela 8 Prikaz najviše rangiranih imena već prema broju dolaznih, odlaznih ili ukupnih veza (izvor: Jadrešin & Čirić 2016). Prvi stupac označava rang; treći, peti i sedmi broj poveznica.

Co	odlazni	plu	dolazni	plu	ukupno	plu
1	Plato	30	Husserl	17	Plato	45
2	Husserl	24	Plato	15	Husserl	41
3	Socrates	19	Russell	14	Socrates	33
4	Frege	16	Socrates	14	Russell	26
5	Brentano	14	Leibniz	13	Wittgenstein	25
6	Schelling	13	J.S.Mill	12	J.S.Mill	22
7	Wittgenstein	13	Wittgenstein	12	x	22
8	Heidegger	13	Carnap	11	Heidegger	21
9	x	13	Condorcet	10	Leibniz	21
10	Wm.James	12	Arcesilaus	10	Locke	20
11	Russell	12	Locke	10	Hegel	19
12	Pythagoras	12	x	9	Frege	18
13	Trendelenburg	12	Cicero	8	Voltaire	18
14	Voltaire	12	Scheler	8	Arcesilaus	18
15	Aquinas	12	Hegel	8	Aquinas	17
16	d'Alembert	11	Menedemus of Eretria	8	Brentano	16
17	Fichte	11	Heidegger	8	i	16
18	Hegel	11	Archytas	8	Pythagoras	15
19	Theophrastus	10	Reichenbach	8	Schelling	15
20	Newton	10	Zeno of Critium	8	Rickert	15

Slika 25 Distribucija dolaznih i odlaznih poveznica za Collinsove mreže učitelj-učenik (izvor: Jadrešin & Čirić 2016).

Za konačnu potvrdu podrške podataka iz Routledge enciklopedije Collinsovoj rekonstrukciji mreža učitelj-učenik potrebno je izračunati stupanj sličnosti. Za to smo koristili Pearsonov ρ koeficijent rang-korelacije za prvih 50 filozofa prema Collinsovoj analizi. Rezultati su prikazani u tablici.

Tabela 9 Spearmanove rank-korelacije između rangova filozofa u mrežama Collinsove analize i Routledge enciklopedije.

	odlazni	dolazni
REP×Collins	0,32	0,3
df=48	p<,05	p<,05

Dakle, možemo zaključiti kako smo ustanovili i strukturalnu sličnost distribucija i značajnu korelaciju između rangiranja filozofa u mrežama koje smo konstruirali iz podataka Collinsove analize i onih iz Routledge enciklopedije.

(E) HEJ, PA OVDJE NEMA NIKOGA?!

Dovršit ćemo studiju lokalnim pitanjem – koliko su hrvatski filozofi zastupljeni u enciklopedijama i rječnicima? Prvo ćemo prikazati pojavnost u *Routledge enciklopediji filozofije*, a zatim tablični pregled zastupljenosti u još nekoliko izvora.

Središnja natuknica u kojoj se spominje najveći broj hrvatskih filozofa je ona o filozofiji kod Južnih Slavena (Lazović & Pavković 1998). U natuknici⁶¹ od 5 573 riječi spominju se Juraj Dragišić, Matija Vlačić Ilirik, Franjo Petrić, Ruđer Bošković, Franjo Marković, Albert Bazala, Pavao Vuk-Pavlović, Gajo Petrović, Milan Kangrga, Vanja Sutlić (otac), Zvonko Richtmann, Rikard Podgorsky, Neven Sesardić i Nenad Mišćević. Vrijedi spomenuti i natuknicu o panslavizmu (Riasanovsky 1998), koja spominje Juraja Križanića, Ljudevita Gaja i Josipa Juraja Strossmayera.

FRANE PETRIĆ

Kako se može vidjeti, u Collinsovoj analiza povijesti filozofije imenom je uvršten samo Frane Petrić, i to samo na jednom grafu (Collins 2002, 498 slika 9.7), bez ikakva drugog spomena u tekstu ili u indeksu od 1 379 imena. Kako je primijetio Ivica Martinović (2008), zabrinjava zaobilaženje autora poput Jurja Dragišića, Marka Marulića, Matiju Vlačića i Marka Antuna de Dominisa. U *Routledge enciklopediji* je Petrić zastupljen s vlastitom natuknicom (Ashwort 1998b) od 2 513 riječi, te se spominje u još osam drugih natuknica (sedam tekstualnih i jedna usmjerujuća). U vlastitoj natuknici, Petrić je proglašen talijanskim humanistom; uz natuknicu o životu, razrađuju se njegov anti-aristotelizam, metafizika svjetla i filozofija prirode. Natuknica završava riječima "Petrić se čini utjecajnijim od drugih tzv. filozofa prirode, Bruna, Campanelle i Telesia, i bio je naširoko čitan u XVII. st. Njegovu teoriju svjetla napao je Mersenne, dok je moguće kako je njegovo

---

⁶¹ U duhu lokal-patritozma ističem kako se u istoj natuknici u dva navrata spominje Zadar i to kao mjesto analitičke filozofije.

gledište o prostoru doprlo do Newtona preko Henry Morea, platonista s Cambridgea, te Gassendija." (Ashworth 1998b).

Ostale natuknice u *Routledge enciklopediji* u kojima se spominje Petrić su "Renesansni platonizam" (Hankins 1998), gdje ga se imenuje "velikim Renesansnim stručnjakom za Platona" i stavlja kao odrednicu jednog kraja tadašnjeg spektra misli, a to je Platonova sveopća superiornost Aristotelu. Navodi se i informacija o Proclusu kao vjerojatnom izvoru Petrićevog matematičkog argumenta o beskonačnosti prostora. U natuknici "Renesansna filozofija" (Ashworth 1998c) vezuje ga se uz neoplatonizam, anti-aristotelizam i nove filozofije prirode. U kontekstu ondašnjeg skepticizma (Popkin 1998), Petrić se spominje kroz anti-aristotelizam. U natuknici "Telesio, Bernardino (1509-88)" (Kessler 1998) Petrić je spomenut kao kritičar, uz poštovanje prema Telesiovom djelu. Spominju se neskolastička metoda podučavanja, podrška antiaristotelizmu (Popkin 1998), Gassendijevo posuđivanje filozofije prirode od Petrića (Osler 1998) i oslanjanje na Kaldejsko proročište (Siorvanes 1998). Postoji i manje laskava referenca u natuknici o Giordanu Brunu, gdje ovaj Petrića opisuje kao "izlučevinu pedanterije koja je onečistila brojne arke s Peripatetičkim raspravama" (1548/1964, 99; prema Ashwort 1998a).

RUĐER BOŠKOVIĆ

S obzirom na reputaciju u domovini, očekivali bi veću zastupljenost Ruđera Boškovića u enciklopedijskim natuknicama. U *Routledge enciklopediji* Bošković **nema** vlastitu natuknicu i spominje se u svega njih pet: usputno, uz Faradaya u natuknici o filozofskom značaju teorije relativnosti (Redhead 1998), spominje se njegov doprinos pristupu točkaste mase (Wilson 1998), Priestleyevo prihvaćanje nekih Boškovićevih ideja (Schofield 1998), te se spominje na još dva mjesta (Madden 1998; Koerge 1998).

HERMAN DALMATIN

Jedino ime koje se još spominje i kod Collinsa i u *Routledge enciklopediji* je Herman Dalmatin. Collins (2002, 464) ga navodi brojčano (kao oznaku 48) u grafu 9.3 i samo jednom imenom, u sklopu popisa imena tercijarnih filozofa (Collins 2002, 932). Dalmatin je na grafu prikazan kao učenik Thierryja od Chartresa i kao izgledni suradnik Gerarda iz Cremona i Ivana iz Seville. U *Routledge enciklopediji* spomenut je u dvije natuknice – o prevoditeljima (Brams 1998) i o Thierryju od Chartresa (Marenbon 1998).

MARKO ANTUN DE DOMINIS

Marko Antun de Dominis u *Routledge enciklopediji* se spominje samo jednom, kao usputna bilješka u natuknici o Hobbesovom životu. Navodi se kako je Hobbes morao na velikoj turneji susresti i de Dominisa "koji je bio uključen u prevođenje Baconovih spisa na talijanski i također bio povezan sa Sarpijem" (Sorell 1998).

NEMA VEZE, MOŽE I GORE

Ako su ovi podaci o podzastupljenosti hrvatskih filozofa zabrinjavajući, rezultati usporedne analize dodatnih osam izvora filozofskih referenci su poražavajući. S izuzetkom Wikipedije, jedva da bismo mogli zaključiti iz enciklopedijskih i rječničkih natuknica kako je u Hrvatskoj uopće bilo filozofije. Usporedilo se ukupno deset izvora: Collinsovu Sociologiju filozofijâ (2002), Routledge enciklopediju filozofije na CD-ROMu (Craig & Floridi 1998), Sažetu Routledge enciklopediju (Craig 2000), Sažetu enciklopediju Zapadne filozofije (Rée & Urmsom 2005), hrvatsku i englesku inačicu Wikipedije, Stanford on-line enciklopediju filozofije (Zalta 2016), Internetsku enciklopediju filozofije (Fieser & Dowden 2016), te dva rječnika – Oksfordski rječnik (Blackburn 1996) i Penguinov (Mautner 2005). Frane Petrić i Ruđer Bošković se pojavljuju u najviše izvora (sedam), a Petrić ima daleko najviše vlastitih natuknica (pet).

Popis imena se oformio koristeći imena navedena u Routledge enciklopediji (Lazović & Pavković 1998), a zatim se proširio s još četiri imena: Đurom Arnoldom, Hedom Festini, te Stjepanom Zimmermannom. Dakako, moglo se popisu dodati još lijepi broj imena, ali zaustaviti se na polovici "smisla života, svemira i svega ostalog" (Adams 1996, ch27) činilo se prikladnim.

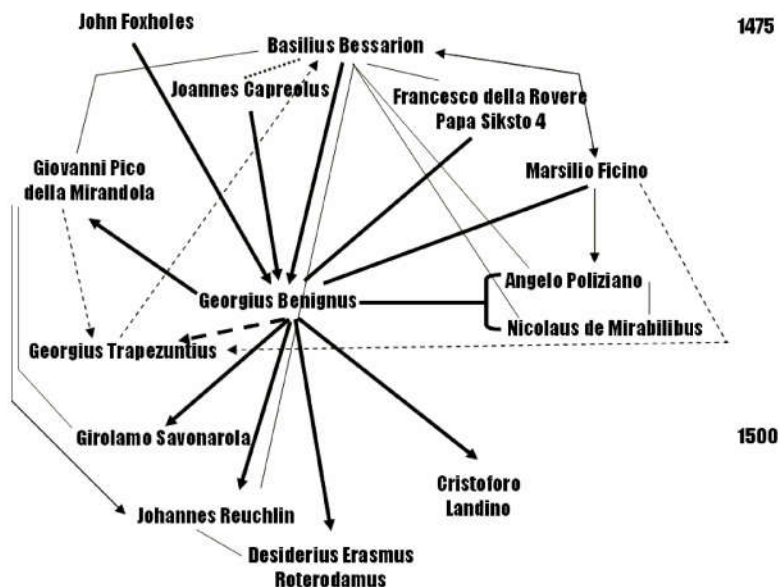
Rezultati su jasni – izuzmemo li Wikipedije, samo dva od 21 analiziranog filozofa posjeduju vlastite natuknice u bar jednom od deset izvora: Frane Petrić i Ruđer Bošković. Obojica se usputno spominju u još 17 natuknica

Dakako, nisam prvi koji upozorava na ovakvu podzastupljenost (vidi Gregorić 2015). Što se može napraviti? Očiti korak je napisati enciklopedijske natuknice o najvažnijim

Tabela 10 Prikaz zastupljenosti pojedinih hrvatskih filozofa u deset analiziranih enciklopedija i rječnika.
 Legenda: Collins = Collins 2002; REP = Craig & Floridi 1998; CREP = Craig 2000; CWEP = Rée & Urmson 2005; PDP = Mautner 2005; ODP = Blackburn 1996; Wiki.hr = hrvatska Wikipedija; Wikien = američka Wikipedia; SEoP = Zalta 2018; IEP = Fieser & Dowden 2016.

	Collins	REP	CREP	CWEP	PDP	ODP	Wiki.hr	Wiki.en	SEoP	IEP
Đuro Arnold	0	0	0	0	0	0	▲ 46	▲ 8	0	0
Albert Bazala	0	1	0	0	0	0	▲ 43	9	0	0
Ruđer Bošković	0	6	0	0	1	▲ 2	>50	▲ 44	4	4
Herman Dalmatin	1	2	0	0	0	0	▲ 3	▲ 28	1	0
Markantun de Dominis	0	1	0	0	0	0	▲ 18	▲ 23	0	0
Juraj Dragišić	0	1	0	0	0	0	▲ 7	4	0	0
Heda Festini	0	0	0	0	0	0	▲ 1	▲ 3	0	0
Ljudevit Gaj	0	1	0	0	0	0	>50	>50	0	0
Milan Kangrga	0	1	0	0	0	0	▲ 18	▲ 11	0	0
Juraj Križanić	0	1	0	0	0	0	▲ 28	▲ 22	0	0
Franjo Marković	0	1	0	0	0	0	▲ >50	▲ 16	0	0
Nenad Mišćević	0	1	0	0	0	0	▲ 6	2	4	0
Gajo Petrović	0	1	0	0	0	0	▲ 18	▲ 12	0	0
Frane Petrić	1	▲ 8	▲ 3	0	0	0	▲ 12	▲ 26	▲ 6	3
Rikard Podhorsky	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0
Zvonko Richtman	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Neven Sesardić	0	1	0	0	0	0	▲ 7	▲ 1	3	0
J. J. Strossmayer	0	1	0	0	0	0	>50	>50	0	0
Vanja Sutlić	0	1	0	0	0	0	▲ 3	▲ 5	0	0
Matija Vlačić Ilirik	0	1	0	0	0	0	▲ 24	▲ >50	1	0
Pavao Vuk-Pavlović	0	1	0	0	0	0	▲ 7	3	0	0
Stjepan Zimmermann	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0

hrvatskim filozofima i kontaktirati uredništva filozofskih enciklopedija. Alternativno, može se pristupiti izradi socijalne, konceptualne i bibliografske mreže hrvatskih filozofa. Sličan pokušaj, ali značajno ograničenog dometa, autor je predstavio na Danima Frane Petrića (Ćurko & Ćirić 2008). Nažalost, autorova specijalizacija nije povijest hrvatske filozofije i ozbiljnu izradu pripadajućih natuknica i mreže treba prepustiti mjerodavnijim stručnjacima. Ovdje prikazana analiza može poslužiti kao korak u tom smjeru.

Slika 26 Prikaz ego-mreže za Juraja Dragišića (Ćurko & Ćirić 2008).

(F) PLAN BUDUĆEG ISTRAŽIVANJA

Kako se istaknulo u poglavlju o metodologiji, zaključci ove studije su ograničeni uslijed veličine analiziranoga uzorka. Koristeći iste pretpostavke i pristup skupljanja i analize podataka, buduće istraživanje planira se proširiti sa sljedećim izvorima:

- enciklopedijama: *Thomson Gale Encyclopedia of Philosophy* (Borchert 2006), *Stanford Online Encyclopedia of Philosophy* (Zalta 2016), *Internet Encyclopedia of Philosophy* (Fieser & Dowden 2016), *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy* (Rée & Urmsen 2015), *Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy* (Craig 2000);
- općim i specijaliziranim filozofskim rječnicima: *Oxford Dictionary of Philosophy* (Blackburn 1996), *The Penguin Dictionary of Philosophy* (Mautner 2005), *Logic from A-Z* (Detlefsen, McCarty & Bacon 1999);
- pregledima povijesti filozofije: *A History of Philosophy* (Copleston 1988; 1993), *Routledge History of Philosophy* (Taylor 2005), *A New History of Western Philosophy* (Kenny 2006), *Philosophy and philosophers: An introduction to Western philosophy* (Shand 1993).

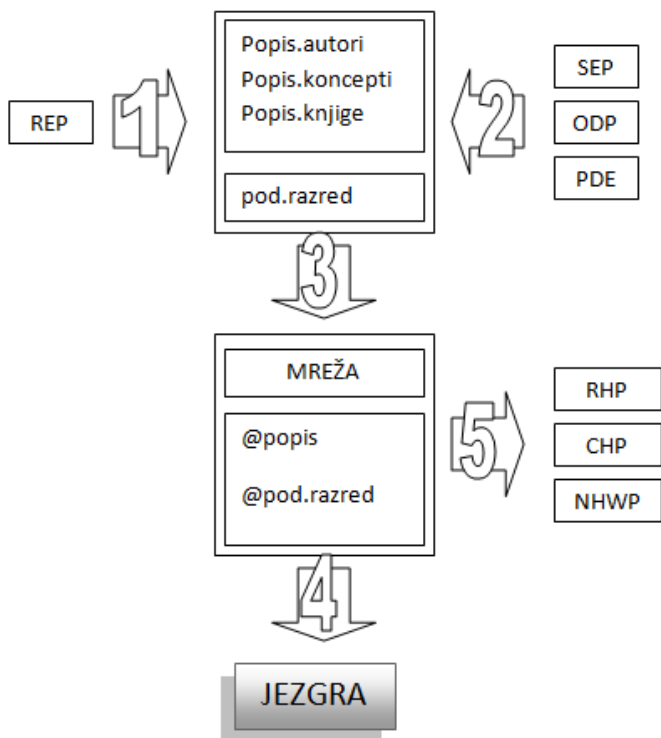
Proširenjem broja izvora rješavamo se nekih metodoloških ograničenja u ovoj studiji:

- 1) postižemo višestrukost mreža relevantnih pojmova, što nam omogućuje:
  - a) određivanje intenziteta snage veze između njih, tj. razlikovanje pojavljuje li izvjesna veza pojmova samo u jednom izvoru ili u svima analiziranima. Broj ponavljanja proporcionalan je relevantnosti, te se može uzeti minimalna vrijednost koja je potrebna ne bi li se izvjestan koncept ili ime uvrstili u analizu;
  - b) postizanje konsenzusa oko središnjih pojmova i imena pojedinih filozofskih disciplina. Ranije smo

vidjeli koliko je postizanje konsenzusa oko filozofskih tema rijedak događaj. Ovakvim pristupom možemo barem dobiti egzaktnu mjeru za značaj pojedinačnih imena i koncepata;

- 2) umanjivanje utjecaja uredničkih politika na izgradnju mreže. Naime, očekivati je kako projekt izrade rječnika i enciklopedije nije rezultat samo odraza konceptualnih i povijesnih odnosa u struci nego i preferencija uredništva (npr. koje koncepte/imena odabrati kao središnje, koje koncepte/imena izostaviti, koliko prostora dati pojedinim natuknicama), ograničenja koja je postavio izdavač (maksimalni opseg enciklopedije, raspoloživa sredstva, vremenski rokovi). Za svaki od navedenih razloga možemo očekivati kako će imati različite parametre već u ovisnosti o kojoj enciklopediji ili rječniku je riječ;
- 3) egzaktnu mjeru zastupljenosti imena iz hrvatske filozofije u uglednim sekundarnim filozofskim referencama.

Shema planiranih istraživanja prikazna je na slici 15. Prvi korak je obavljen – iz Routledge enciklopedije izvučeni su popisi autora, koncepata, korištenih knjiga i tematskih klasifikacija. Drugi korak je primijeniti taj rječnik na ine enciklopedije i rječnike te proširiti popis ukoliko je potrebno. Treći korak je kreiranje mreže osoba, koncepata i literature pri čemu imamo i informaciju poklapanja među izvorima, što odgovara mjeri pouzdanosti informacije. Četvrti korak je identificirati jezgru struke: imena, koncepte i literaturu. Posljednji korak je primjena mreže na obuhvatne povijesti filozofije i provjera zasićenosti kontroliranih rječnika i valjanosti poveznica među entitetima.

Slika 27 Shematski prikaz istraživačkih izvora i faza planiranih za buduće istraživanje dostupnih filozofskih rječnika i enciklopedija.

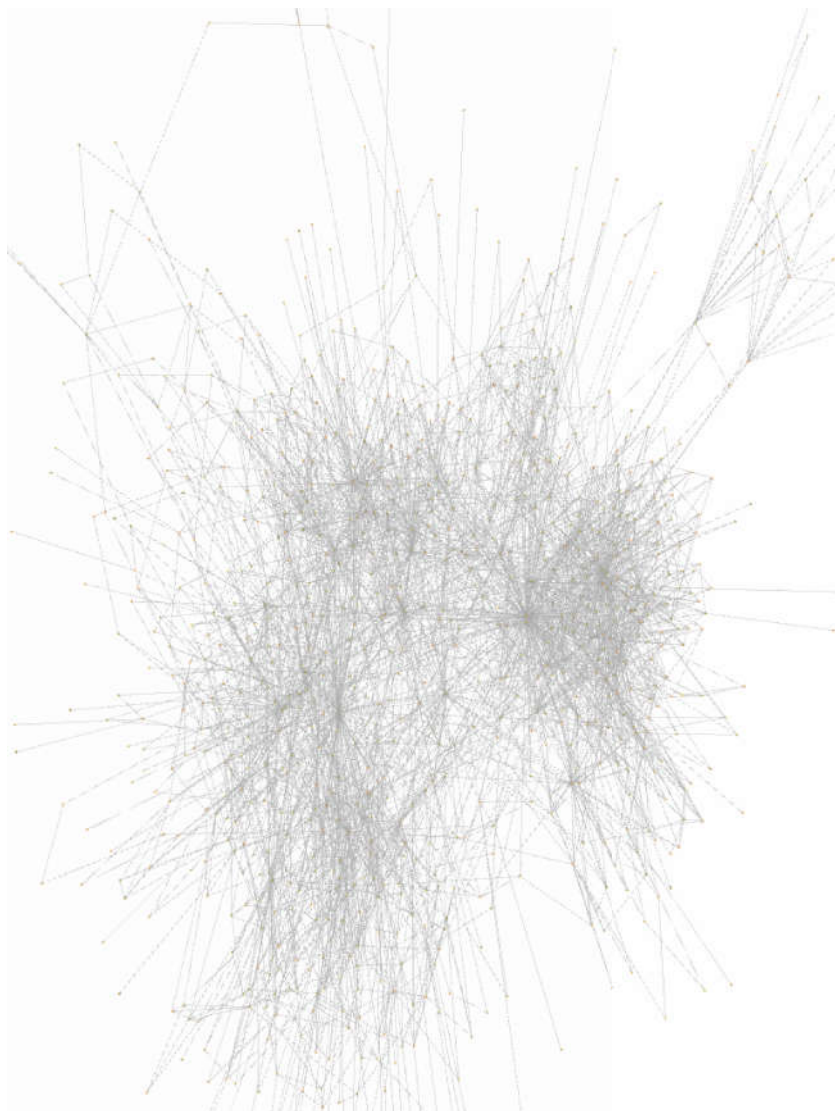
(G) ZAKLJUČAK

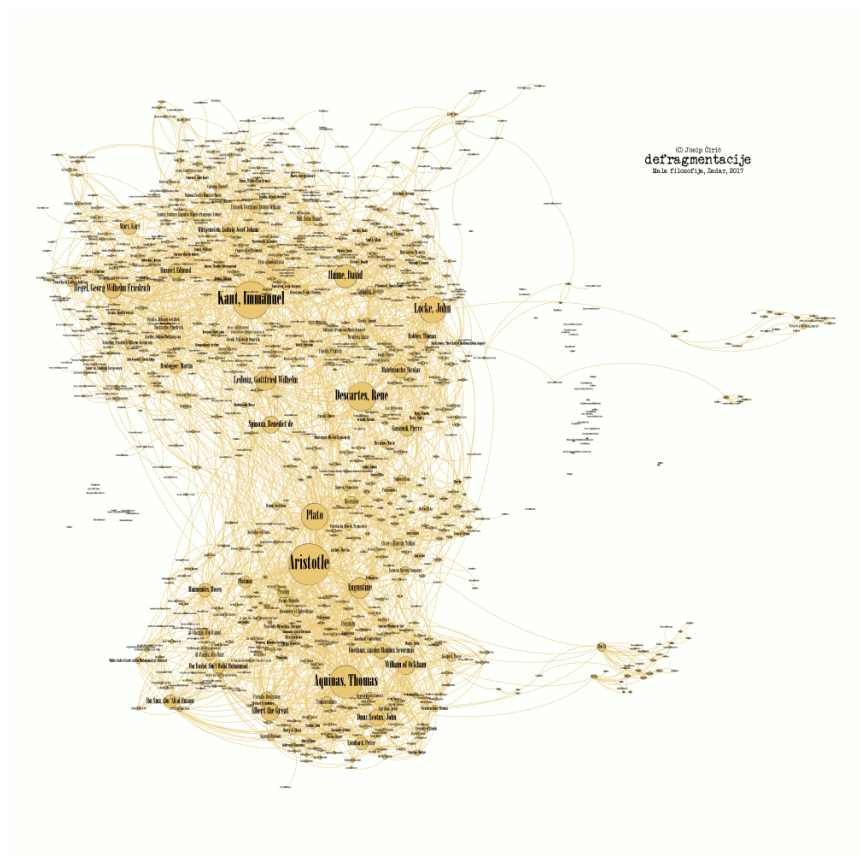
Filozofija je specifična disciplina budući ne postoji konsenzus oko pitanja definicije, predmeta istraživanja niti prikladnih metoda, a popis se još nastavlja. Jedan pokušaj odgovora na metafilozofska pitanja može doći iz interdisciplinarnog pristupa – objediniti konceptualnu, informacijsku i statističku analizu.

Rezultati pokazuju kako postoji jasna unutarnja struktura odnosa između filozofa (povijesni odnosi učitelj-učenik koji prenose intelektualni kapital kao i odnosi u povezivanju natuknica o filozofima), koncepata i interakciji, a koja upućuje na svojstvo velike preferencijalne mreže: zakon potencije. Povijesne odnose učitelj-učenik nasljeđuje enciklopedijski sustav organizacije znanja uz dodatni sloj preferencijalnosti koja nije samo kronološki uvjetovana, te i tu vidimo oznake velikih perefencijalnih mreža. Možemo reći kako postoji umjerena podrška mreže filozofa u enciklopediji onoj u povijesnoj analizi, a time i teoriji intelektualnog kapitala i transmisije emocionalne energije. Ostaje u budućem istraživanju provjeriti višestrukost te podrške u drugim filozofskim enciklopedijama.

Odgovor na metafilozofska pitanja 'što je filozofija?' i 'čime se filozofi bave?' može se doseći empirijskim sredstvima i analizom organiziranog sustava znanja kakvo čini enciklopedija. Autor nema iluziju kako će ovi nalazi pogurati metafilozofsku raspravu prema većoj razini konsenzusa, ali svakako će dati materijal oko kojeg će se provesti dosta sporenja i konstruktivne rasprave.

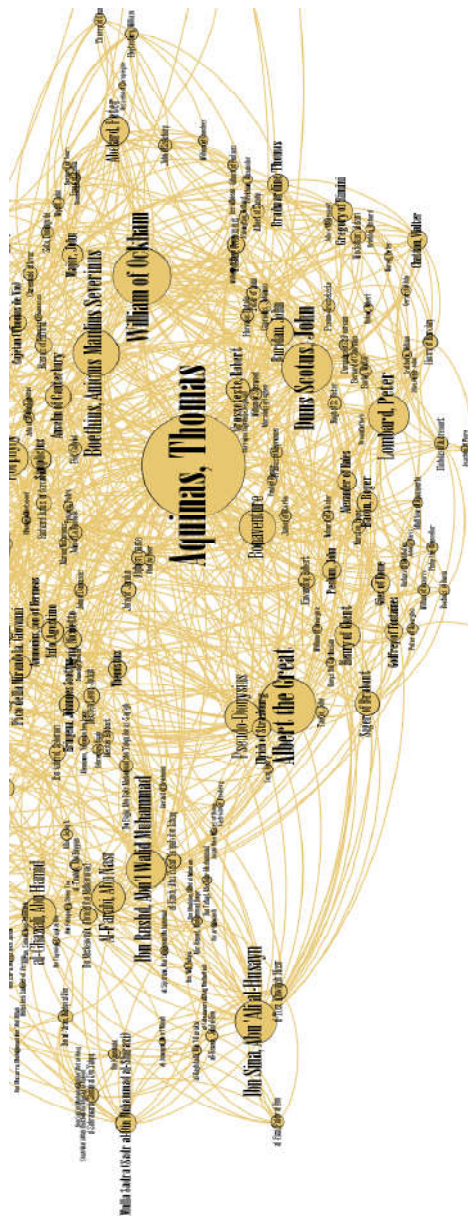

Graf 1 Neuređena vizualizacija kompleksne mreže poveznica među filozofima, tzv. eksplozija u tvornici špageta (Sagan 1983).

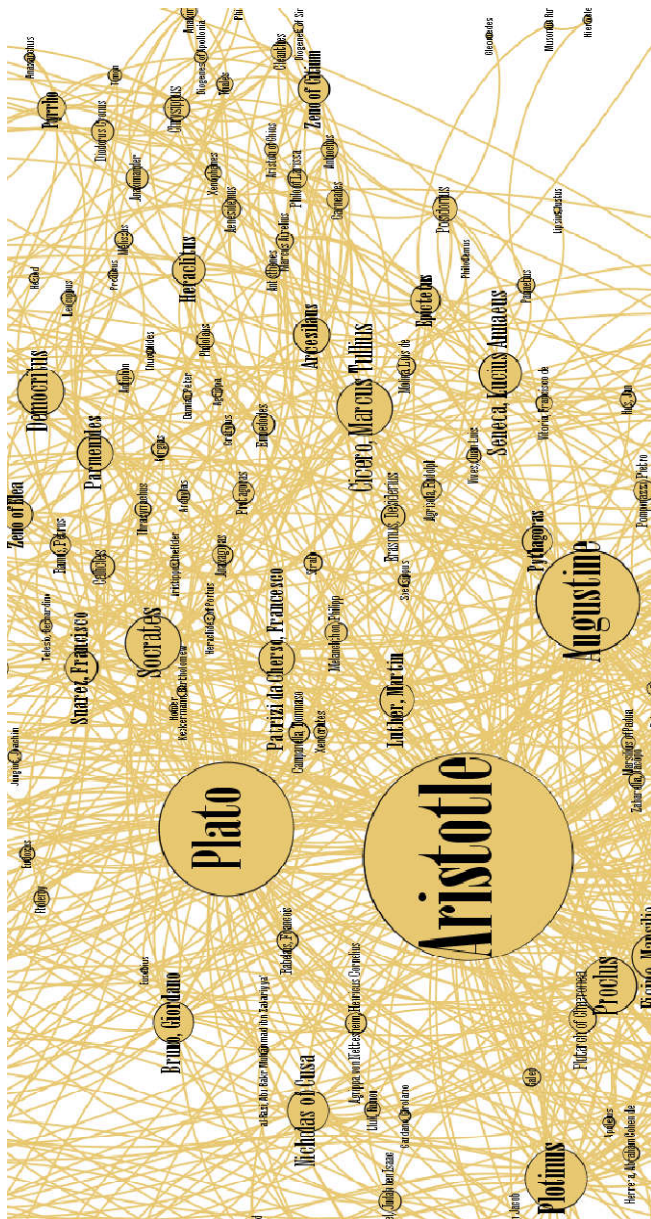
Graf 2 Uređena vizualizacije kompleksne mreže poveznica među filozofima u Routledge enciklopediji filozofije (Craig & Floridi 1998).

Veličina čvora određena je ukupni brojem dolaznih i odlaznih veza i odgovara pripadajućem centilu čvora. Grupiranje rezultata ishod je uporabe programa Gephi (Gephi contributors 2016) i vizualizacijskih postupaka ForceAtlas i ForceAtlas2.

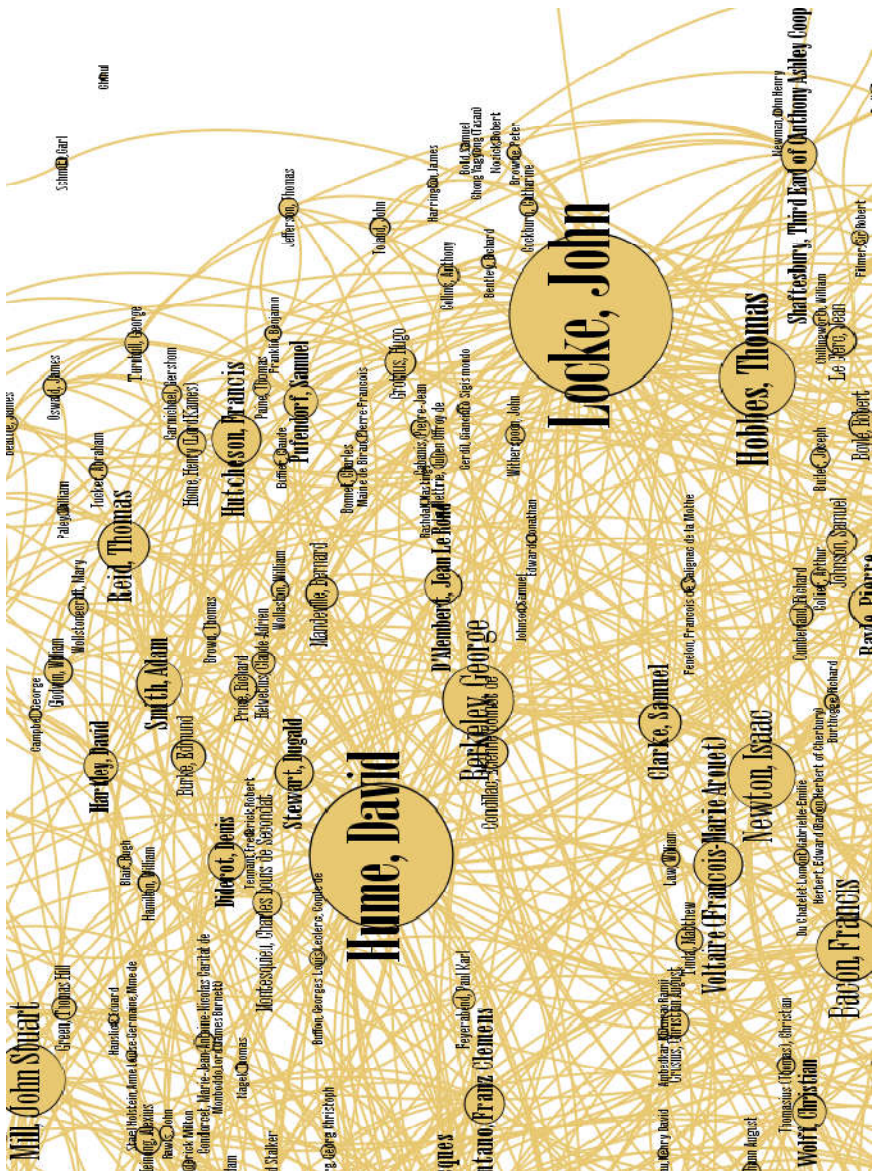
Graf 3 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa vezanih uz kršćansku, židovsku i islamsku tradiciju.

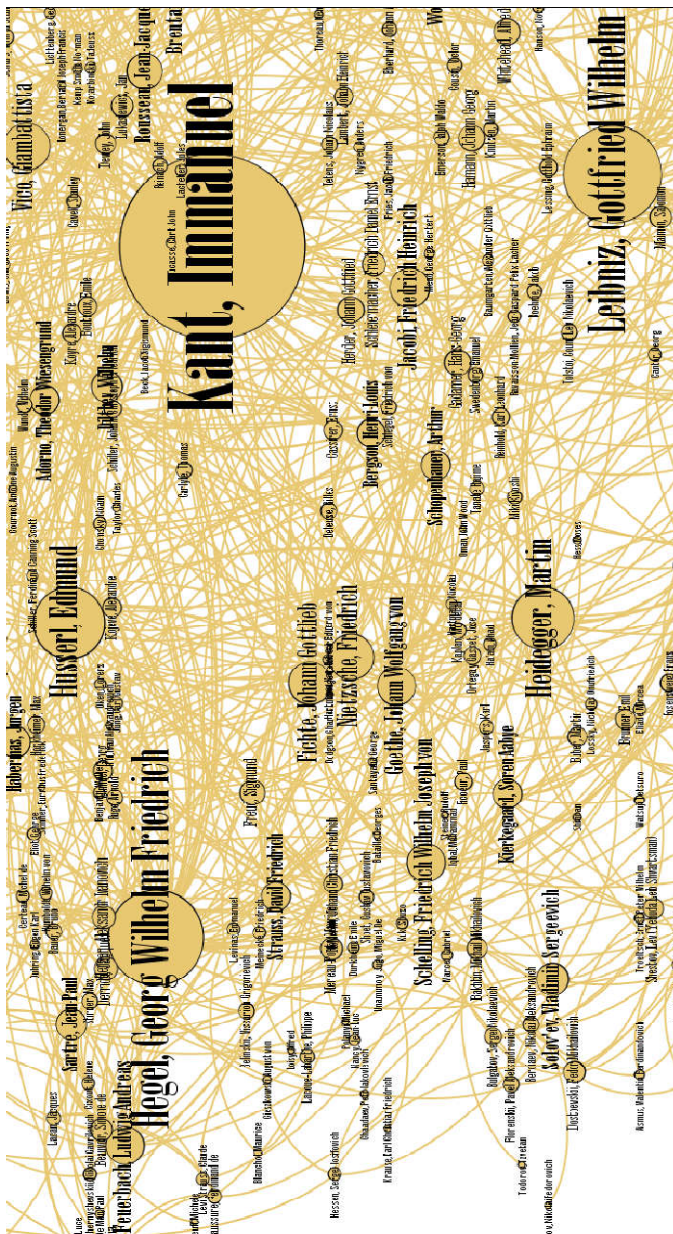

Graf 4 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa iz razdoblja antičke Grčke i Rima.

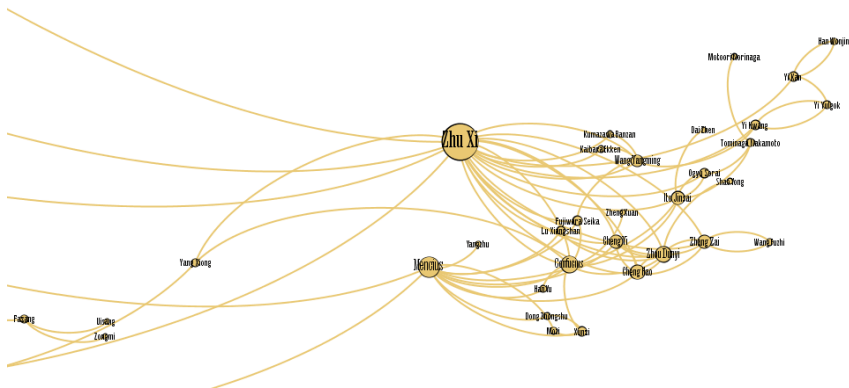

Graf 5 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa vezanih uz britansko novovjekovlje.

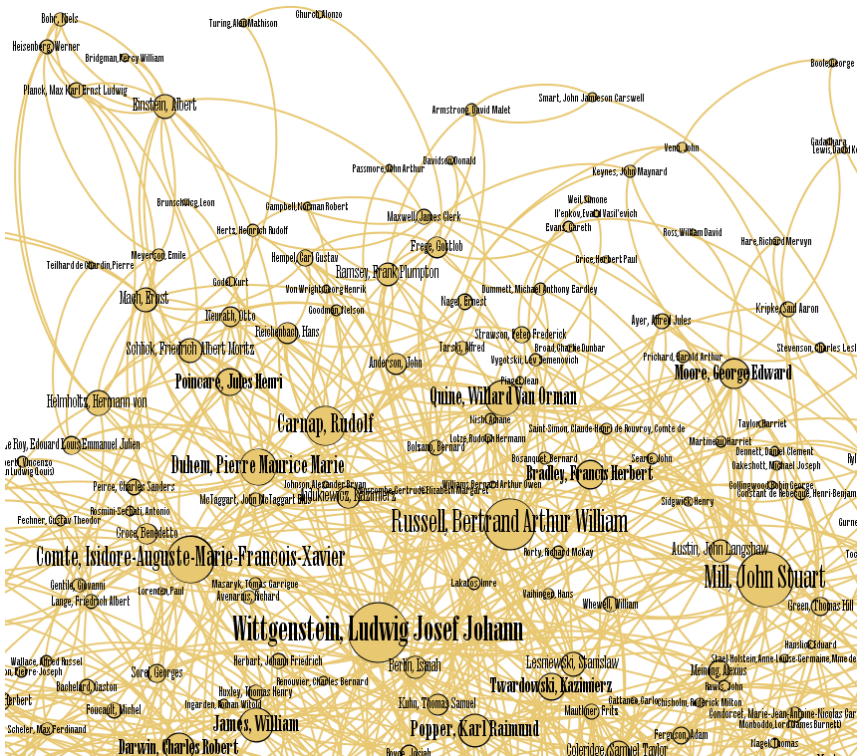

Graf 6 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa vezanih uz razdoblje klasičnog njemačkog idealizma.

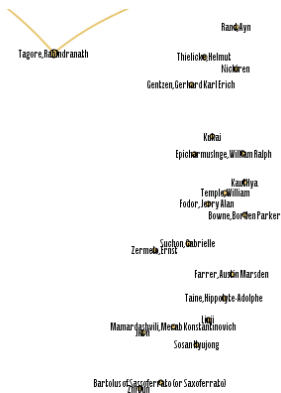

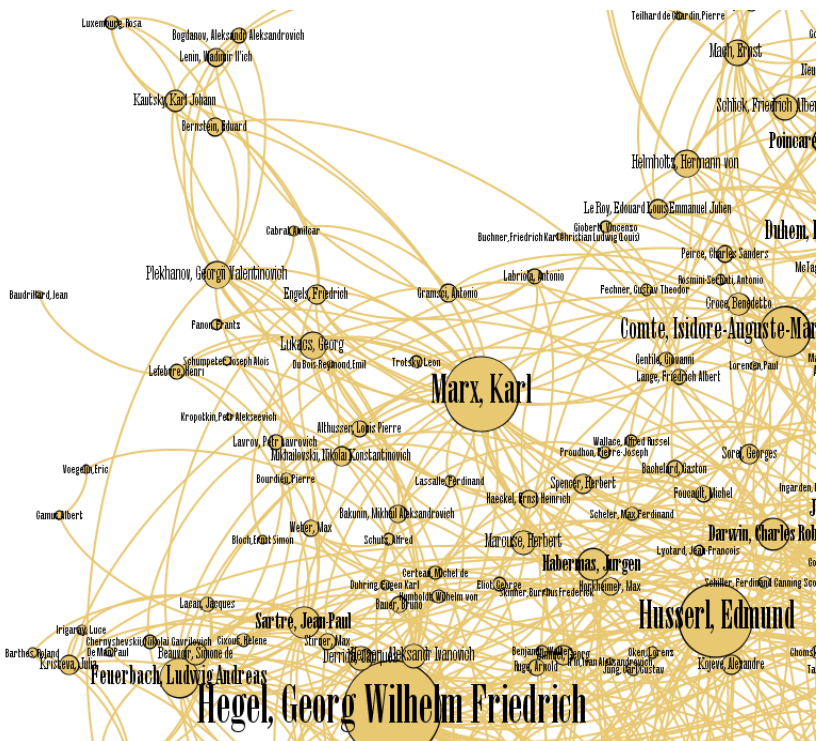
Graf 7 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa vezanih uz kinesku filozofsku tradiciju.

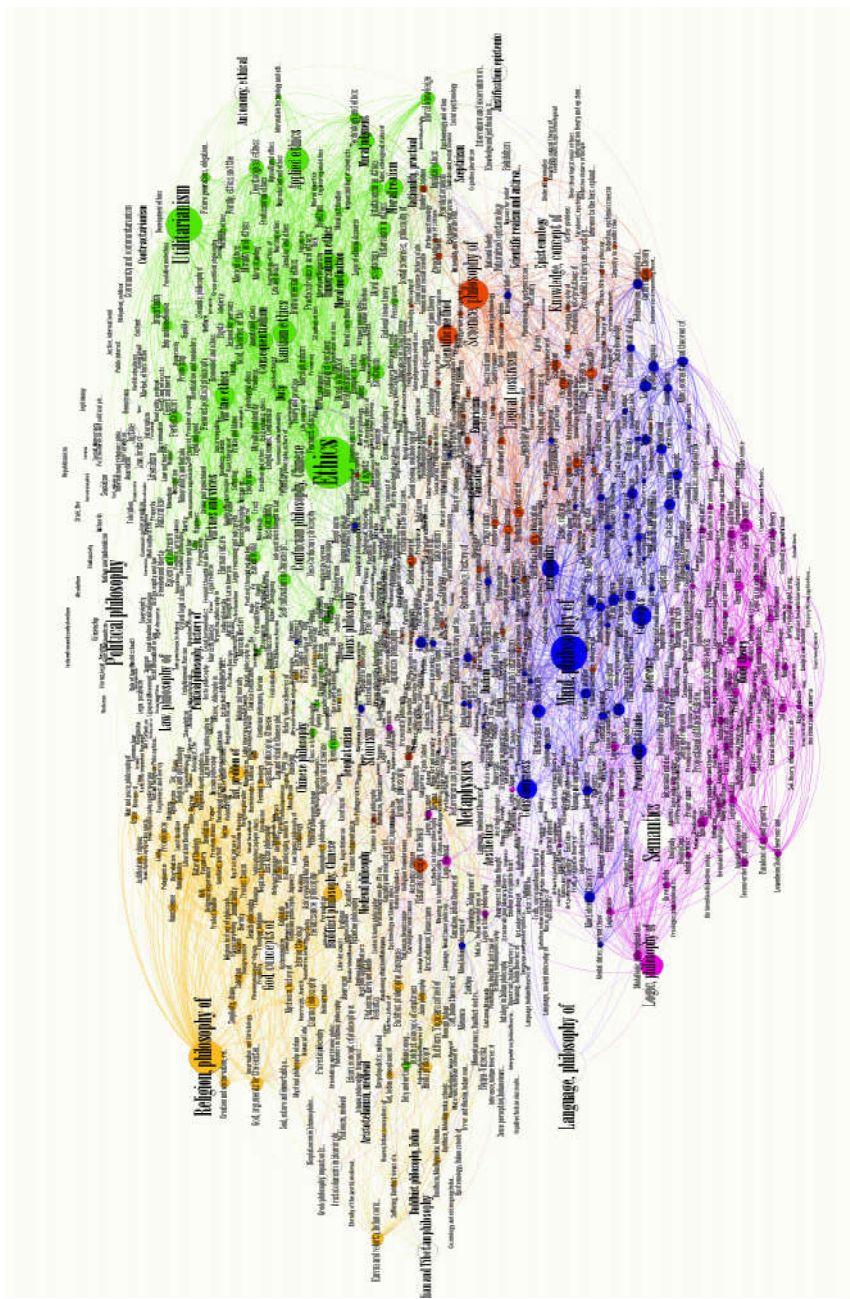
Graf 8 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa vezanih uz logiku, filozofiju matematike i znanosti.

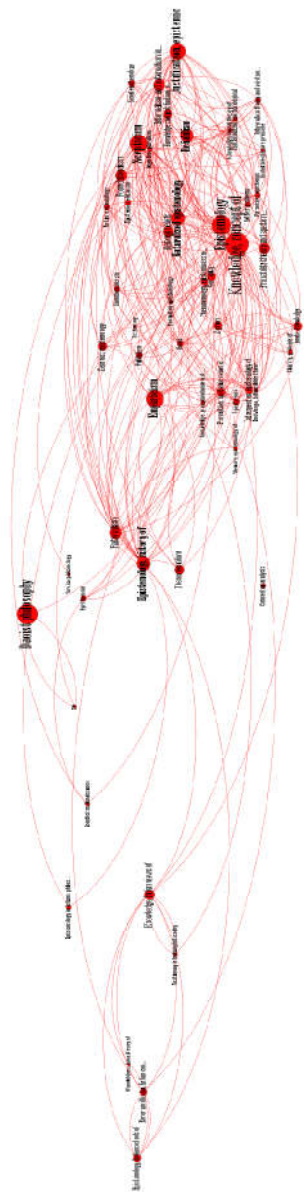
Graf 9 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa izoliranih od inih većih skupina filozofskih tradicija.

Graf 10 Uvećani dio vizualizacije Grafa 2; skupina filozofa vezanih uz marksističku filozofsku tradiciju

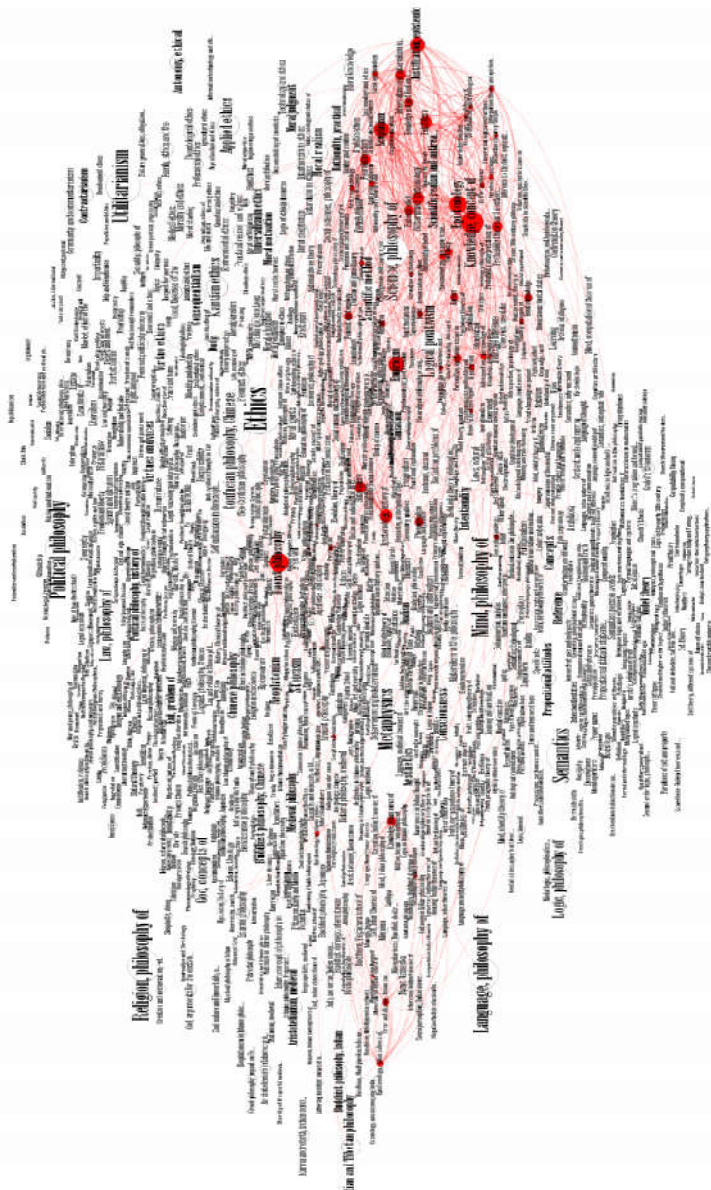

Graf 11 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova iz Routledge enciklopedije filozofije (Craig & Floridi 1998). Obojano je pet najzastupljenijih pojedinačnih tema: etika (zeleno), religija (žuto), logika (ljubičasto), um (plavo) i znanost (crveno).

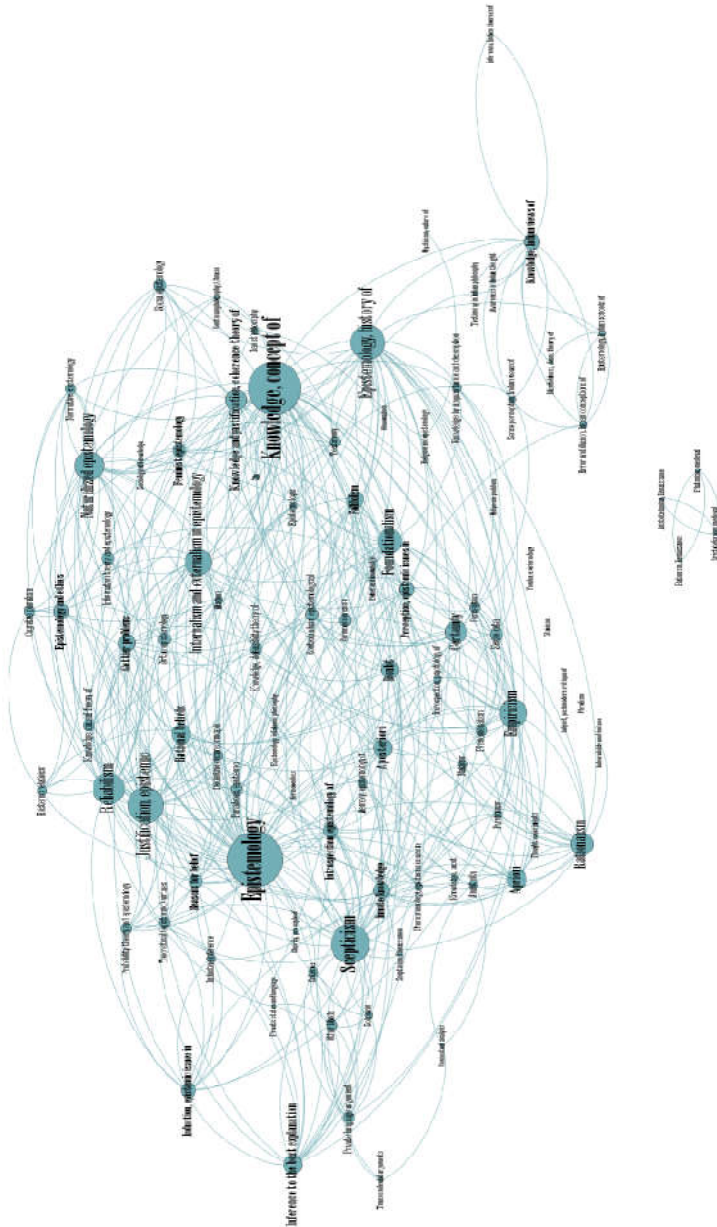
Graf 12 Uvećani dio Grafa 13 s prikazanim izoliranim pojmovima kategoriziranim kao dijelom epistemologije.

Graf 13 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti kategorizirani kao dio epistemologije.

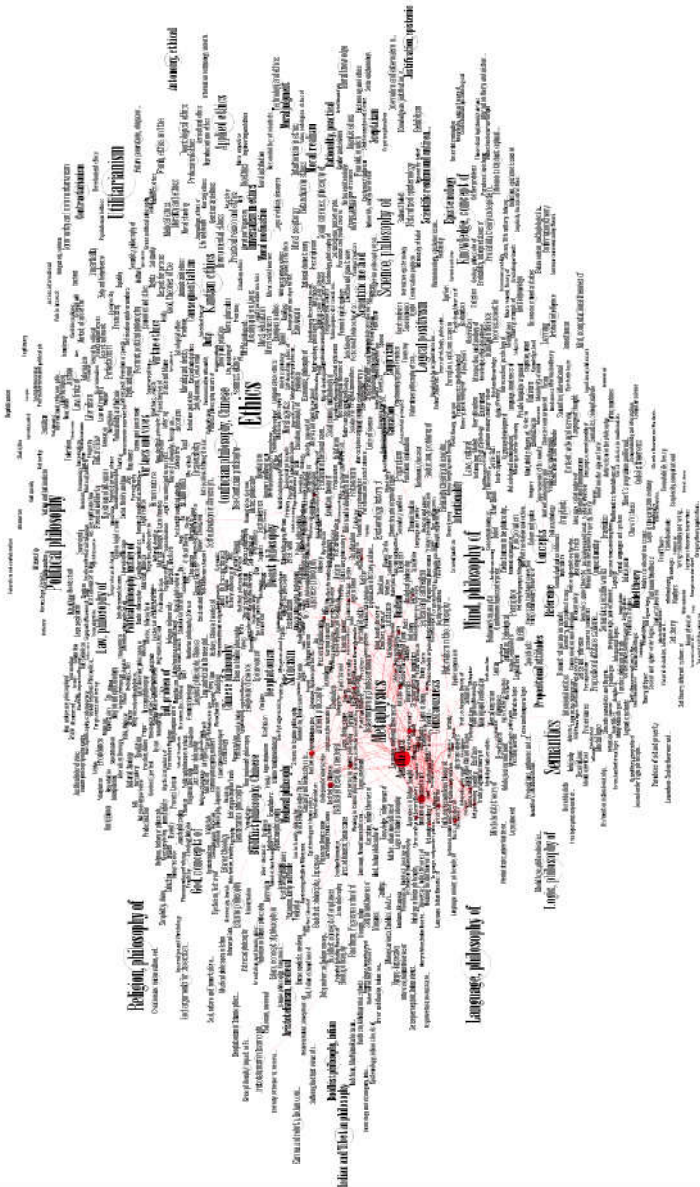
Izolacija pojedinih tema obavljena je samo na pojmovima koji su disjunktivno kategorizirani. Pojmovi koji spadaju u više od jedne kategorije izostavljeni su, jer je uredništvo kategorije označilo abecedno, a ne po važnosti.

Graf 14 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao dio epistemologije. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

Graf 16 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktivo kategorizirani kao dio estetike.

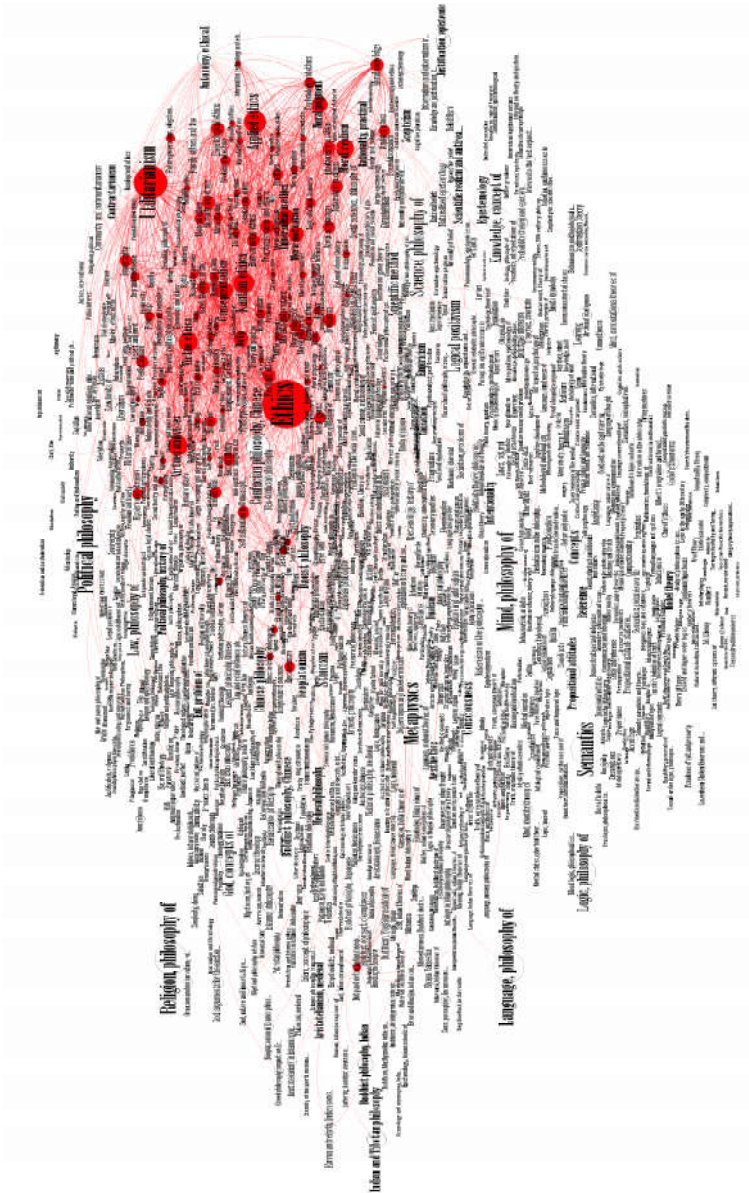

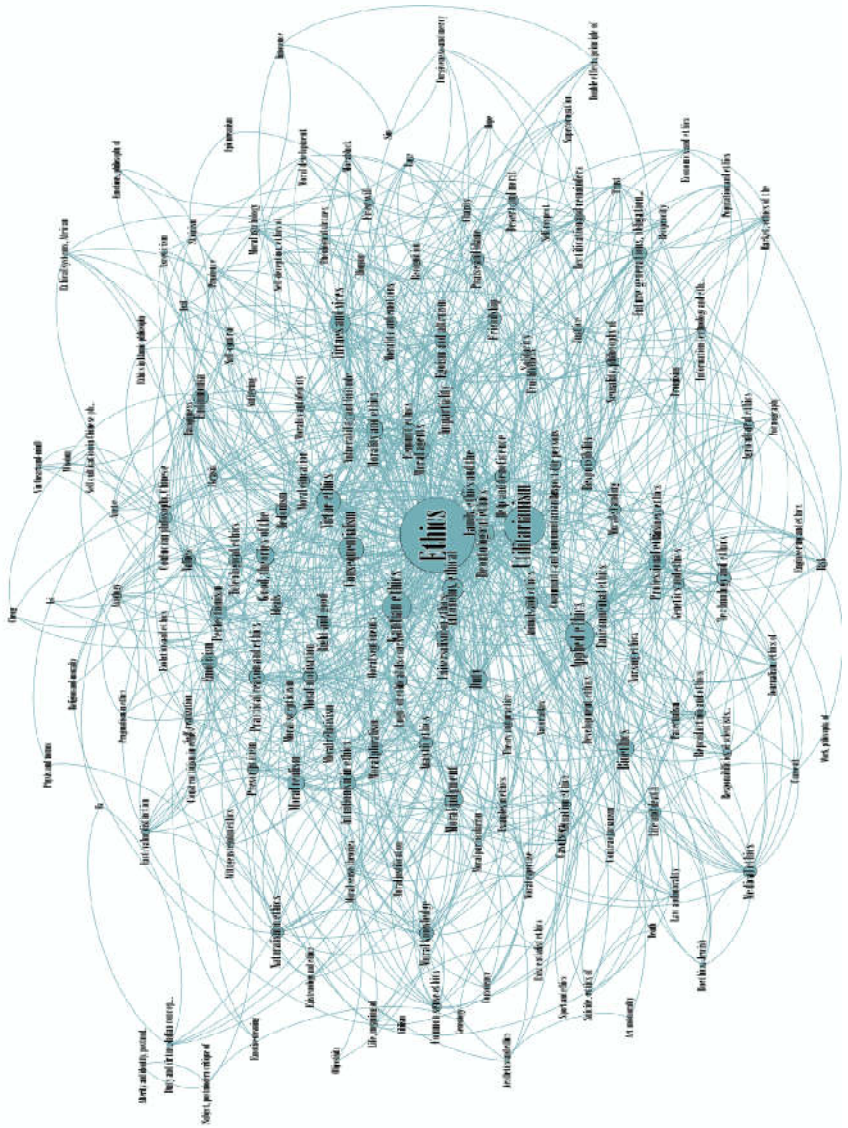

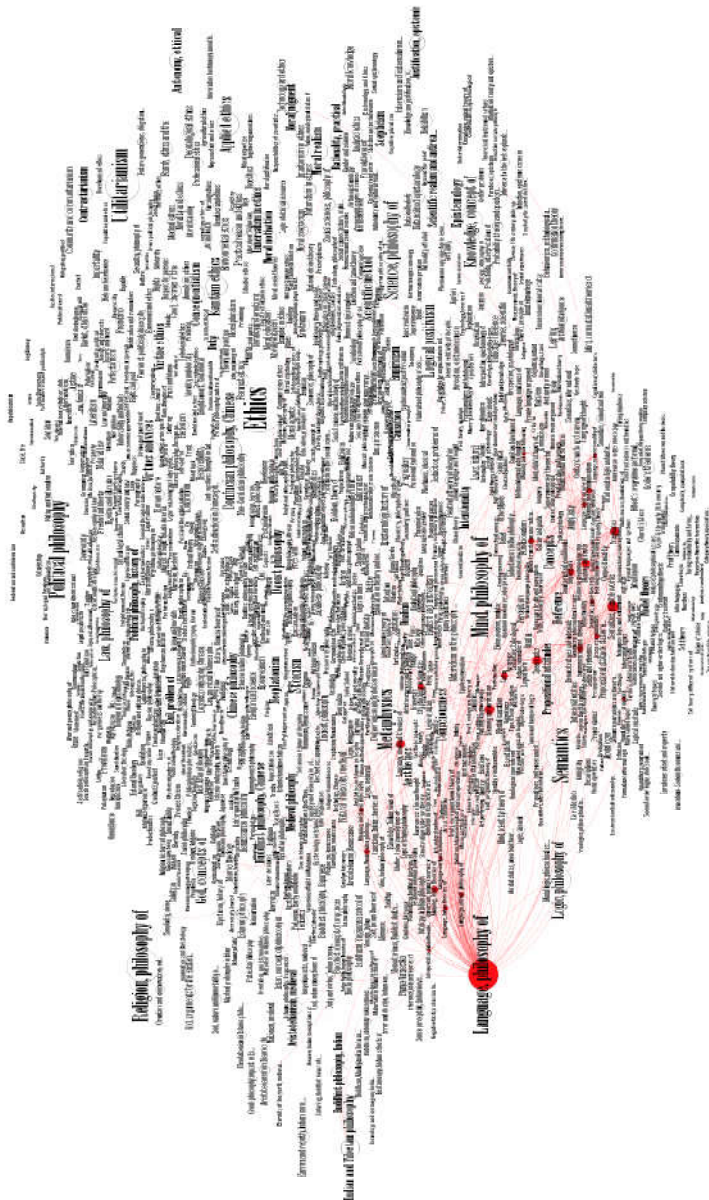
Graf 21 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktno kategorizirani kao dio teme etika.

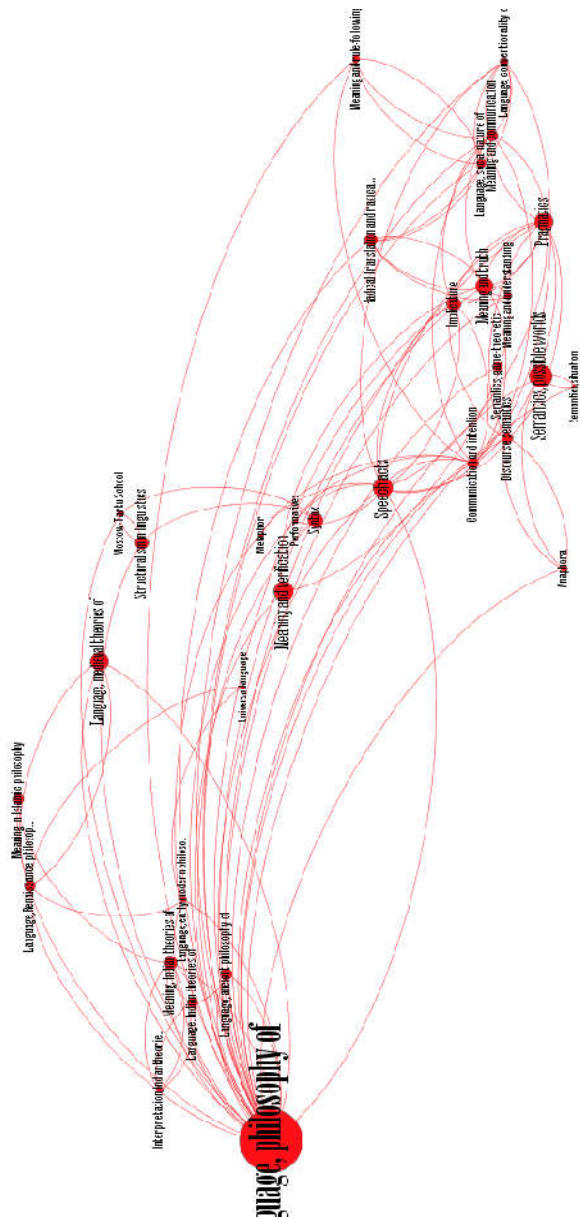

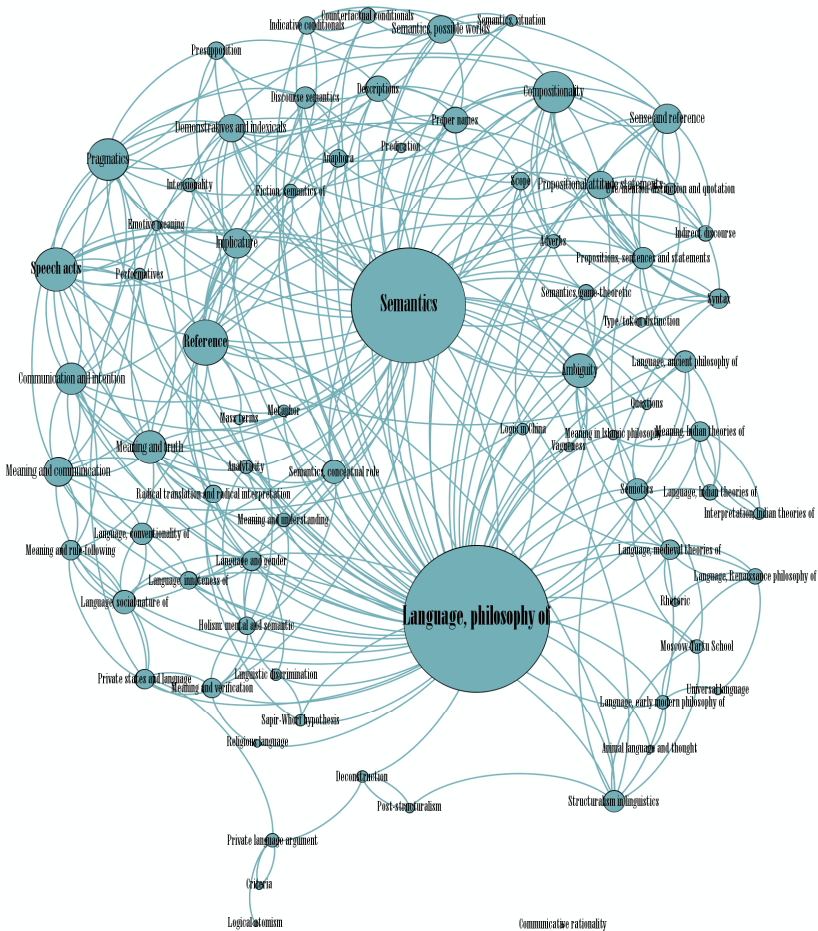
Graf 23 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao dio etike. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

Graf 24 Vizualizacija kompleksne mreže pojмова; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktno kategorizirani kao dio teme jezik.

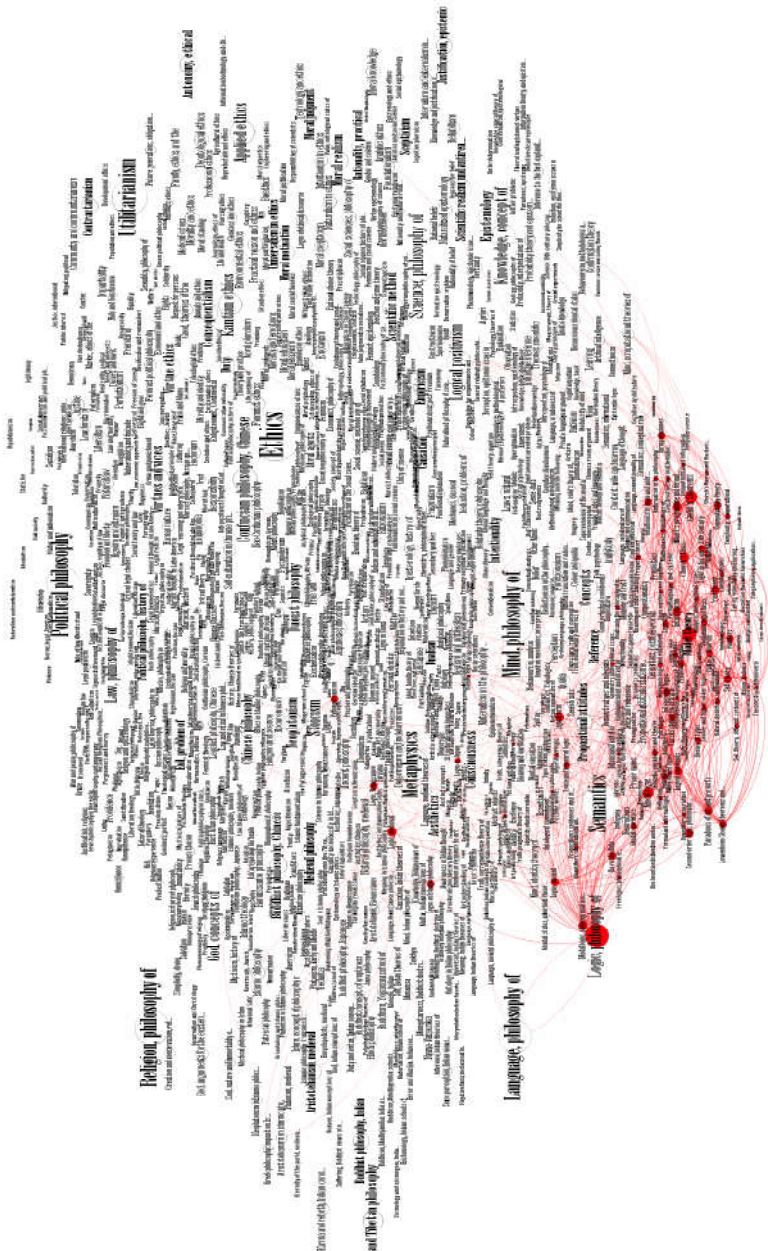

Graf 25 Uvećani dio Grafa 24 s prikazanim izoliranim pojmovima kategoriziranim kao dijelom teme jezik.

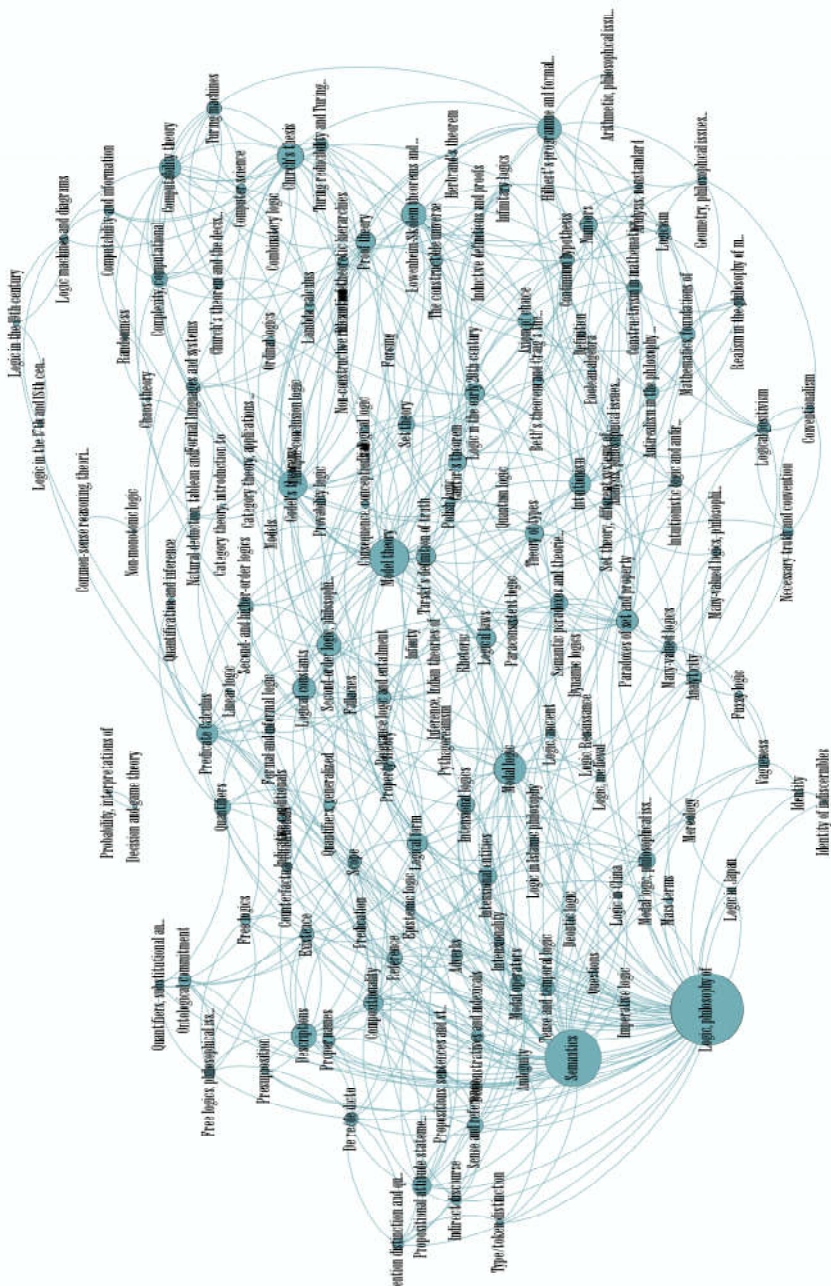
Graf 26 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao dio teme jezik. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

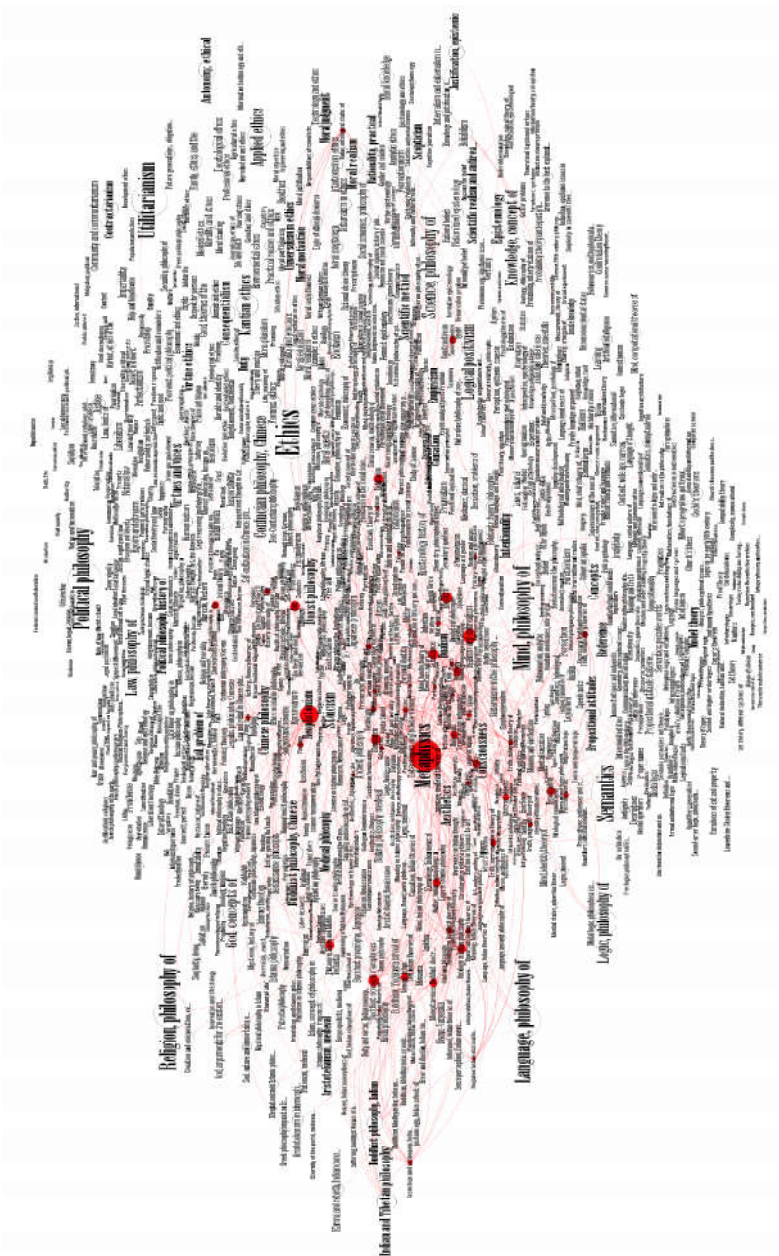
Graf 27 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktno kategorizirani kao dio teme logika.

Graf 29 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao dio teme logika. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

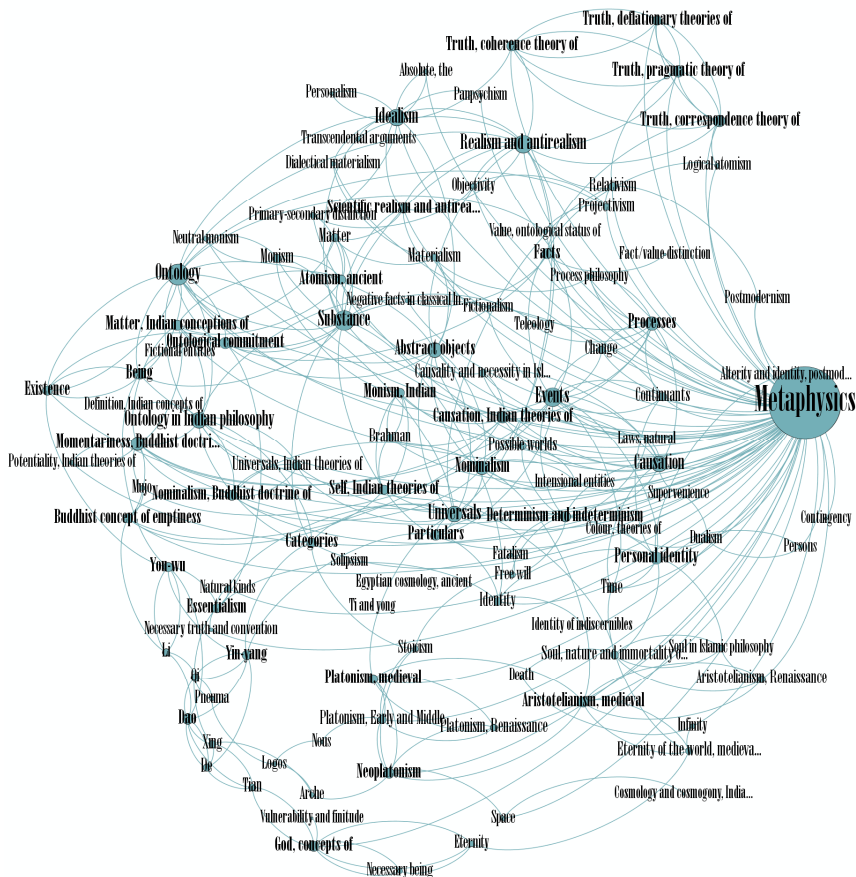

Graf 30 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktno kategorizirani kao dio teme metafizika.

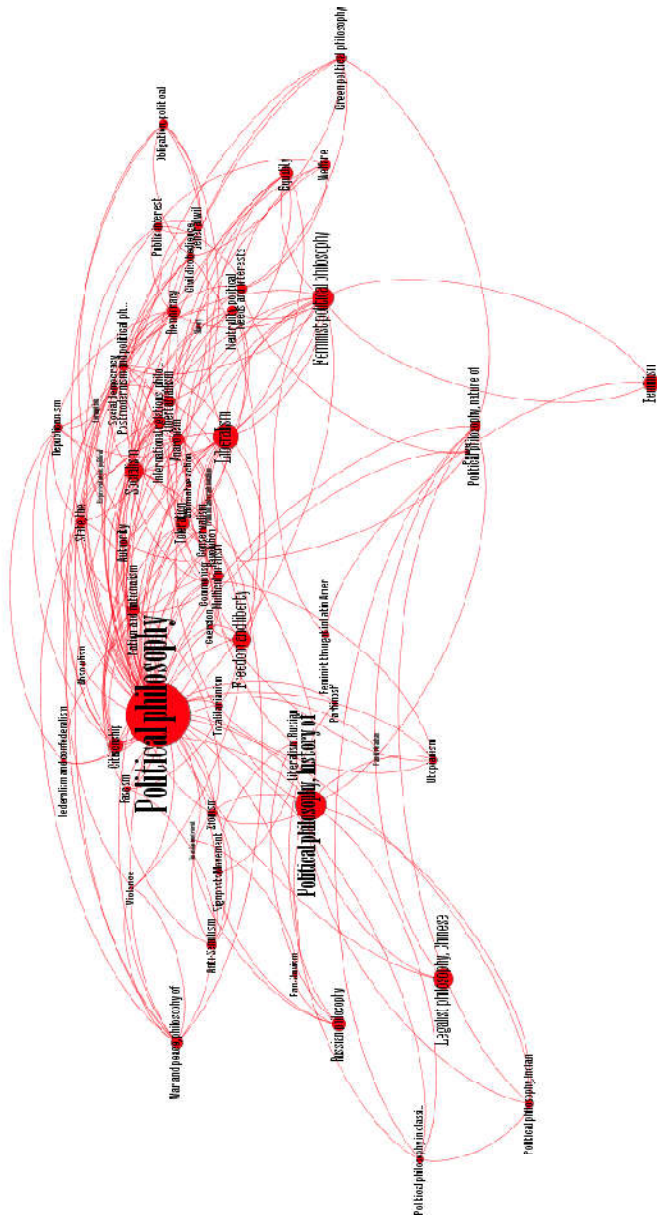

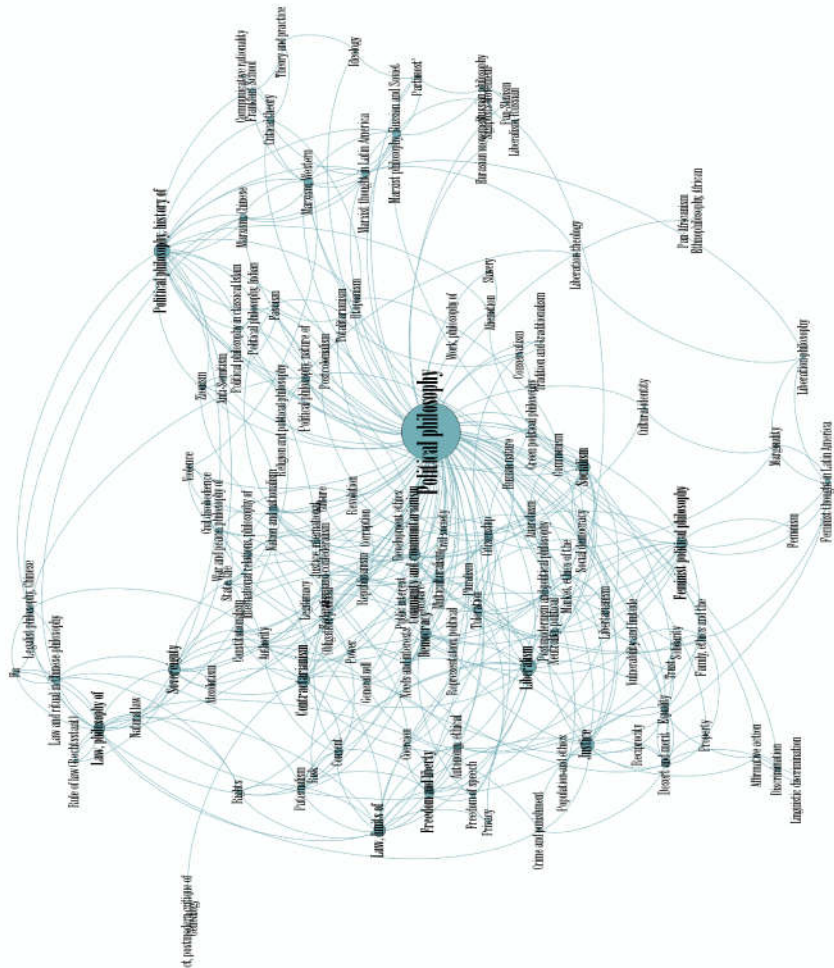

Graf 32 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao dio teme metafizika. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

Graf 34 Uvećani dio Grafa 33 s prikazanim izoliranim pojmovima kategoriziranim kao dijelom teme politika.

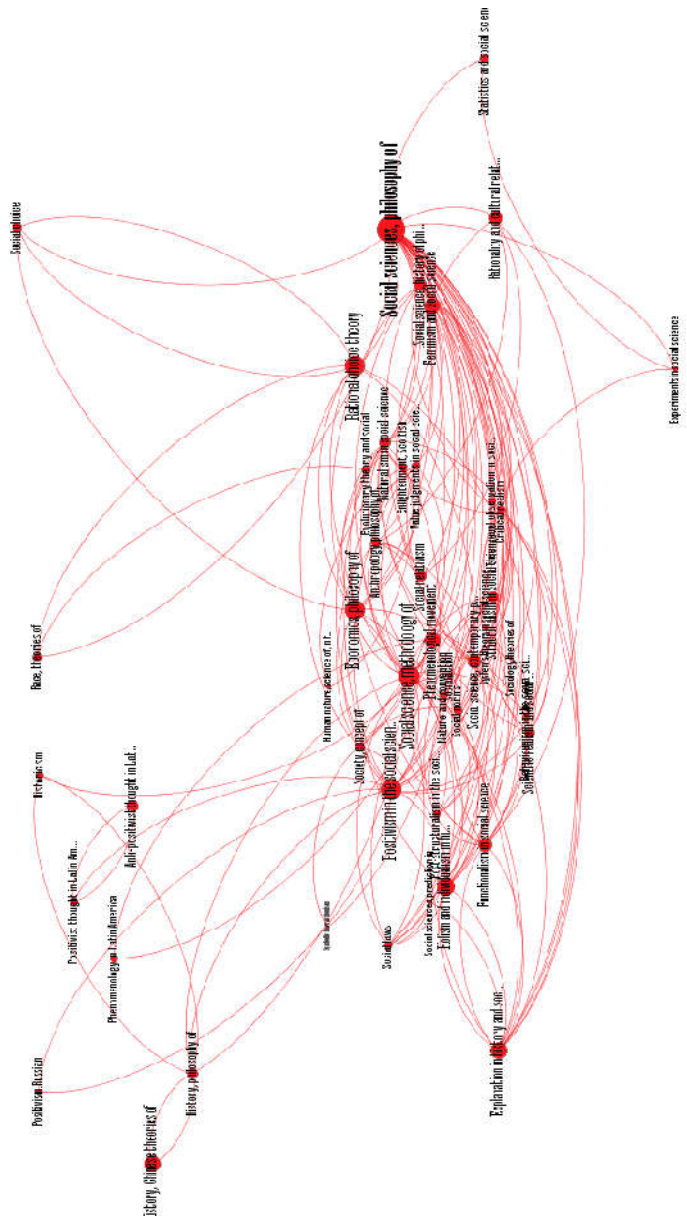

Graf 35 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao dio teme politika. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

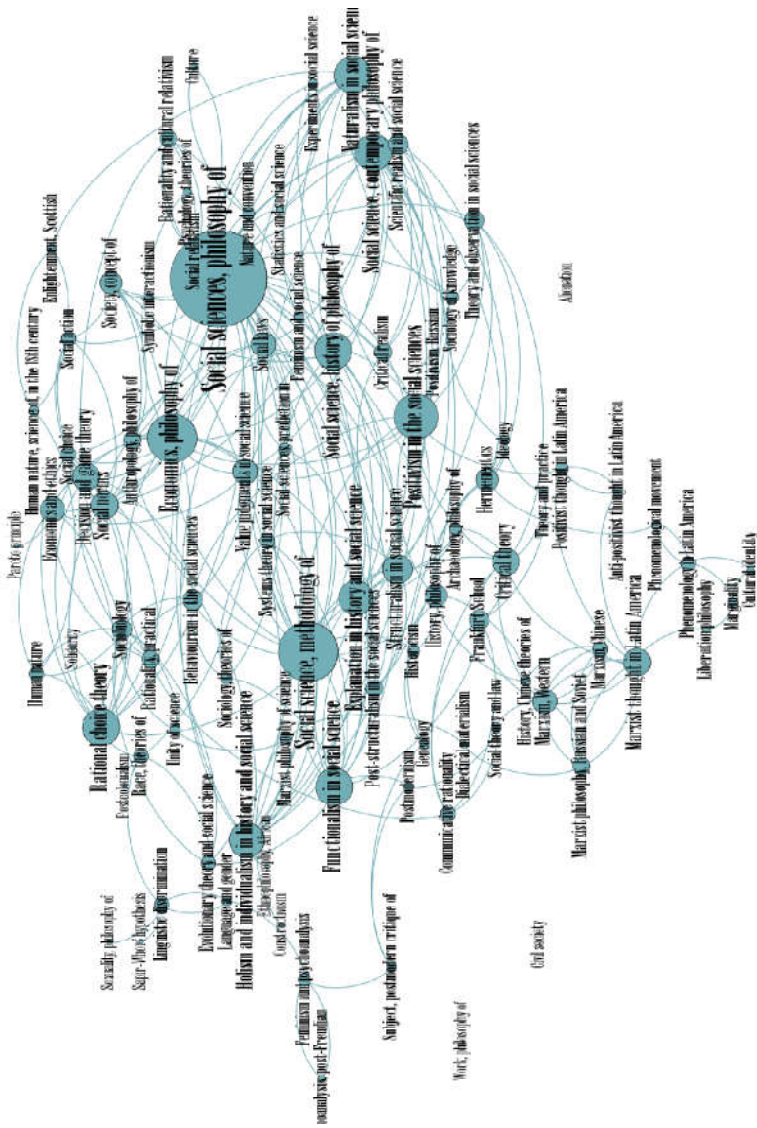

Face principle

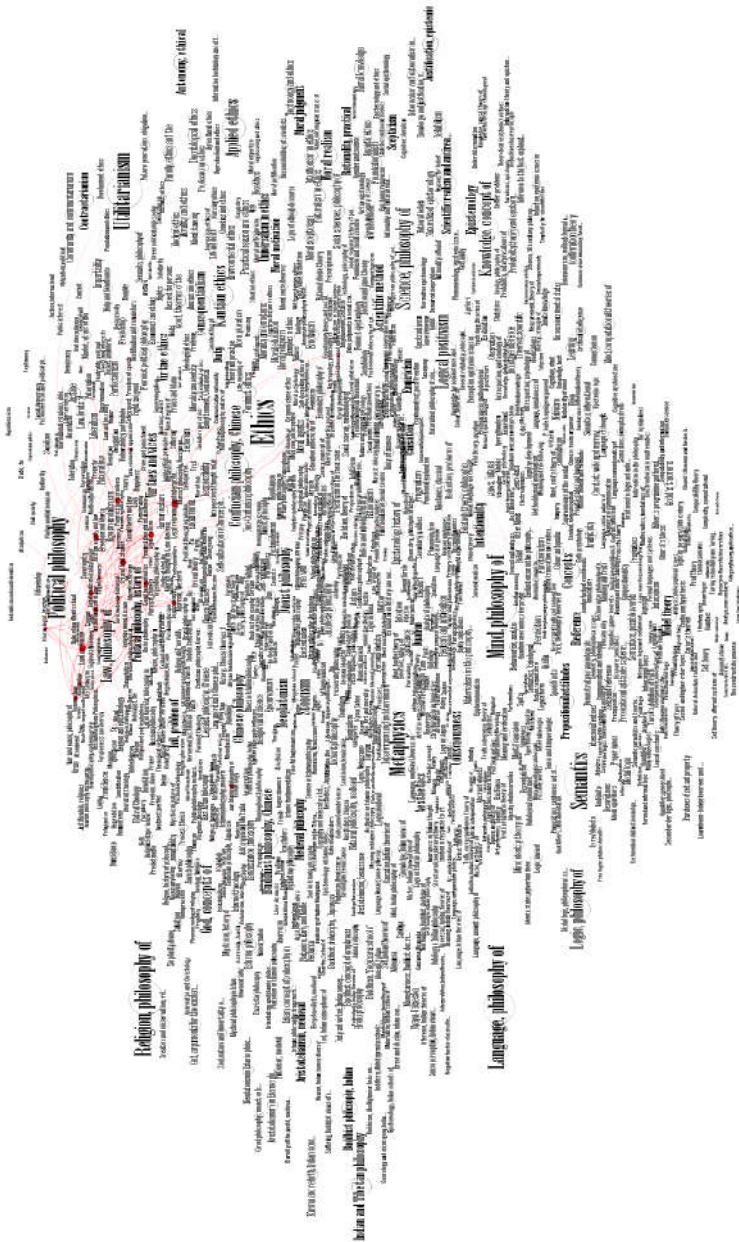

Graf 37 Uvećani dio Grafa 36 s prikazanim izoliranim pojmovima kategoriziranim kao dijelom teme društvo.

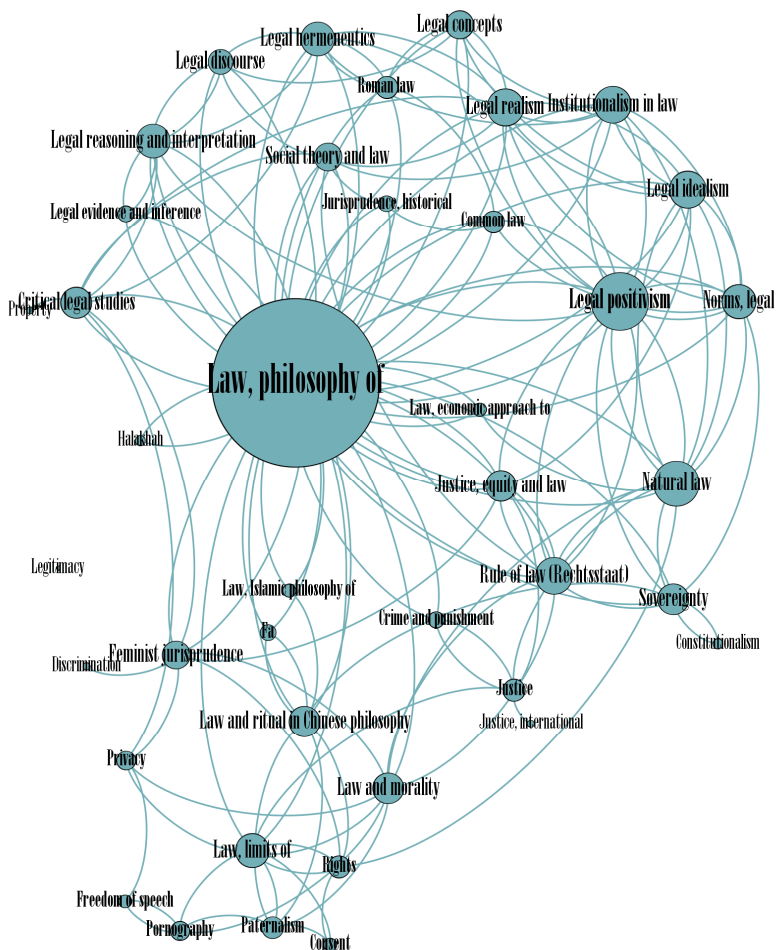
Graf 38 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao 'društvo'. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

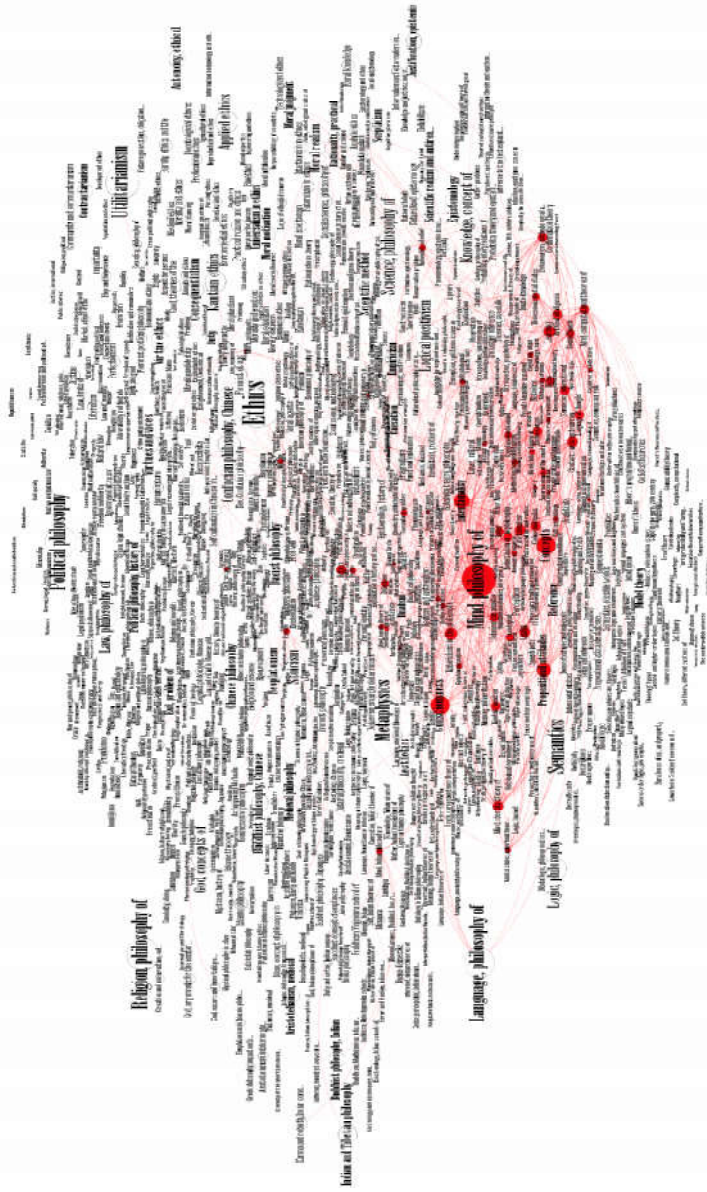

Graf 39 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktivo kategorizirani kao dio teme pravo.

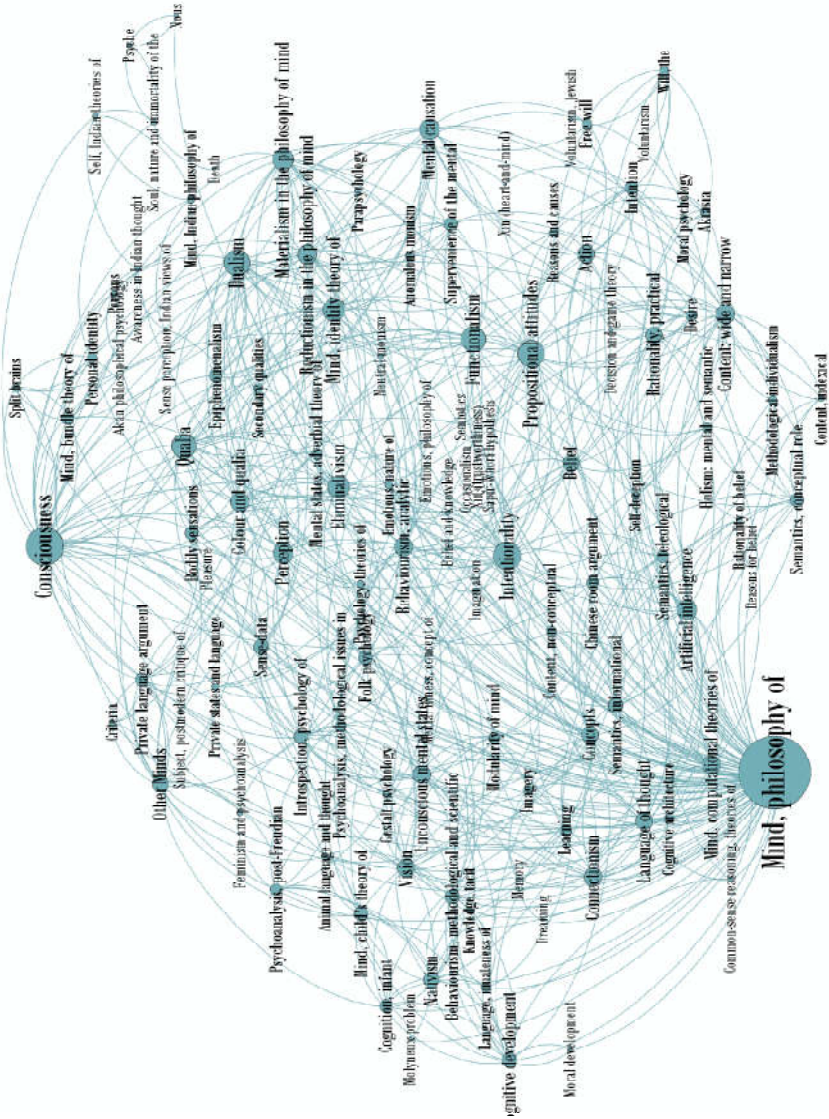
Graf 41 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao 'pravo'. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

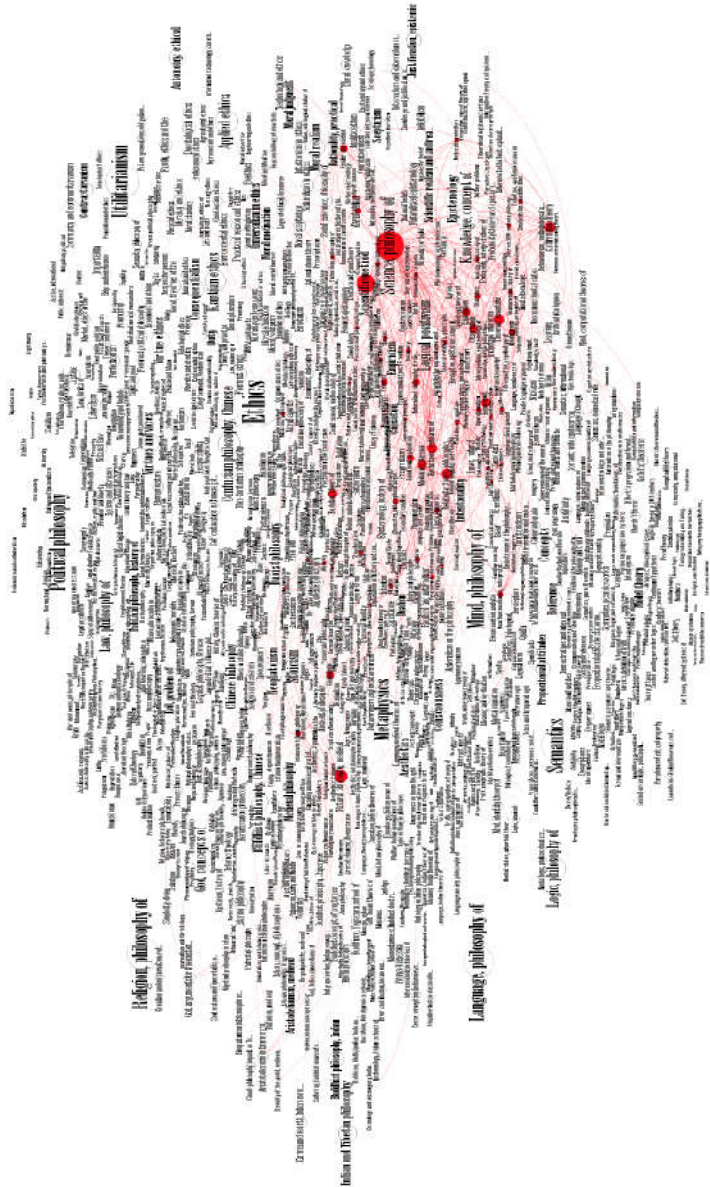
Graf 42 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktno kategorizirani kao dio teme um.

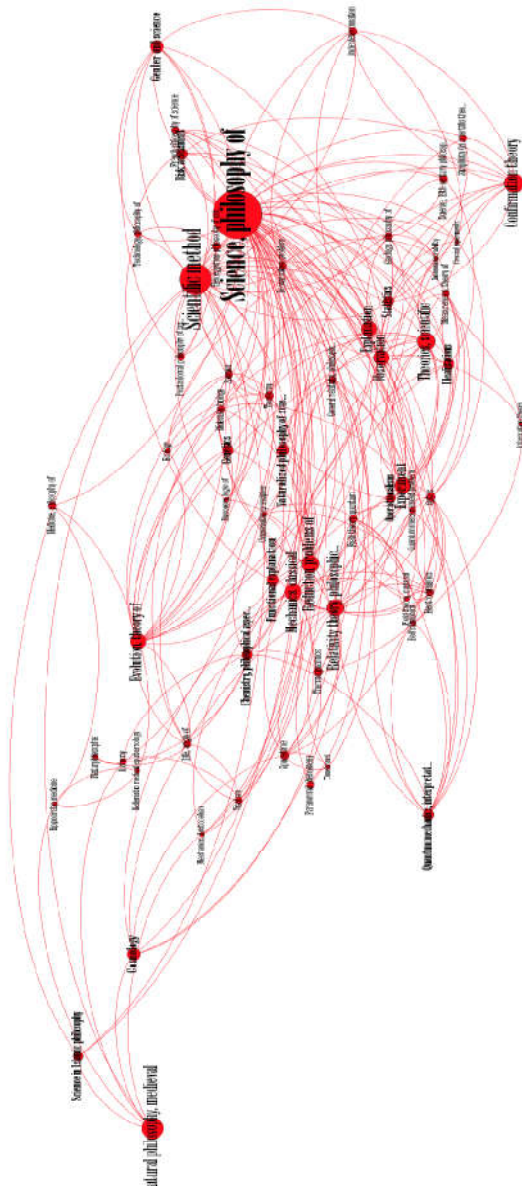

Graf 44 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao 'um'. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

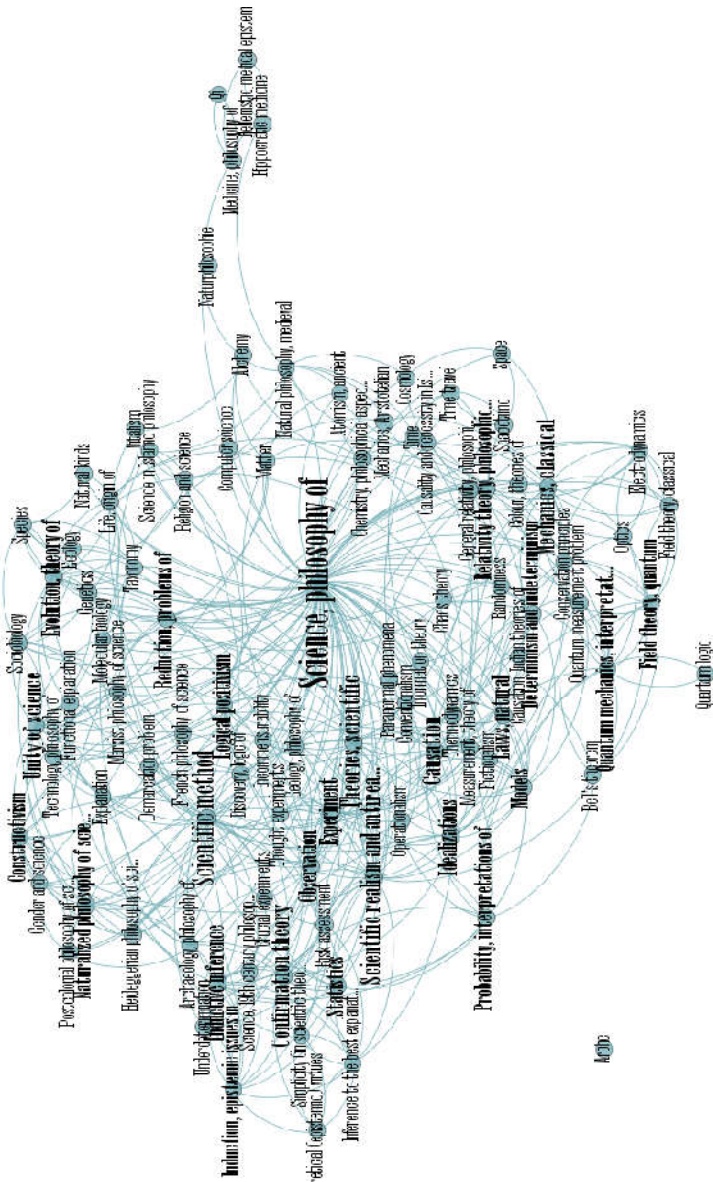

Graf 45 Vizualizacija kompleksne mreže pojmova; posebno su crvenom bojom označeni koncepti disjunktno kategorizirani kao dio teme znanost.

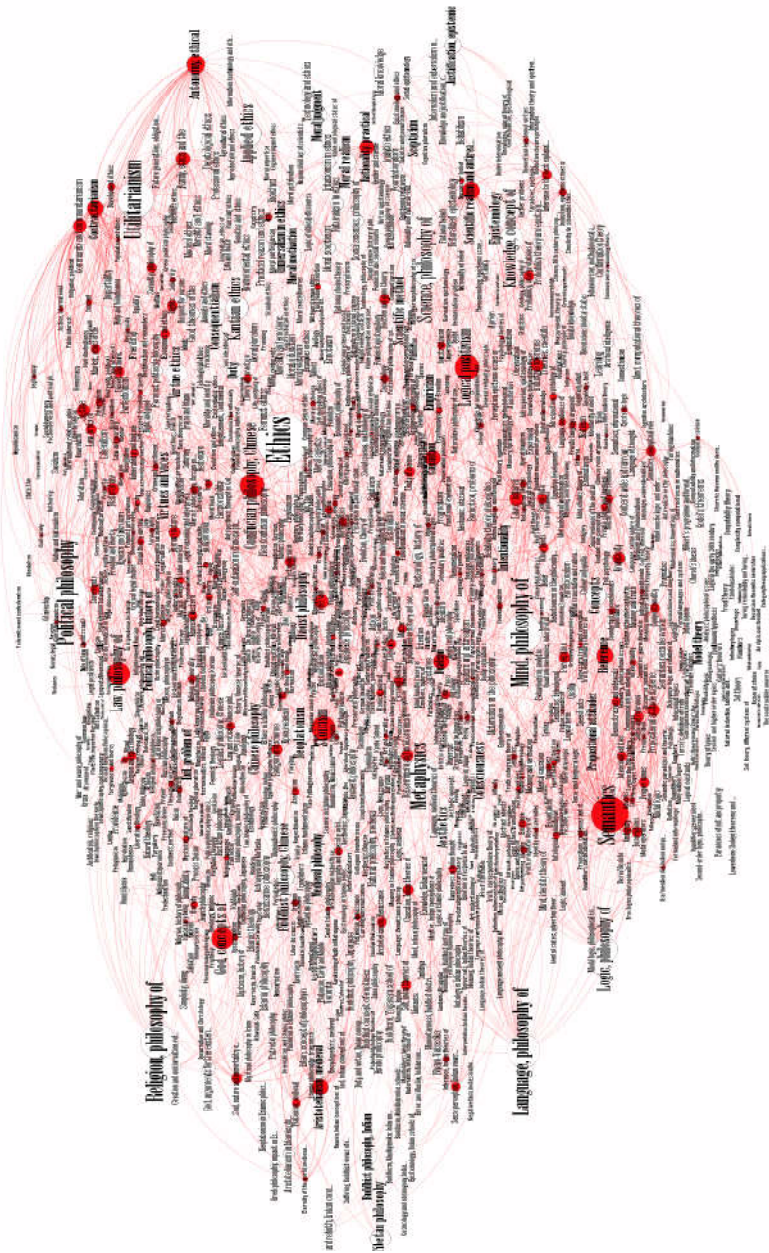

Graf 46 Uvećani dio Grafa 45 s prikazanim izoliranim pojmovima kategoriziranimi kao dijelom teme znanost.

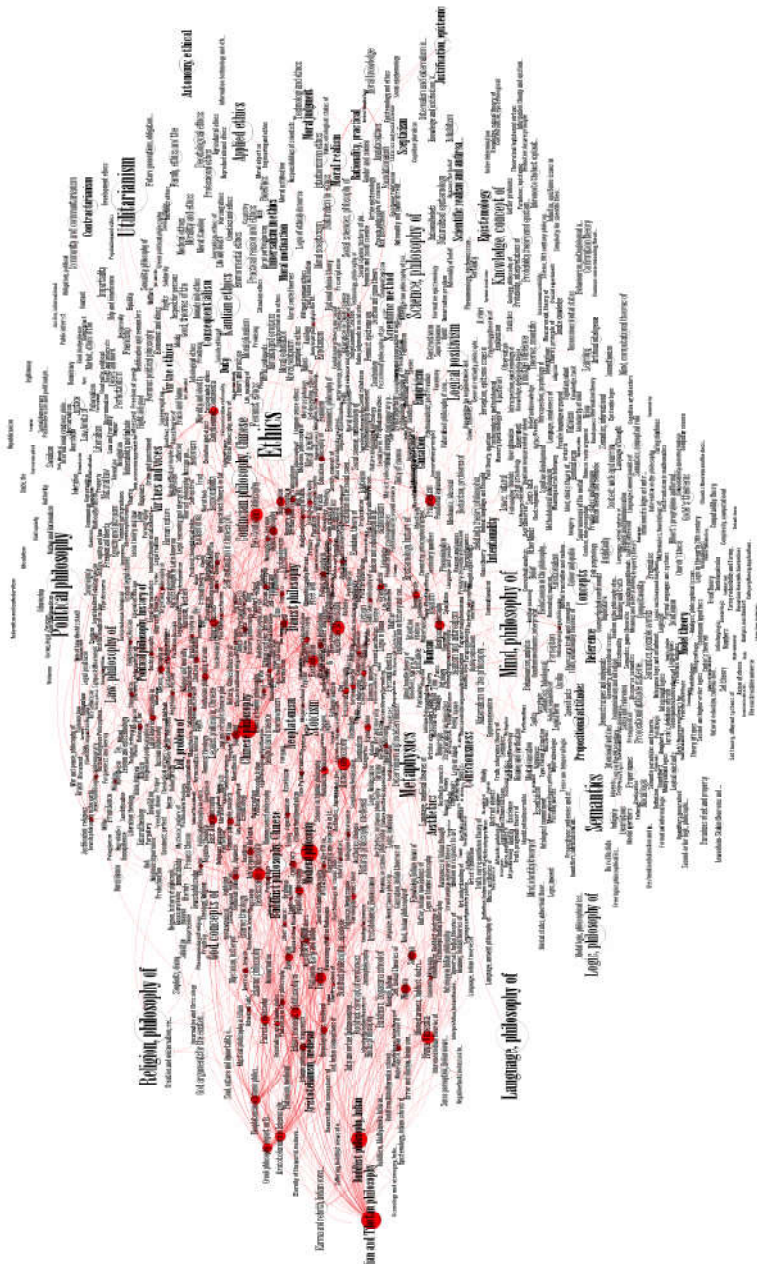

Graf 47 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih kao 'znanost'. Ovdje su prikazani svi pojmovi uvršteni u tu temu, bez obzira je li to jedina oznaka pojma.

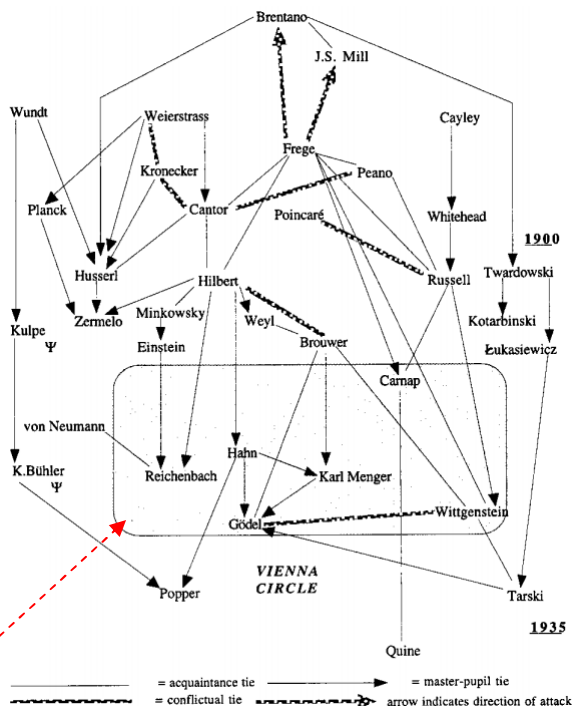
Graf 48 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova tematski kategoriziranih koz pripadnost barem dvijema temama.

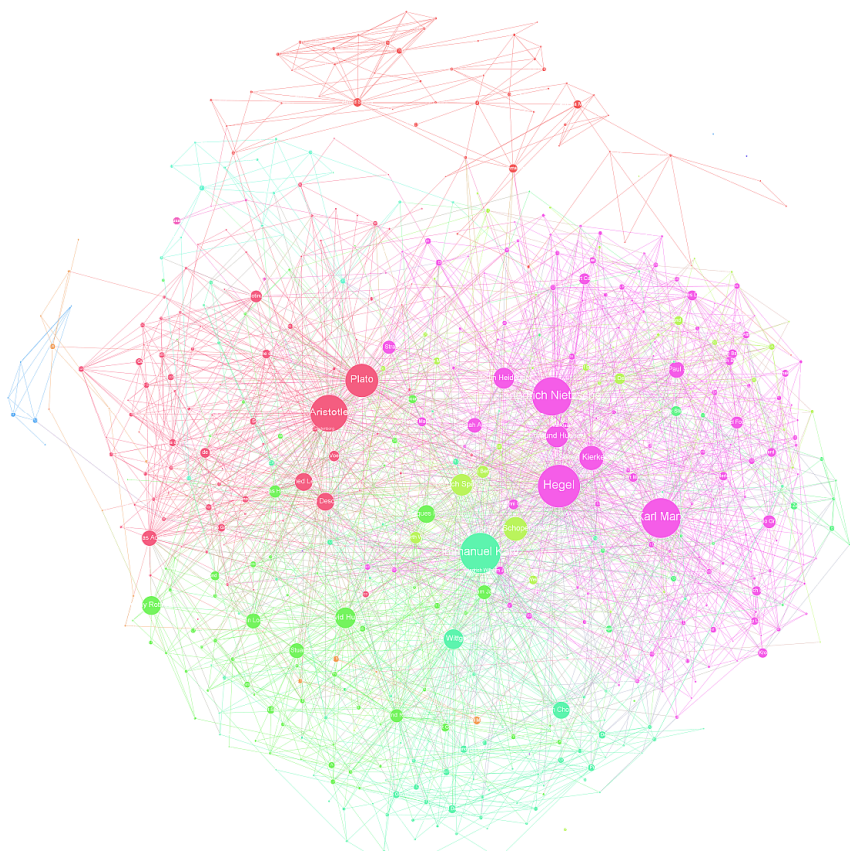
Graf 48 Vizualizacije kompleksne mreže pojmova koji nisu tematski kategorizirani.

PRILOG B: ILUSTRACIJE ANALIZA KOMPLEKSNIH MREŽA U FILOZOFIJI

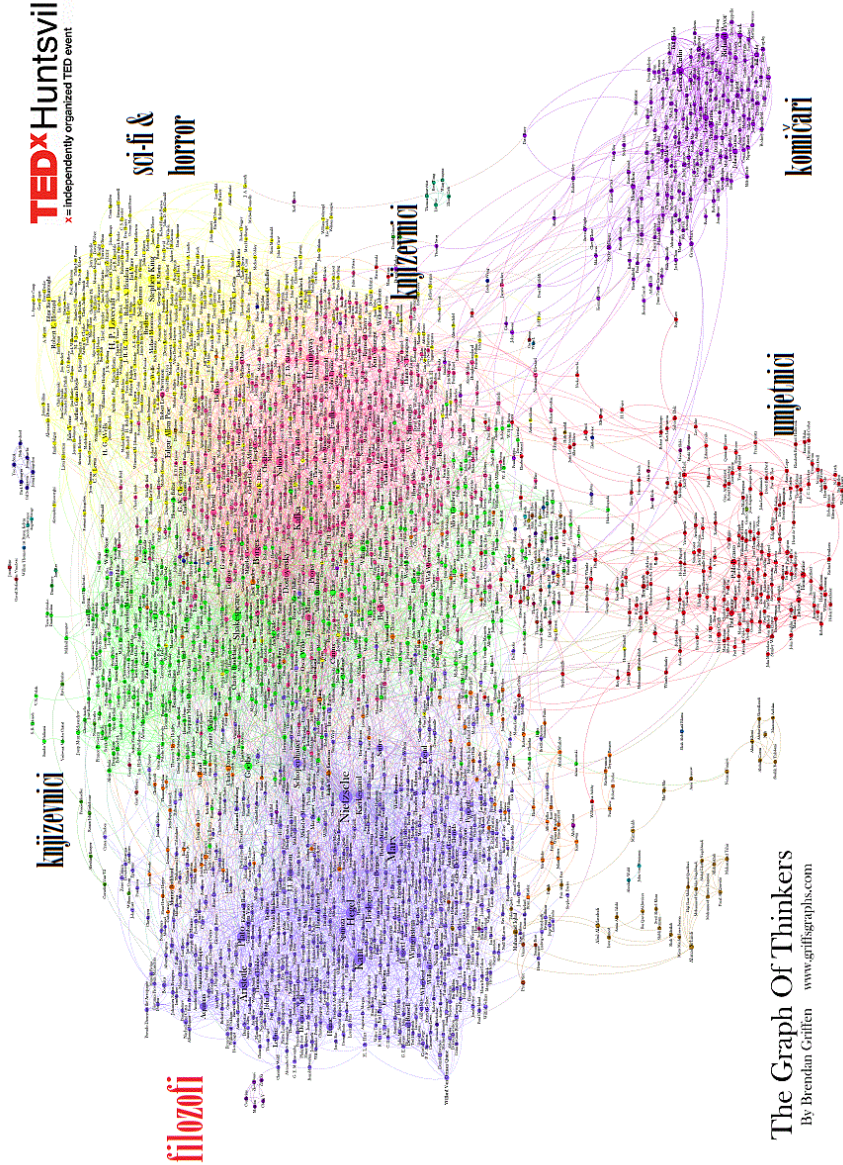
Graf 1 i 1a Odnos Collinsovog (2002, 576; gore) parcijalnog prikaza logičkih i fizikalnih struja u filozofiji XIX./XX. st. i Scharpovog (2005; lijevo) okrupnjenog prikaza Collinsovih ukupnih rezultata (ovdje je drugi dio prikaza, od VIII. do XX. st.)

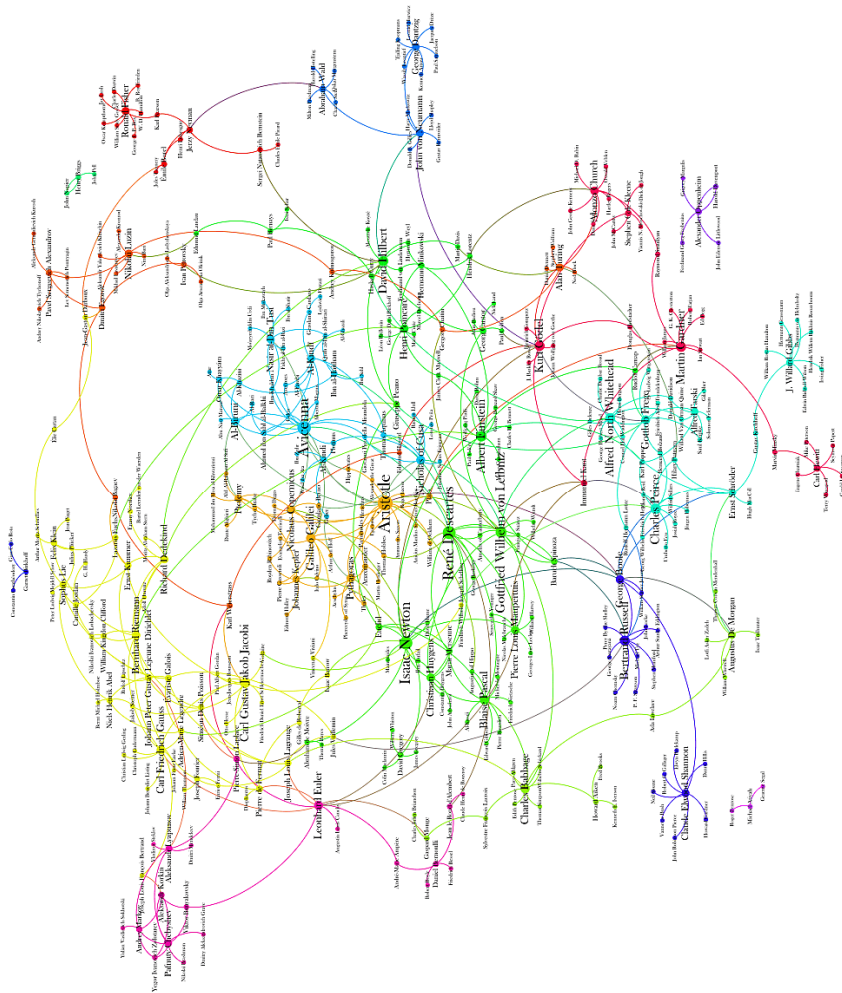

Graf 2 Vizualizacija mreže filozofa prema podacima s Wikipedije. Za detalje metodologije vidi izvor (Raper 2012).

The Graph Of Thinkers
By Brendan Griffin www.griffgraphs.com

Graf 3 Vizualizacija mreže intelektualaca prema podacima s Wikipedije. Za detalje metodologije vidi izvor (Griffin 2013).

Graf 4 Vizualizacija mreže matematičara prema podacima s Wikipedije. Za detalje metodologije vidi izvor (Griffin 2012).

LITERATURA

- Adams, Douglas. 1996. *Vodič kroz galaksiju za autostopere*. Split: Koan.
- Ashworth, E. J. 1998a. "Bruno, Giordano (1548-1600)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- . 1998b. "Patrizi Da Cherso, Francesco (1529-97)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- . 1998c. "Renaissance Philosophy." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Barabási, Albert-László. 2002. *Linked: The New Science of Networks*. Cambridge, MA: Perseus Publishing. Kindle e-book.
- Baron, Robert A., and Nyla R. Branscombe. 2012. *Social Psychology*. 13th ed. Boston: Pearson Education, Inc.
- Baron, Robert A., and Donn Byrne. 1997. *Social Psychology*. 8th ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Becker, Lawrence C., and Charlotte B. Becker, eds. 2003. *A History of Western Ethics*. 2nd ed. London: Routledge. Adobe eReader format.
- Blackburn, Simon, ed. 1996. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford Paperback Reference. Oxford: Oxford University Press.
- . 2002. *Poziv na misao. Poticajni uvod u filozofiju*. Zagreb: AGM.
- Bloor, David. 1976. *Knowledge and Social Imagery*. New York, NY: Columbia University Press.
- Borchert, Donald M., ed. 2006. *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd ed. 10 vols. Farmington Hills, MI: Thomson Gale. Adobe eReader format.
- Bošnjak, Branko. 1993. *Povijest filozofije*. 3 vols. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Bourget, David, and David J. Chalmers. 2014. "What Do Philosophers Believe?" *Philosophical Studies* 170 (3): 465–500. doi:10.1007/s11098-013-0259-7.
- Brams, Jozef. 1998. "Translators." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Brandes, Urik, and Thomas Erlenbach. 2005. *Network Analysis: Methodological Foundations*. London: Springer Publishing Company, Inc.
- Bridges, Bill, Rick Chillot, Ken Cliffe, and Mike Lee. 2004. *The World of*

- Darkness: Storytelling System Rulebook*. World of Darkness 1. Stone Mountain, GA: White Wolf Publishing, Inc.
- Brooks, Mel. 1981. *History of the World: Part I*. Brookfilms.
- Cavell, Stanley. 2002. *Must We Mean What We Say? A Book of Essays*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Ćirić, Josip. 2008. "Socijalne mreže i filozofske škole." presented at the Mediteranski korijeni filozofije, Split.
- Collins, Randall. 2002. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. 4th print. Cambridge, MA: The Belknap Press.
- Copleston, Frederick S. J. 1988. *Istorija filozofije*. Translated by Slobodan Žunjić. Velika filozofska biblioteka, Posebna izdanja. Beograd: BIGZ.
- . 1993. *A History of Philosophy*. 9 vols. New York, NY: Doubleday.
- Craig, Edward, ed. 2000. *The Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.
- . 2005. *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge. Adobe eReader format.
- Craig, Edward, and Luciano Floridi, eds. 1998. *Routledge Encyclopedia of Philosophy v1.0*. CD-ROM. London: Routledge.
- Ćurko, Bruno, and Josip Ćirić. 2008. "Juraj Dragišić - primjena socijalnih mreža." presented at the Okrugli stol: Sociologija renesansne filozofije – tragom Collinsove metodologije, Cres.
- Descartes, Rene. 2015. *Meditacije o prvoj filozofiji / Meditationes de prima philosophia*. Translated by Josip Talanga. Zagreb: Kružak.
- Detlefsen, Michael, David Charles McCarty, and John B. Bacon. 1999. *Logic from A-Z*. London, New York: Routledge.
- Dion, K. K., and K. L. Dion. 1991. "Psychosocial Individualism and Romantic Love." *Journal of Social Behavior and Personality* 6: 17–33.
- . 1993. "Individualistic and Collectivistic Perspectives on Gender and the Cultural Context of Love and Intimacy." *Journal of Social Issues* 49 (3): 53–69.
- Dujella, Andrej. 2015. "Teorija brojeva i kriptografija." Znanstveno popularno predavanje presented at the STEM na Sveučilištu u Zadru, Zadar, October 23. http://www.unizd.hr/Portals/28/docs/Predavanja%20LM/Teorija_brojeva_kriptografija.pdf.
- Faj, Zdravko. 1999. *Pregled povijesti fizike*. 2nd ed. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera Pedagoški fakultet Osijek.
- FFDI, Filozofski fakultet Družbe Isusove Sveučilišta u Zagrebu. 2005a.

- “Prijedlog preddiplomskog dvopredmetnog studija Filozofija i religijske znanosti.” Zagreb: Filozofski fakultet Družbe Isusove Sveučilišta u Zagrebu.
http://www.ffdi.hr/images/obavijesti/Microsoft%20Word%20-%20FFDI_predd_fil_i_rel.pdf.
- . 2005b. “Prijedlog preddiplomskog jednopredmetnog studija Filozofija.” Zagreb: Filozofski fakultet Družbe Isusove Sveučilišta u Zagrebu.
http://www.ffdi.hr/images/obavijesti/Microsoft%20Word%20-%20FFDI_predd_jednopredmetni_fil.pdf.
- Fieser, James, and Bradley Dowden, eds. 2016. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Martin, TN: University of Tennessee at Martin.
<http://www.iep.utm.edu/>.
- Freedheim, Donald K., ed. 2003. *Handbook of Psychology: History of Psychology*. Vol. 1. 12 vols. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Gabbay, Dov, and John Woods, eds. 2004. *Handbook of the History of Logic*. 11 vols. Oxford: Elsevier.
- Gephi contributors. 2016. *Gephi* (version 0.9.1). Windows.
- Goffman, Erving. 1967. *Interaction Ritual*. Garden City, NY: Doubleday.
- Golbeck, Jennifer. 2013. *Analyzing the Social Web*. Waltham, MA: Morgan Kauffman.
- Gower, Barry. 1997. *Scientific Method: An Historical and Philosophical Introduction*. London: Routledge. Master e-book.
- Granovetter, Mark S. 1973. “The Strength of Weak Ties.” *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–80.
- Greenstein, Shane. 2013. “Revenge Editing and Wikipedia.” *Digitopoly | Competition in the Digital Age*. May 26.
<http://www.digitopoly.org/2013/05/26/revenge-editing-and-wikipedia/>.
- Gregurić, Pavel. 2015. “Bilješka o odjeku hrvatskih filozofa u inozemstvu.” *symbologia*. January 28.
<https://symblogia.wordpress.com/2015/01/28/biljeska-o-odjeku-hrvatskih-filozofa-u-inozemstvu/#comment-2418>.
- Griffen, Brendan. 2012a. “The Graph Of Ideas 2.0.” *Griff's Graphs*. July 20.
<https://griffgraphs.wordpress.com/2012/07/20/the-graph-of-ideas-2-0/>.
- . 2012b. “Graphs Of Wikipedia: Mathematicians.” *BrendanGriffen.com*. August 10.
<http://brendangriffen.com/gow-mathematicians.html>.

- . 2013. "Graphs of Wikipedia: Influential Thinkers." *BrendanGriffen.com*. January 3. <http://brendangriffen.com/gow-influential-thinkers.html>.
- Hankins, James. 1998. "Platonism, Renaissance." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Heidegger, Martin. 1956. *Was ist Das - Die Philosophie?*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. <https://books.google.com/books?id=6wclKEHIZyQC&pg=PA21>.
- Hergenhahn, B. R. 2000. *An Introduction to the History of Psychology*. 4th ed. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Co.
- Heßbrüggen-Walter, Stefan. 2013. "Visualizing Philosophy." *Early Modern Thought Online: The Blog*. March 8. <https://tumblr.co/ZVp5lxfomtCT>.
- Hogan, Adam. 2012. "Visualizing the History of Philosophy as a Social Network: The Problem with Hegel." *Design & Analytics - Ox-Work into Fox-Work*. September 20. <http://www.designandanalytics.com/visualizing-the-history-of-philosophy-as-a-social-network-the-problem-with-hegel>.
- Hothersal, D. 2002. *Povijest psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Institute for Human and Machine Cognition (IHMC). 2012. *CmapTools Knowledge Modeling Kit* (version 5.05.01). MS Windows. English. <http://cmap.ihmc.us>.
- Jacquette, Dale, ed. 2006. *A Companion to Philosophical Logic*. Blackwell Companions to Philosophy 22. Malden, MA, Oxford: Blackwell.
- Jadrešin, Maja, and Josip Ćirić. 2016. *Analiza poveznica u "Sociology of Philosophies" Randalla Collinsa*. Neobjavljeni skup podataka. Zadar.
- Jovanović, Soja. 1962. *Dr. C/b*. Komedija. Avala Film.
- Keilbach, Vilim. 1945. *Kratak uvod u filozofiju*. Zagreb: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora.
- Kenny, Anthony. 2005. "The Philosopher's History and the History of Philosophy." In *Analytic Philosophy and History of Philosophy*, edited by Tom Sorell and G. A. J. Rogers, 13–24. Mind Association Occasional Series. Oxford: Clarendon Press.
- . , ed. 2006. *A New History of Western Philosophy*. Vol. 1. 4 vols. Oxford: Clarendon Press.
- Kessler, Eckhard. 1998. "Telesio, Bernardino (1509-88)." *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.

- Koertge, Noretta. 1998. "Chemistry, Philosophical Aspects of." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Kunzmann, Peter, Franz-Peter Burkard, and Franz Wiedmann. 2001. *Atlas filozofije*. Translated by Ante Periša. Zagreb: Golden marketing.
- Lazović, Živan, and Aleksandar Pavković. 1998. "South Slavs, Philosophy of." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Leichliter, Larry. 2010. *Dungeon*. Vol. S1E18. Adventure Time. [http://adventuretime.wikia.com/wiki/Dungeon_\(episode\)](http://adventuretime.wikia.com/wiki/Dungeon_(episode)).
- Leonard, Andrew. 2013. "Revenge, Ego and the Corruption of Wikipedia." *Salon*. May 18. http://www.salon.com/2013/05/17/revenge_ego_and_the_corruption_of_wikipedia/.
- Madden, Edward H. 1998. "Stewart, Dugald (1753-1828)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Magee, Bryan. 2010. *Povijest filozofije: Cjeloviti vodič kroz povijest zapadne filozofije, najveće svjetske mislioce i njihove ideje*. Translated by Zvonko Pavić. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Marenbon, John. 1998. "Thierry of Chartres (fl. C. 1130-50)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Marković, Marko. 2014. "Nova sramota dr. Bože Skoke: Prepisao pola Wikipedije pa pozvao Josipovića na promociju." *maxportal*. November 24. <http://www.maxportal.hr/vijesti/nova-sramota-dr-boze-skoke-prepisao-pola-wikipedija-pa-pozvao-josipovica-na-promociju/>.
- Martinović, Ivica. 2008. "Renesansna filozofija u sociološkim modelima Randalla Collinsa (Randall Collins o sociologiji renesansne filozofije: dometi i prigovori) [neobjavljeni tekst]." Okrugli stol: Sociologija renesansne filozofije – tragom Collinsove metodologije presented at the 15. simpozij Petrić i Renesansne filozofske tradicije, Cres.
- Martinović, Ivica, Bruno Ćurko, Davor Balić, and Josip Ćirić. 2008. "Sociologija renesansne filozofije – tragom Collinsove metodologije (okrugli stol)." presented at the 15. simpozij Petrić i Renesansne filozofske tradicije, Cres.
- Mautner, Thomas, ed. 2005. *The Penguin Dictionary of Philosophy*. 2nd

- ed. Penguin Reference. London: Penguin Books.
- McClamrock, Ron. 2017. "Philosopher Jokes." *ProfRon.net Prof. Ron McClamrock's Vaguely Academic Web Home*. <http://profron.net/fun/Jokes.html>.
- Merton, Robert K. 1973. *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Microsoft. 2006. *Microsoft Office Excel 2007*. Windows. Redmond, WA: Microsoft.
- nepokoreni grad. 2014. "Insajderski trailer: Kako je teklo razotkrivanje sramotne hrvatske Wikipedije." *Lupiga.com*. November 25. <http://www.lupiga.com/vijesti/razotkrivanje-sramotne-hrvatske-wikipedije>.
- Newman, Mark, Albert-László Barabási, and Duncan J. Watts, eds. 2006. *The Structure and Dynamics of Networks*. Princeton Studies in Complexity. Princeton: Princeton University Press.
- Newton, Isaac Sir. 178. "De gravitatione et aequipondio fluidorum." In *Unpublished Scientific Papers of Isaac Newton. A Selection from the Portsmouth Collection in the University Library, Cambridge*, edited by Rupert A. Hall and Marie Boas Hall, 89–156. Cambridge: Cambridge University Press. <https://books.google.hr/books?id=lvkzAAAAIAAJ>.
- Nooy, Wouter De, Andrej Mrvar, and Vladimir Batagelj. 2011. *Exploratory Social Network Analysis with Pajek*. 2nd ed. New York, NY: Cambridge University Press.
- Oliveira, Grant Louis. 2017. "Social Network Visualization: A History of Philosophy." *Oliveira Data*. January 11. <https://oliveiradata.com/2017/01/09/social-network-visualization-a-history-of-philosophy>.
- Osler, Margaret J. 1998. "Gassendi, Pierre (1592-1655)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Overgaard, Søren, Paul Gilbert, and Stephen Burwood. 2013. *An Introduction to Metaphilosophy*. Cambridge Introductions to Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press.
- OzFFOS, Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. 2016a. "Filozofija – diplomski studij (dvopredmetni studij) izvedbeni nastavni plan." Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. <http://www.ffos.unios.hr/download/2-diplomski.doc>.

- — —. 2016b. "Filozofija – preddiplomski studij (dvopredmetni studij) izvedbeni nastavni plan." Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. <http://www.ffos.unios.hr/download/1-preddiplomski.doc>.
- OzffFRI, Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. 2015a. "Plan i program sveučilišnoga diplomskoga dvopredmetnog studija filozofija - nastavnički smjer." Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. http://www.ffri.uniri.hr/files/studijskiprogrami/2015-2016/FIL_program_dipl_nast_2015-2016.pdf.
- — —. 2015b. "Plan i program sveučilišnoga diplomskoga dvopredmetnog studija filozofija - opći smjer." Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. http://www.ffri.uniri.hr/files/studijskiprogrami/2015-2016/FIL_program_dipl_opci_2015-2016.pdf.
- — —. 2015c. "Plan i program sveučilišnoga preddiplomskoga dvopredmetnog studija filozofije." Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. http://www.ffri.uniri.hr/files/studijskiprogrami/2015-2016/FIL_program_preddipl_2015-2016.pdf.
- OzffFST, Odsjek za filozofiju Sveučilišta u Splitu. 2015. "Elaborat o studijskom programu. Preddiplomski sveučilišni studij filozofija (dvopredmetni)." Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/FIL_preddiplomski.pdf.
- — —. 2016. "Elaborat o studijskom programu. Diplomski sveučilišni studij filozofija; smjer: nastavnički (dvopredmetni)." Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/FIL_diplomski.pdf.
- OzffFZG, Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 2013a. "Diplomski dvopredmetni znanstveni studij (od 2013/14.)." Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/diplomski-studij/diplomski-dvopredmetni-znanstveni-studij-201314/>.
- — —. 2013b. "Diplomski jednopredmetni znanstveni studij (od 2013/14.)." Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/diplomski-studij/diplomski-jednopredmetni-znanstveni-studij-od-201314/>.
- — —. 2015. "Opis diplomskog studija filozofije - nastavnički smjer 2015./16." Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/opis-diplomskog-studija-filozofije->

- nastavnicki-smjer-2015-16/.
- — —. 2016a. "Hodogram preddiplomskog dvopredmetnog studija filozofije (od 2016./17.)." Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/hodogram-preddiplomskog-dvopredmetnog-studija-filozofije-od-2016-17/>.
- — —. 2016b. "Hodogram preddiplomskog jednopredmetnog studija filozofije (od 2016./17.)." Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/hodogram-preddiplomskog-jednopredmetnog-studija-filozofije-od-2016-17/>.
- OzFHS, Odjel za filozofiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. 2005. "Nastavni program preddiplomskog i diplomskog studija filozofije." Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. <http://www.hrstud.unizg.hr/images/50014307/Filozofija-Program-P-D.pdf>.
- OzFSuZ, Odjel za filozofiju Sveučilišta u Zadru. 2005a. "Program diplomskog studija filozofije." Zadar: Sveučilište u Zadru. http://www.unizd.hr/Portals/24/Filozofija_diplomski.pdf.
- — —. 2005b. "Program preddiplomskog studija filozofije." Zadar: Sveučilište u Zadru. http://www.unizd.hr/Portals/24/Filozofija_preddiplomski.pdf.
- Penić, Goran. 2013a. "'NDH nije bila totalitarna, a žrtve u Jasenovcu pobili su partizani' Desničari preuzeli uređivanje hrvatske Wikipedije." *Jutarnji list*, September 10. <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ndh-nije-bila-totalitarna-a-zrtve-u-jasenovcu-pobili-su-partizani-desnicari-preuzeli-uredivanje-hrvatske-wikipedije/1068473/>.
- — —. 2013b. "Reakcija urednika wiki.hr-a 'Nisam ustaša, već normalan čovjek.'" *Jutarnji list*, September 12. <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/reakcija-urednika-wiki.hr-a-%E2%80%98nisam-ustasa-vec-normalan-covjek%E2%80%99/1069028/>.
- — —. 2013c. "Osnivač Wikipedija govori za Nedjeljni: 'Srbi i Hrvati ne smiju imati odvojene Wikipedije.'" *Jutarnji list*, September 14. <http://www.jutarnji.hr/vijesti/osnivac-wikipedije-govori-za-nedjeljni-srbi-i-hrvati-ne-smiju-imati-odvojene-wikipedije/1069487/>.
- Philosopher's Index. 2015a. "BioEthics." <http://philindex.org/wp-content/uploads/2015/05/BioEthics.pdf>.
- — —. 2015b. "Metaphysics_sm_flat." <http://philindex.org/wp->

- content/uploads/2015/06/Metaphysics_sm_flat.pdf.
- . 2015c. “Science_sm_flat.” http://philindex.org/wp-content/uploads/2015/06/Science_sm_flat.pdf.
- Pool, Ithiel de Sola, and Manfred Kochen. 1978. “Contacts and Influence.” *Social Networks*, no. 1: 5–51.
- Popkin, Richard H. 1998. “Scepticism, Renaissance.” Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- . , ed. 1999. *The Columbia History of Western Philosophy*. New York, NY: Columbia University Press.
- Popper, Karl Raimund. 1973. *Logika naučnog otkrića*. Beograd: Nolit.
- . 2000. *Conjectures and Refutations*. London, New York: Routledge.
- Price, Derek J. de Solla. 1965. “Network of Scientific Papers. The Pattern of Bibliographic References Indicates the Nature of the Scientific Research Front.” *Science* 149: 510–15.
- Quesne, A. L. Le. 1998. “Carlyle, Thomas (1795-1881).” Edited by Edward Craig. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.
- Radhakrishnan, Sarvepali. 1964. *Indijska filozofija*. Translated by Radmilo Vučić. Biblioteka savremene filozofije Symposion. Beograd: BIGZ.
- Raper, Simon. 2012. “Graphing the History of Philosophy.” *Copelia*. June 13. <http://www.coppelia.io/2012/06/graphing-the-history-of-philosophy/>.
- Redhead, Michael. 1998. “Relativity Theory, Philosophical Significance of.” Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Redner, Sidney. 1998. “How Popular Is Your Paper? An Empirical Study of the Citation Distribution.” *The European Physical Journal B* 4 (2): 131–34. doi:10.1007/s100510050359.
- Rée, Jonathan, and J. O. Urmson, eds. 2005. *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy*. 3rd ed. London, New York: Routledge.
- Reichenbach, Hans. 1964. *Rađanje naučne filozofije*. Translated by Slobodan Đorđević and Aleksandar I. Spasić. Sazvežđa 6. Beograd: Nolit.
- Reich, Sam. 2008. *Professor Wikipedia*. College Humor Originals. <http://www.collegehumor.com/video/3581424/professor-wikipedia>.

- Reynolds, P. 2008. "The Oracle of Bacon." <http://oracleofbacon.org/cgi-bin/center-cgi?who=Kevin+Bacon>.
- Riasanovsky, Nicholas V. 1998. "Pan-Slavism." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Ridling, Zaine Ph.D. 2001. *Philosophy Then and Now: A Look Back at 26 Centuries of Ideas That Have Shaped Our Thinking*. Access Foundation.
- Russell, Bernard. 2005. *Mudrost Zapada*. Translated by Marija Salečić and Ivan Salečić. Reprint. Split: Marjan tisak.
- Sadler, Gregory. 2017. "Visualizing Networks of Philosophical Influence." *Orexis Dianoētikē*. <https://gbsadler.blogspot.hr/2017/01/visualizing-networks-of-philosophical.html>.
- Scharp, Kevin. 2005. "Diagrams." <http://kevinscharp.com/Kevin%20Scharp%20-%20Diagrams.htm>.
- Schofield, Robert E. 1998. "Priestley, Joseph (1733-1804)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Shand, John. 1993. *Philosophy and Philosophers: An Introduction to Western Philosophy*. London: UCL Press Limited. Adobe eReader format.
- Siorvanes, Lucas. 1998. "Chaldean Oracle." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Skoko, Božo. 2015. "Zovko vs. Soko i hrvatski velikani." *dr. sc. Božo Skoko*. http://www.bozoskoko.com/hrvatski/detalji-vijesti_14/zovko-vs-skoko-i-hrvatski-velikani_24/.
- Smith, Murray. 2006. "Philosophy of Film." Edited by Donald M. Borchert. *Encyclopedia of Philosophy*. Farmington Hills, MI: Thomson Gale.
- Sorell, Tom. 1998. "Hobbes, Thomas (1588-1679)." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- . 2005. "On Saying No to History of Philosophy." In *Analytic Philosophy and History of Philosophy*, edited by Tom Sorell and G. A. J. Rogers, 43–60. Mind Association Occasional Series. Oxford: Clarendon Press.

- StatSoft Inc. 2004. *Statistica* (version 7.0). Windows. Tulsa, OK: StatSoft Inc.
- Strykes, Sheldon. 2000. "Symbolic Interaction Theory." Edited by Edgar F. Borgatta and Rhonda J. V. Montgomery. *Encyclopedia of Sociology*. New York, NY: Macmillan Reference USA.
- Suzuki, Daisetz Teitaro. 1998. *Uvod u zen budizam*. Translated by Zdenka Sajko. Zagreb: Biovega.
- Taylor, C. C. W., ed. 2005. *Routledge History of Philosophy*. 8 vols. London, New York: Routledge. Adobe eReader Format.
- Travers, Jeffrey, and Stanley Milgram. 1969. "An Experimental Study of the Small World Problem." *Sociometry* 32 (4): 425–43.
- Troika Games. 2004. *Vampire the Masquerade: Bloodlines*. MS Windows. Santa Monica, CA: Activision.
- Whitehead, Alfred North. 1978. *Process and Reality. An Essay in Cosmology*. Edited by David Ray Griffin and Donald W. Sherburne. Corrected edition. New York, NY: The Free Press.
- Wikipedia contributors. 2017. "Reliability of Wikipedia." *Wikipedia, the Free Encyclopedia*. Wikimedia Foundation, Inc. https://en.wikipedia.org/wiki/Reliability_of_Wikipedia.
- Wikipediocracy. 2013. "Anonymous Revenge Editing on Wikipedia – the Case of Robert Clark Young Aka Qworthy." *Wikipediocracy*. May 17. <http://wikipediocracy.com/2013/05/17/anonymous-revenge-editing-on-wikipedia-the-case-of-robert-clark-young-aka-qworthy/>.
- Williamson, Timothy. 2007. *The Philosophy of Philosophy*. The Blackwell/Brown Lectures in Philosophy 2. Malden, MA, Oxford: Blackwell.
- Wilson, Mark. 1998. "Mechanics, Classical." Edited by Edward Craig and Luciano Floridi. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London, New York: Routledge.
- Wittgenstein, Ludwig. 1998. *Filozofijska istraživanja*. Translated by Igor Mikecin. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Zalta, Edward N., ed. 2016. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford, CA: Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/>.
- Zauder, Krešimir. 2016. *Bitak.py* (version 3.1). Windows. Python. Zagreb, Zadar.

Zauder, Krešimir, and Josip Ćirić. 2016. *Analiza poveznica u "Routledge Encyclopedia of Philosophy."* Neobjavljeni skup podataka. Zagreb, Zadar.

Kako sam često rekao i još češće mislio , ovaj svijet je komedija za one koji misle, a tragedija za one koji osjećaju – objašnjenje zašto se Demokrit smijao, a Heraklit plakao.

Horace Walpole (1769)

Ovdje skupljene četiri studije vezuje, uz znanstvenu radoznalost i uvjerenje kako je neposluh vrlina. Igrati se s ustaljenim istinama i 'istinama', posuđivati iz drugih znanosti filozofiji neuobičajene metode, primjenjivati filozofski diskurs na 'niske' teme... i pri tom izazvati prijeke poglede strukovnih autoriteta, nagrada je sama po sebi.

Vjerujem kako se ne može pretjerati s upozoravanjem na implikacije Milgramove (1974) studije o poslušnosti i Zimbardovog (2012) pokusa Stanfordskog zatvora. Poslušnost prema autoritetu stvara okvir za izvlačenje najgorih ponašanja iz pojedinca. Nasloni li se na to društvena struktura koja zlorabi tu slijepu pjegu morala, tada militantni duh i vojni sukob redovito rađaju patnjom u ime pokornosti naredama mimo prvih crta sukoba (Zimbardo 2009). Neposluh, ne treba zaboraviti, ono je što čini trećinu Milgramovih ispitanika skupinom u koju se treba ugledati.

Filozofska zajednica je, ispričavam se na tautologiji, također zajednica i pati od istih boljki kao i svaka druga: patimo od pogrešaka grupnog mišljenja, ljubomorno čuvamo vlastite svetinje čije propitivanje uzrokuje spontani gnjev (Collins 2002, 47). Ona je i složena mreža sastavljena od pojedinaca i koncepata kojima se bavi. Kao takva, može biti otvorena prema drugim mrežama specijaliziranih znanstvenika ili pak, izrazito premrežena unutar sebe s malim brojem poveznica prema vani.

U prvom slučaju struka je osjetljiva i otvorena na promjene koje dolaze iz drugih znanosti, bilo da je riječ o novim

paradigmama ili o redefiniranju temeljnih pitanja struke. Moje je čvrsto uvjerenje kako jedino u tom slučaju postoji budućnost za filozofiju. Zagovarati tradicionalni argument kako su sve znanosti nastale iz filozofije ili kako joj sve u nekom trenutku utječu, više govori o percepciji vlastite veličine nego o ugledu koji struka uživa. Utoliko recentne rasprave o značaju bibliometrije ili naglasku na STEM grane nasuprot društveno-humanističkog obrazovanja mogu predstavljati dobrodošli izazov, nikako prijatnu. Dovoljan argument za otvorenost je podatak kako tradicionalna institucija poput Papinskog lateranskog sveučilišta izlazi s prijedlogom preddiplomskog studija o računalnoj znanosti i filozofiji (Basti 2017).

Odlučimo li se za drugi pristup, izdvojenih gustih mreža, preostaje nam filigranski rad na tradicionalnim pitanjima i znanstveni izolacionizam. U tom slučaju, koliko god se bavili uzvišenim intelektualnim pitanjima, zapetljat ćemo se u svojevrsnu igru staklenih perli (Hesse 1979) i tim više produbiti kognitivnu disonancu i percepciju o filozofiji kao temeljno neprimjenjivoj disciplini. Kako nam rezultati analize kompleksnih mreža govore (Barabasi 2002), moguće je imati jako premrežen otok specijalizacije izoliran od kontinenta i osuđen na polagano odumiranje.

Uvjerenja sam kako možemo izrazito uspješno pokazati važnost filozofije za svako područje intelektualne aktivnosti, bilo da je riječ o prirodnim znanostima ili popularnoj kulturi, implikacijama novih tehnologija za društvo i ljudski identitet ili o rješavanju svakodnevnih životnih problema. Nove spoznaje tvore proširenja postojećih konceptualnih mreža ili nas prisiljavaju na formiranje potpuno novih. Ovo je dobro poznati proces u filozofiji, kada je u XIX. st. došlo do eksplozije filozofijâ X, prateći sličan proces u produkciji prirodnih znanosti. Danas se taj proces nastavlja kroz pravce od bioetike do informacijske etike, filozofije informacije, filozofije i etike umjetne inteligencije – struka neprekidno pokazuje sposobnost zdrave adaptacije. Moj komentar ide u smjeru većeg naglaska na proaktivno umjesto

reaktivnog djelovanja, što je moguće postići inovativnošću u edukacijskom procesu: hotimičnom institucionaliziranom povezivanju sa STEM područjem, digitalnom humanistikom, većem naglasku na problemsko i kooperativno nego na povijesno... Primjena novih spoznaja i tehnologija proces je učenja gdje ih smjestiti u smislenu shemu življenja. Propustiti iskoristiti filozofiju koja je više od 25 stoljeća repozitorij kako problema, tako i pokušaja njihova rješenja predstavlja razbacivanje resursima. Filozofiju utoliko treba predstaviti primarno kao repozitorij rješenja, a ne kao puki udžbenik iz povijesti razvoja misli koja slijedi jedinu moguću stazu.

Popularizacija filozofije kroz teme popularne kulture, rječnikom te iste popularne kulture (vidi nizove knjiga o filozofiji i pop-kulturi uglednih izdavača poput Blackwella ili Open Courta) jedan je pristup. Filozofija za djecu, koliko mogu suditi po vlastitom skromnom iskustvu, osim prijenosa emocionalne energije (Collins 2002, 14) i potkrjepljenja koje može pružiti samo rad s djecom, služi možda najvažnijoj lekciji samim filozofima – prilagoditi vlastiti izričaj publici, biti jednostavan ali ne i simplificirati i – odreći se lažnog utočišta žargona. Riskirat ću bod na crackpot skali (Baez 1998) i spomenuti izreku kako ne možete li nešto objasniti vlastitoj baki, onda to ne razumijete⁶². Filozofsko savjetovanje podsjeća nas na izvornu funkciju filozofije, kao lijeka za dušu, a ne intelektualnog larpurlatzima. Povijest filozofije doista nalikuje povijesti odustajanja od primjenjivosti (Raabe 2001, 5) i krivica za to je isključivo na nama samima. Psihologija i psihoterapija zauzele su područje, učvrstile se potvrdom kliničkih studija, ali i su i posvojile neke filozofske pretpostavke i tehnike, što lako prepoznamo u terapijskim pravcima poput Mayove (1980) egzistencijalne terapije, Ellisove (2004; Dumont i Corsini

---

⁶² Baezova skala indeksa prolupalosti (crackpot index) nudi jednostavno izračunavanje potencijalnog revolucionarnog doprinosa fiziци. Za svako spominjanje Einsteina, Hawkinga ili Feynmana dodajte pet bodova. Zanimljivo je da se gornja izreka o jednostavnom objašnjenju pripisuje od Einsteina, Feinmanna do Rutherforda i Hilberta (Wikiquote contributors 2017).

2004) racionalno emocionalne bihevioralne terapije, Rogersove (1985) klijentu usmjerene terapije, Glasserove (2006; 1999) realitetne terapije ili Perlsove (1994) gestalt psihoterapije, da navedemo samo najpoznatije od preko 400 pobrojanih psihoterapija (Capuzzi & Gross, 1999; Jones i Butman, 1991; Sharf, 2000).

Na koncu, riskirajmo i koliko god nam se Glasserovo pitanje "Što mislite raditi danas?"⁶³ isprva činilo promašenim, naučimo kako je kontrola isključivo naša. Walpolove riječi nam govore isto, a znamo što nam je u opisu posla.

LITERATURA

- Baez, John. 1998. "The Crackpot Index". 1998. <http://math.ucr.edu/home/baez/crackpot.html>.
- Barabási, Albert-László. 2002. *Linked: The New Science of Networks*. Cambridge, MA: Perseus Publishing. Kindle e-book.
- Basti, Gianfranco. 2017. "Proposal for the Constitution of a BS Course on 'Philosophy and Computer Science'". Panel predstavljeno na Formal methods and science in philosophy, Dubrovnik, 5. svibanj.
- Capuzzi, David, i Douglas Gross. 1999. *Counseling and Psychotherapy: Theories and Interventions*. 2. izd. Uppers Saddle River, NJ: Simon & Schuster.
- Collins, Randall. 2002. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. 4. print. Cambridge, MA: The Bellknap Press.
- Dumont, Frank, i Raymond J. Corsini, prir. 2004. *Šest terapeuta i jedan klijent*. Prevela Mirjana Krizmanić. Psihoterapijski niz 6. Jastrebarsko: Naklada Slap.

---

⁶³ Pitanje je postavio jednom pacijentu na onkološkom odjelu i neverbalna reakcija pacijenta je odavala kako nije mogao zamisliti gluplji upit. Nakon nekog vremena je prihvatio koncept teorije kontrole i omogućio si kvalitetniji boravak tijekom hospitalizacije (Glasser 1999).

- Ellis, Albert, i Windy Dryden. 2002. *Primjena racionalno-emocionalne bihevioralne terapije*. Prevela Biserka Herman. Psihoterapijski niz 1. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Glasser, William. 1999. *Choice Theory. A New Psychology of Personal Freedom*. New York, NY: Harper.
- . 2006. *Oprez! Psihijatrija može biti opasna za vaše mentalno zdravlje*. Zagreb: Alineja.
- Hesse, Hermann. 1979. *Igra staklenih perli: pokušaj opisa života magistra igre Jozefa Knehta sa Knehtovim ostavljenim spisima*. Preveo Mihailo Smiljanić. Biblioteka Minerva 110. Subotica: Minerva.
- Jones, Stanton L., i Rihard E. Butman. 1991. *Modern Psychotherapies. A Comprehensive Christian Appraisal*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- May, Rollo. 1980. *Psihologija i ljudska dvojba*. Zagreb: Naprijed.
- Milgram, Stanley. 1974. *Obedience to Authority. An Experimental View*. London: Tavistock.
- Perls, Frederick S., Ralph F. Hefferline, i Paul Goodman. 1994. *Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality*. Highland, NY: The Gestalt Journal Press.
- Raabe, P. B. 2001. *Philosophical Counseling: Theory and Practice*. London: Praeger Publishers.
- Rogers, Carl. 1985. *Kako postati ličnost*. Beograd: Nolit.
- Sharf, Richard S. 2000. *Theories of psychotherapy & counseling. Concepts and cases*. 2. izd. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Co.
- Walpole, Horrace. 1769. "Letter to Sir Horrace Mann", 31. prosinac 1769.
https://en.wikiquote.org/wiki/Horace_Walpole.
- Wikiquote contributors. 2017. "Albert Einstein". Wikiquote. Wikiquote.
https://en.wikiquote.org/w/index.php?title=Albert_Einstein&oldid=2399034.

- Zimbardo, Philip. 2009. Nesvjesnost zla. Intervjuirao Jerko Bakotin. H-alter.org. <http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/nesvjesnost-zla/>.
- Zimbardo, Philip, Robert L. Johnson, i Vivian McCain. 2012. *Psychology. Core Concepts*. 7. izd. Boston: Pearson Education, Inc.

